

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Галина Католик
Андріана Легка

Психологія статі

Навчальний посібник

Львів
2024

УДК 159.922.27
К 29

Рекомендовано до друку та розміщення
в електронних сервісах ЛьвДУВС Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 серпня № 4)

Рецензенти:

КОРНІЄНКО Ігор, кандидат психологічних наук,
завідувач кафедри практичної психології ЗК ЛОР
(Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти);

КОВАЛЬЧУК Зоряна, доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри теоретичної психології
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Католик Г. В., Легка А. І.

К 29 Психологія статі : навчальний посібник. Львів :
Львівський державний університет внутрішніх справ,
2024. 184 с.

Проаналізовано поняття статі. Вивчено питання ідентичності й соціалізації в психології статі, а також статево-рольові характеристики особистості. Розтлумачено психологію статево-рольових відносин, статево-рольові настанови, поняття статі і насильства. Розкрито психологічні відмінності між чоловіками та жінками щодо когнітивних, емоційних, мотиваційних і поведінкових сфер буття.

Для здобувачів вищої освіти психологічних напрямів, психологів і представників суміжних професій.

The textbook analyzes the definition of the concept of gender, the issue of identity in the psychology of gender, the issue of socialization in the psychology of gender, gender-role characteristics of the individual, the psychology of gender-role relations, gender-role guidelines, gender and violence. Psychological differences between men and women in cognitive, emotional, motivational and behavioral spheres of life are revealed.

The study guide is aimed at giving students of higher education the basic knowledge of the history of the development of the psychology of gender, the modern understanding of the psychology of gender.

УДК 159.922.27

© Католик Г. В., Легка А. І., 2024

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2024

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	6
Тема 1. ПСИХОЛОГІЯ СТАТІ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	7
1.1. Трактування терміна «стать».....	8
1.2. Відмінності у трактуванні понять «стать» і «гендер».....	10
1.3. Предмет і структура психології статі, її методологічне підґрунтя.....	10
1.4. Сучасні тенденції розвитку досліджень психології статі. Уявлення про жіночу і феміністську психологію. «Чоловічі» дослідження психології статі.....	11
1.5. Методи психології статі. Експериментальні, кількісні та якісні методи.....	31
Запитання до теми.....	37
Література.....	37
Тема 2. ПОНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ СТАТІ.....	38
2.1. Стать і гендер, гендерна психологія.....	39
2.2. Розуміння психологічної статі у контекстах теорій біполярності та мультиполярності.....	40
2.3. Різноманітні погляди на розвиток статевої ідентичності у контексті різних світобачень: біологічного, психологічного, соціокультурного, інтегрального.....	41
Запитання до теми.....	48
Література.....	49
Тема 3. ПИТАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	50
3.1. Поняття про статеву соціалізацію.....	51
3.2. Асиметрія статевої соціалізації у віці дитинства.....	53
3.3. Інститути соціалізації: мати-тато, сиблінги, ровесники, загальноосвітні заклади, засоби масової комунікації.....	62

3.4. Форми та засоби соціалізації чоловіків різного віку жінок різного віку.....	68
3.5. Трактатування статево-рольових стереотипів. Джерела походження терміна. Функції та характеристики стереотипів. Вплив феномена статево-рольових стереотипів на патерни особистості та міжособистісну комунікацію.....	73
Запитання до теми.....	78
Література.....	78
Тема 4. СТАТЕВО-РОЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ.....	79
4.1. Особливості морфології та фізіології представників чоловічої та жіночої половини людства. Психофізіологічні відмінності. Психологічний рівень відмінностей.....	80
4.2. Розуміння паспортної, генетичної, гонадної, морфологічної церебральної статі.....	85
4.3. Поняття про андрогінію. Теорія С. Бем. Фемінінність, маскулінність, андрогінність і їх характеристики.....	86
Запитання до теми.....	90
Література.....	90
Тема 5. ПСИХОЛОГІЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВИХ ВІДНОСИН.....	91
5.1. Товариські стосунки: жіноча товариськість, чоловіча товариськість, дружні стосунки між представниками чоловічої та жіночої статі.....	92
5.2. Трансформація товариських відносин у процесі життя.....	99
5.3. Відносини між сиблінгами.....	100
5.4. Любовні стосунки.....	103
5.5. Сім'я та шлюб у контекстах сталих традицій і сучасних поглядів.....	107
5.6. Материнство як загальнолюдський феномен. Уявлення про материнство.....	112
5.7. Ідентичність жінки до і після материнства: чи бачимо зміни?.....	117
5.8. Що дає материнство: наслідки досвіду. Як почуваються матері-одиначки.....	124

5.9.Перспективи материнства.	
Батьківство у ментальному	
міжкультурному розумінні.....	127
Запитання до теми.....	133
Література.....	133
Тема 6. СТАТЕВО-РОЛЬОВІ НАСТАНОВИ.....	135
6.1.Традиційний кар'єрний успіх: як ми його бачимо.....	136
6.2.Стать і сучасна трудова діяльність:	
приховані тенденції.....	138
6.3.Кар'єра, модерні кар'єрні очікування і стать.....	142
6.4.Особливості статевих різностей	
у лідерських підходах.....	145
6.5.Менеджмент у зв'язці зі статтю.	
Трактування понять «липка підлога»,	
«скляна стеля» і «швидкісний ескалатор».....	151
Запитання до теми.....	154
Література.....	155
Тема 7. СТАТЬ І НАСИЛЬСТВО.....	156
7.1.Особливості трактування статевого насильства	
назагал та домашнього насильства.	
Види насильства у домашньому просторі	
та його стадії.....	157
7.2.Образи та портрети жертви і агресора.....	162
7.3.Як не потрапити у гендерне насильство?.....	165
7.4.Булінг і його характеристики. Кібербулінг.....	168
7.5.Насильство, спрямоване на дітей.	
Сексуальне насильство дітей.....	169
7.6.Згвалтування: міфи та сценарії.	
Фізичні і психологічні наслідки.....	173
Запитання до теми.....	177
Література.....	178
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	179

ПЕРЕДМОВА

Психологія статі передусім трактує відмінності у психічних функціях та поведінці статей. У масштабних психологічних дослідженнях, проведених у різних країнах і на різних континентах, відмінності виявлені у особистісній сфері, емоційній сфері, особливостях психічного здоров'я, мисленнєвій сфері, у проявах і формах агресії та навіть у взаєминах, як-от особливості дружби. На це впливають гормональні поєднання, які є різними у чоловіків та жінок, відмінності у структурі мозку, культуральних особливостях соціалізації хлопчиків та дівчаток.

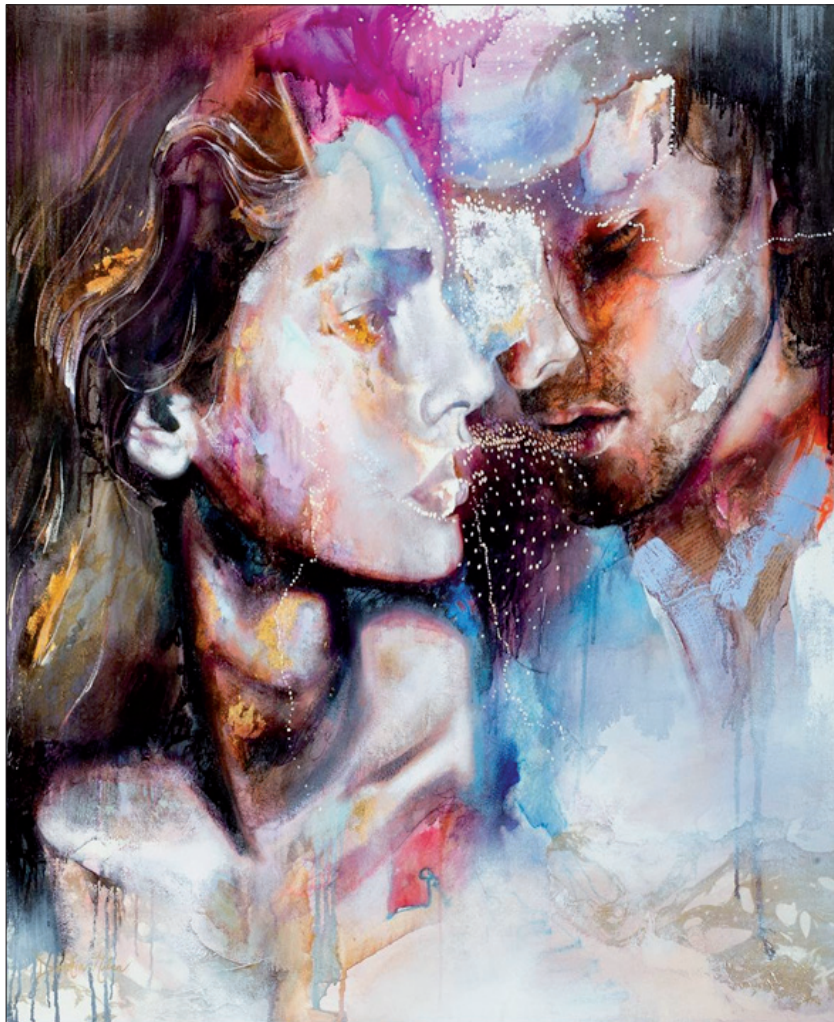
Як ми знаємо, поведінка жінки та чоловіка обумовлена двома взаємодіючими факторами: вродженими особливостями та виховними впливами, які підсилюють або ж послаблюють ті чи інші природні задатки.

Отож, психологічні відмінності між чоловіками та жінками стосуються когнітивних, емоційних, мотиваційних та поведінкових сфер буття. У посібнику розглядаються усі перелічені сфери функціонування чоловіків та жінок, теоретичні передумови виникнення психології статі та предмет дослідження, визначення поняття статі, питання ідентичності в психології статі, питання соціалізації в психології статі, статево-рольові характеристики особистості, психологія статево-рольових відносин, статево-рольові настанови, тлумачення понять статі і насильства.

Галина Католик

Тема 1

**ПСИХОЛОГІЯ СТАТІ:
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ**

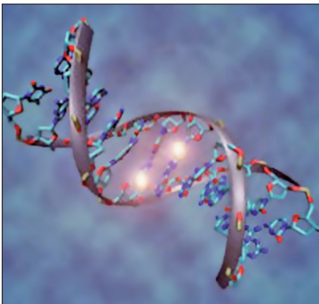
План

- 1.1. Тракткування терміна «стать».
- 1.2. Відмінності у трактуванні понять «стать» і «гендер».
- 1.3. Предмет і структура психології статі, її методологічне підґрунтя.
- 1.4. Сучасні тенденції розвитку досліджень психології статі. Уявлення про жіночу і феміністську психологію. «Чоловічі» дослідження психології статі.
- 1.5. Методи психології статі. Експериментальні, кількісні та якісні методи.

1.1. Тракткування терміна «стать»

Стать – **вроджено, генетично сконструйовано зумовлений поділ** біологічних організмів, у нашому розумінні – на чоловіків та жінок [1].

Ми керуємось поняттям статі, коли формуємо стосунки з чоловіком або жінкою. В основі біологічно-соціального конструкту статі лежить комбінація генів. Для статі біологічно важливими є будова тіла, зокрема зріст, ширина плечей, об'єм стегон, розподіл та кількість жирових тканин, обволосіння тіла й обличчя, колір очей та волосся, голос, запах тіла, будова статевих органів та, відповідно, можливість стати матір'ю чи батьком. Також до вроджених характеристик належать деякі інші ознаки: пропорції тіла, особливості статевого дозрівання, м'язова сила та фізична і психічна витривалість, риси обличчя, тембр голосу, міміка, особливості ходи, а також темперамент. Усе це закладено у ДНК (дезоксирибонуклеїнову кислоту, яка становить макромолекулу, що виконує активну функцію у збереженні та передачі від покоління до покоління генетичної програми розвитку та функціонування. Це генетичний код, який містить інформацію про вид, рід тощо).

У подальшому характеристики статі розвиваються під час статевого розвитку дитини: від моменту її зачаття – і аж до статевої зрілості, коли активно включається РНК

(одна з трьох базових макромолекул, яка бере участь у закарбуванні, зчитуванні, регулюванні та вираженості генів).

Отже, тепер розглянемо сутність поняття «гендер (статевая роль)». Воно входить до категорії культурного і соціального. У його змістовне наповнення включено характерологічні особливості та вчинкові прояви чоловіків і жінок у конкретному суспільстві у конкретний час. Наприклад, у сучасному Конго відбувається «полювання на відьом», тобто жінок спалюють живцем за звинувачення у чаклунстві, що не стосується чоловіків. Сучасна суспільна роль жінки у цій державі не передбачає можливості займатись гаданням, ворожінням, лікуванням нетрадиційними методами тощо, що у сучасній Україні та країнах Західної Європи не передбачає суспільної заборони ні для чоловіків, ні для жінок. Навпаки, в Україні на офіційних телеканалах пропонуються телепрограми та телесеріали, присвячені діяльності екстрасенсів, ворожок... І ця соціальна роль певною мірою схвалюється.

Тобто конкретна поведінка або вид діяльності, яким займається чоловік чи жінка, може узгоджуватись із певними, прийнятними у цей момент культурно-історичного розвитку

суспільства, нормами для конкретної статі, а може вважатися характерною для протилежної статі. Щодо особистісних рис, то традиційно у багатьох культурах прийнято вважати, що чоловіки мають володіти характерологічними рисами мужності та опікування, а жінки на противагу їм – ніжності та енергійності. Однак у сучасному цивілізованому світі панують тенденції до формування в особистості феномена андрогінності. Він трактується як поєднання в одній людині традиційно чоловічих і жіночих рис характеру. Така інтеграція дає можливість людині бути більш багатогранною та дієздатною. Андрогін обирає різні форми адаптативної поведінки залежно від конкретної ситуації, не обмежений традиційними рамками класичної статево-рольової поведінки.

1.2. Відмінності у трактуванні понять «стать» і «гендер»

Чим відрізняються поняття «стать» і «гендер» [1]

Ознаки статі:	Ознаки гендеру:
– розвиваються спонтанно (без зовнішнього впливу) – є уніфікованими, не завжди залежать від місця проживання, краю, народності, культури, релігії (наприклад, лише жінки здатні до дітонародження) – не трансформуються в процесі історичного розвитку – наявні лише в одній статі	– є культурною традицією у часі та просторі – різняться в країнах і навіть у різних областях в одній країні (залежно від населеного пункту чи соціального прошарку) – можуть трансформуватись з часом – наявні як у чоловіків, так і в жінок

1.3. Предмет і структура психології статі, її методологічне підґрунтя

У науковій літературі складно окреслити **предметну область психології статі**. Цей напрям досліджує:

- культурні стереотипи маскулінності і фемінінності;
- психологічних відмінностей між представниками різної статі;
- особливості соціалізації хлопчиків і дівчаток, а також чоловіків і жінок;

– *соціальну статеву диференціацію* (поділ суспільства на соціальні класи та верстви населення) і стратифікацію (відмінності між формами соціального ранжування і нерівності, котрі характеризують різні суспільства, або ті, що існують в рамках одного з них) [2].

Методологія психології статті ґрунтується на наукових розвідках відмінностей у психології статей. Як вважають учені, сучасні соціальні умови постмодерну для формування як дитячої, так і дорослої психіки, спричинять розмивання ригідної статево-рольової поляризації та традиційних соціальних функцій кожної статі. У наш час зруйновані традиційні культурні стереотипи чоловічої та жіночої поведінки. Розвиток індустрії та промисловості не потребує поділу на суто чоловіче або жіноче. Сьогодні маємо жінок-військових, у спортивній діяльності – жінок-штангісток... І чоловіків-домогосподарок... Сучасні вітчизняні дослідники та зарубіжні науковці спостерігають динаміку змін поведінки жінок та чоловіків і доходять висновку, що генетичною програмою організму закладено далеко не все. Чимала кількість психологічних відмінностей між чоловіками та жінками спричинена соціальними впливами.

1.4. Сучасні тенденції розвитку досліджень психології статі.

Уявлення про жіночу і феміністську психологію. «Чоловічі» дослідження психології статі

У сучасних численних зарубіжних дослідженнях, присвячених статевій диференціації в дитячому і дорослому віці, особлива увага відведена науковим розвідкам відмінностей в інтелектуальній та сфері поведінки чоловіків і жінок.

Також детально аналізуються детермінанти статевої диференціації не лише у контексті «інші», а й у контекстах «краще» або «гірше».

Цікавим є розуміння, що науковці у всі часи намагались створити еталонну шкалу вимірювання. Цей еталон створювався науковцями-чоловіками та базувався на інтерпретації даних дослідження, переважно одержаних під час дослідження чоловічої вибірки. Дослідники були схильні трактувати

чоловічі патерни (поведінкові дії) як «норми», а, відповідно, жіночу поведінку як таку, що має певні відхилення від норми.

Дослідник Гілліган (Gilligan, 1982) зазначав, що, коли жінки не вписуються у встановлені норми очікувань, отримують висновки, що з ними не все гаразд. У рамках жіночої психології проблема статевої диференціації та ієрархічності міжстатевих стосунків набула нового забарвлення. Ці дослідження фокусуються на феномені жіночої природи та психологічної унікальності жінки. Це науковий напрям здебільшого стосується практичної психології. Дослідження розвиваються у контексті психологічної допомоги жінкам, які страждають від:

- внутрішньопсихологічних конфліктів;
- різних форм насильства: психологічного, емоційного, фізичного;
- сексуального домагання тощо.

Прихильниці цих досліджень та практичної діяльності працюють у парадигмі поширених тенденцій пригнічення жінок. Вони відкривають поради, допомагають у кризових центрах психологічної допомоги жінкам. Однак, на жаль, ця практика не завжди інтегрована у наукові розвідки.

Звернемось також до теми «жінки у бізнесі». Тут наукові дослідження більш яскраво виражені. Це, наприклад, дослідження:

- жіночих патернів (дій) у сфері бізнесу та підприємництва;
- переваг жіночого стилю керівництва.

Резюмуючи, можна констатувати, що, узагальнюючи результати різноманітних наукових розвідок статевих відмінностей, виникло усвідомлення того, що психологічні відмінності чоловіків та жінок – це не статичний, а процесуальний феномен [3].

УЯВЛЕННЯ ПРО ЖІНОЧУ І ФЕМІНІСТСЬКУ ПСИХОЛОГІЮ

Великий обсяг психологічних розвідок трактуються як дослідження у галузі жіночої психології. По суті це була реакція на панівні у той час «чоловічі дослідження» статі. Так, Керол Гіллігану у праці «Іншим голосом» висловив думки про те, що інші, ніж у чоловіків, реакції жінок на певні події

є відхиленням від чоловічих психологічних норм і стандартів. Звернемось до розгорнутого сьогодні терміна «фемінізм», щоб зрозуміти сутність жіночих теорій статі. Наведемо приклади найпопулярніших нині феміністських теорій.

Це фемінізм:

- ліберальний;
- марксистський;
- радикальний;
- психоаналітичний;
- культурний та ін.

Зазначимо, що термін «фемінізм» походить від лат. *femina* – «жінка», що первинно застосовувався у 1895 р. Еліс Россі. За століття виникло чимало визначень фемінізму. Одним із таких може бути «теорія рівності статей». Ця теорія є свідченням руху жінок за звільнення.

Назагал його означають як різноманітні дії, спрямовані на захист прав жінок. Це визначення ґрунтується на суб'єктивних позиціях жінок щодо різних форм жіночого руху та правової рівності чоловіків і жінок. Феміністська течія виникла як реакція на актуальні суспільні питання щодо оцінки жінок. Феміністські теорії робили спроби дослідження підґрунть та форм пригнічення жінок і шляхів реформування цієї принизливої ситуації. Феміністська течія мала декілька етапів.

Перший з них: це кінець XIX – початок XX століття. У фокусі уваги була проблема юридичної рівноправності статей.

Другий: це середина XX століття. Відбувається активна боротьба за фактичну рівність жінок із чоловіками.

Третій: середина та кінець 70-х рр. XX століття. У Західній Європі та в США відбуваються численні акції, які мають масовий характер. Створюються великі організації й малі неформальні групи та закладається теоретична стратегія фемінізму.

Четвертий: 80-х рр. XX століття. Феміністичний рух дещо знизився. Фахівці пов'язують ці тенденції з розгортанням неоконсервативної орієнтації в країнах Заходу. Також до причин зниження феміністського руху долучаються конфлікти у середині самого руху. З'являються численні критичні погляди між організаціями феміністського спрямування. Також виникли нові вектори інтернаціонального порядку. Так, наприклад, відомо, що до середини 80-х рр. XX століття науковці-

феміністи аналізували життя білошкірої жінки у країнах Західної Європи та Північної Америки. Однак після Другої світової війни Європа активно наповнювалась жінками з країн Азії та Африки, і необхідно уже було враховувати особливості цих національних товариств з їх унікальними ментальними зонами функціонування.

У фемінізмі увага найперше фокусується не на досвіді статі. Для цього напрямку важливий досвід гендеру, тобто не генетико-біолого-анатомічні

особливості особи, а набуті культурно-психологічні характеристики. Відповідно до цих поглядів та концепцій, представниками феміністського руху було прийнято приписувати гендерні уявлення, які виникали у конкретній культурі, самому людському еству. Відповідно, ці погляди заперечували ставеві характеристики людини, які споконвічно сповідувались патріархальними устроями. Це і стосунок з розподілом видів діяльності, структура землеустрою та спадщини, лише чоловічий стосунок з наукою, медициною та іншими дисциплінами, а також техногенні відкриття, до яких жіноцтво не мало доступу. Такі патріархальні позиції заперечують суть «об'єктивності» та мають нашарування правового крену так званої «маскуліністської орієнтації». І тоді жінці нічого не Залишається, як посісти місце «іншої» у суспільстві. Представниці фемінізму переконані, що суспільні правила контролю є різними для представників різної статі.

У такому вигляді воно ж не використовує жіночий інтелект та духовність у повному обсязі. Була висунута нова ціль – активізація жіночої духовності асоціальної тіні.

До модерних феміністських концепцій належать теоретичні розвідки другої і третьої хвиль фемінізму. Детальніше розглянемо кожну.

До теорій другої хвилі входять:

- радикальний;
- ліберальний;
- марксистський;

- соціалістичний тип фемінізму.

А от представники третьої хвилі, до яких належали Елліот, Менделл, у 1998 р. розглядають такі феномени:

- культурний фемінізм;
- фемінізм кольорових (або антирасистський фемінізм);
- постмодерністський фемінізм;
- конструктивістський фемінізм.

Досконало усі ці питання тісно переплітаються, а отже створюють нову концепцію – постфемінізм.

Також можна звернутись до філософської концепції жіночого Сімони де Бовуар. Вона полягає у трактуванні жіночого світосприйняття як відмінного чи іншого щодо чоловічого типу світосприйняття. І у цій іншості є теж декілька підходів до її трактування. Розглянемо лише декілька з них.

Перша методологічна лінія, що зветься «есенціалістський підхід», спирається на думку, що жіночий досвід та світосприйняття, яке часто називають суб'єктивністю, є одним цілим. І досліджувати ці психологічні феномени необхідно у комплексі.

Ще одна методологічна лінія є контрлінією і, відповідно, називається антиесенціалістською, або антисутнісною. Ця лінія у конкуренції класичному фемінізму сповідує теорію суперечливості досвіду. Зазначимо, що поняття есенціалізму (від лат. *essentia*) означає сутність або ж екстракт. Власне, лише досліджуючи есенцію, ми можемо зрозуміти сутність жінки, а відтак надати певне сучасне означення її ества як соціокультурно-біологічного індивіда. Велика жіноча вибірка утворює відповідне визначення поняттю «жінка», яке відповідає сучасним реаліям буття. Таким чином, суть есенціалістського (сутнісного) концепту полягає у фантазіях, що існують характерні лише для жіночої половини людства особливості когнітивної системи мислення і особистісних психологічних структур. Так, наприклад, сучасна дослідниця Шейла Бенхабіб, яка у 1992 р. написала популярну книгу «Інший: взагалі і зокрема», характеризувала своєрідність розуміння жінками фундаментальних питань існування, філософії сутнісного, специфіки моралі жінок. Вона наполягала на відмінностях жіночої та чоловічої психіки та логічних конструктів.

У розрізі офіційного фемінізму (того, що називають «мейнстрім») залишається величезна кількість «інших» жінок.

Існує певна стигматизація у суспільстві образу жінки, жіночності, жіночої привабливості тощо. І чим вигідніша ця стигма, тим більша кількість жінок залишається поза їх межами. Власне тому останніми десятиліттями виникли розгалуження жіночого руху. Прикладами таких «інших» течій фемінізму можуть слугувати чорний фемінізм, лесбійський фемінізм тощо. Отже, феміністська течія – це сукупність теорій, поглядів, переконань, уявлень на життєві стилі та людські

досвіди. Як вектор досліджень означено вивчення жіночої сутності у широкому і вузькому змістах.

У фокусі цих досліджень – труднощі життя, його умов, перепон, на які натрапляють жінки у конкретному місці та у певний час (наприклад, відсутність жіночої військової форми на війні, засобів гігієни, полегшених бронежилетів тощо), а також дослідження законів Усесвіту та світосприйняття з погляду жінки. Тож фемінізм є потужним захистом жінки та діє в інтересах жінки, прагнучи до вдосконалення світобудови.

Усі без винятку феміністські теорії задаються питаннями щодо детермінант наявного становища жінок. Також представники фемінізму піклуються про можливості покращити ситуацію функціонування жінки як колективного образу.

Найінтенсивнішими течіями, що продукували ідеї та зусилля для виникнення гендерної психології, були ліберальний та радикальний фемінізм, про які поговоримо детальніше.

ЛІБЕРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕМІНІЗМУ

У 70-ті рр. минулого століття фемінізм ліберальної орієнтації крокував країнами Західної Європи та США. Що ж становило основу цього напрямку?

Представники ліберального фемінізму проголошували рівність чоловіків та жінок. І були переконані, що цього досягнути можна реформаторським шляхом. Тобто, лобіюючи законодавчі акти і приймаючи сучасні, що відповідають політиці гендерної рівності та нейтральності, політичні рішення,

можна досягнути певних результатів щодо гендерної політики на державному рівні. Ліберальні феміністи (Рітцер, 2002) висунули перелік позицій, а саме:

1. Кожна людина наділена специфічними для усіх властивостями, до яких можна віднести розумову, духовну активності та здатність до самоздійснення.

2. Усі ці види активності людини забезпечує законодавство.

3. Соціальна нерівність між статями є штучним соціальним утворенням, і не має нічого спільного із законами природи.

4. Чинниками соціальних трансформацій, які спрямовані на усунення статевої нерівності, можуть бути суспільні гасла, звернені до колективного розуму суспільства.

Активною діячкою ліберального феміністського напрямку була журналістка Бетті Фрідан, яка пропагувала свою позицію у праці «Загадка жіночності».

Бетті Фріда (народилась 4 лютого 1921 року в селищі Пеорія, Іллінойс, у єврейській сім'ї Гаррі та Міріам (Горвіц) Гольдштейн).

Численні жіночі журнали, реклама, телебачення переконували, що саме наприкінці 1950-х рр. представниці середнього класу змогли домогтися «жіночої американської мрії»: процвітаючий і турботливий чоловік, здорові діти, будинок у передмісті, автомобіль, гарний одяг, який можна демонструвати на вечірках і благодійних зборах. Їх благополучне життя затьмарювало лише внутрішнє незадоволення, причини якого вони не могли сформулювати ні перед психоаналітиками, ні перед чоловіком, ні перед собою. Бетті Фрідан зуміла знайти причину розчарувань і невдоволення американських жінок, вона усвідомила проблему, що не мала назви. Прагнучи виконати передбачені суспільством «справжнє», «природне призначення» матері, дружини

та господині будинку, американські жінки відмовлялися від кар'єри та участі в соціальному і політичному житті суспільства. Орієнтуючись на образи «справжньої жіночності», вони ставали інфантильними, залежними і втрачали уявлення про свої можливості. Неназвана проблема стала драмою жіночої ідентичності, вона призвела до пригнічення професійних і соціальних інтересів. Образ щасливої домогосподарки зазнав критики як нереалістичний міф (Попкова, 2001; Тьомкіна, 1997).

Як і інші теоретичні феміністські напрями, ліберальний фемінізм виник у процесі критичного осмислення феномена жіночого руху другої хвилі (60-ті рр. XX століття), а також під впливом домінуючих у науковій думці цього періоду соціальних теорій. Ліберальні феміністки, осмислюючи становище жінок у рамках теорії структурного функціоналізму Т. Парсонса, сформулювали тезу про пригноблення жінок запропонованими їм традиційними ролями. Ліберальний шлях вирішення проблеми полягав у підвищенні рівня освіти жінок, залученні їх у суспільну сферу, створенні умов для поєднання сімейних та професійних ролей. Необхідно було здолати стереотипи суспільної свідомості, які прив'язують жінку виключно до виховання, турботи, обслуговування, а чоловіків – до управління. Здавалося, це можна здійснити через велику програму соціальних реформ у системі освіти, у виробничій, політичній і законодавчій сферах. Усі ці реформи мали забезпечити жінці рівні права і можливості в суспільстві, допомогти досягти соціального статусу, який узурпували чоловіки. Роль феміністської ліберальної концепції як теоретичної передумови розвитку гендерного напрямку в психології визначається новим поглядом на проблему соціальних та соціально-психологічних відмінностей між статями. Ліберально-феміністський постулат рівності чоловіків і жінок у суспільному житті спонукав психологів під новим кутом зору розглянути проблему психологічних відмінностей між статями. Це надихнуло на дослідження в галузі психології статевих відмінностей, де особлива увага приділялася аналізу детермінант і психологічних відмінностей. Вивчення сукупності результатів численних досліджень, присвячених розбіжностям психологічних характеристик статей і особливості поведінки чоловіків і жінок, довело, що відмінностей між представниками чоловічої і жіночої статі

не так багато, як здається (Maccoby, Jacklin, 1974; Bee, Mitchel, 1984; Лібін, 1999).

Таким чином, ліберальний напрям фемінізму продемонстрував, що чоловіки і жінки можуть виконувати однакові, а не різні соціальні функції. Дослідження психологів це підтвердили.

Марксистський фемінізм (матеріалістичний фемінізм) – теоретичний напрям, що використовує потенціал марксистської теорії для пояснення (капіталістичного) пригнічення жінок. Найбільш активно він розроблявся в 1970-ті рр., хоч основою марксистського фемінізму слугували роботи К. Маркса і Ф. Енгельса та їх послідовників, теоретиків робочого і соціалістичного жіночого руху, зокрема Клари Цеткін та Олександри Коллонтай.

РАДИКАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕМІНІЗМУ

Перша половина 80-х рр. – це період поширення радикальної ідеології в західному феміністському русі. У певному сенсі радикальна ідеологія протилежна лібералізму. Якщо лібералізм у дилемі «схожість–відмінність статей» вирішує проблему через подібність–рівність, чи не однаковість, то радикалізм будує свою теорію і практику, зважаючи на відмінності між чоловіками і жінками і акцентуючи на них. Радикальні феміністки використовують марксистські і психоаналітичні категорії для аналізу відносин статей. Центральне місце в їх теорії посідає концепція патріархату, який розуміється як універсальна соціальна структура, що наділяє чоловіків перевагами за рахунок жінок. Їх цікавлять питання влади, нерівності, гноблення жінок.

Радикальний фемінізм спирається на такі твердження:

- 1) жінки володіють абсолютною позитивною цінністю самі собою. Це твердження протистоїть знеціненню жінок;
- 2) жінок пригнічує система патріархату (Рітцер, 2002).

Патріархат загалом визначається як панування чоловіків над жінками (Словник гендерних термінів, 2002). З точки зору радикального Фемінізму, система патріархату розуміється як структура соціальної нерівності, якій приділяють надто мало уваги, яка, проте, має дуже велике значення (Рітцер, 2002). Щоб подолати вплив патріархальної системи, найперше

необхідно змінити свідомість жінок, щоб вони зрозуміли свою силу і значущість. Багато представниць радикального фемінізму були учасницями «груп зростання свідомості». Як зазначалося, радикальна феміністська концепція використовувала ідеї марксистської і психоаналітичної теорій. Психоаналіз викликає у феміністок подвійне ставлення. З одного боку, чимало основоположних психоаналітичних постулатів зазнали різкої критики, з іншого – багато ідей фрейдистів і неофрейдистів стали основою для теоретичних положень фемінізму. Критикуючи Фрейда за його біологічний детермінізм (відомий його вислів: «Анатомія – це доля»), феміністки стверджували, що безвладне становище жінки в суспільстві ґрунтується не на біології, а на соціальному конструюванні «жіночої ролі». Зазнала критики перебільшена роль сексуальності в житті жінки і виправдання чоловічої агресивності як «органічно властивої» чоловічим типам сексуальності. Першою реакцією феміністок на поширення фрейдизму було те, що вони оголосили психоаналіз «глибоко реакційною, жінконенависницькою теорією» (Тартаковська, 1997).

Однак поряд із цим визнавався істотний вплив З. Фрейда на культуру в цілому, а також значимість відкриття раніше табуованої теми сексуальності. Саме фрейдистський аналіз стадій дитячої сексуальності дає змогу пояснити формування гендерної ідентичності на несвідомому рівні. Хлопчики і дівчатка мають різний досвід сексуального розвитку, тому і формуються різні гендерні ролі. Заслуга Фрейда, на думку феміністських дослідниць, полягає в тому, що замість абстрактного суб'єкта класичної філософії він досліджує специфіку гендерних відносин у конкретній психологічній реальності – реальності сім'ї.

Водночас, на думку Фрейда, жінка має в сім'ї залежне і вторинне становище (Жеребкина, 2001). Можна сказати, що саме Фрейд увів у сучасну культуру феномен жіночого як один із центральних, який традиційно був зміщений на периферію. Жіноче у Фрейда асоціюється з несвідомим, а основна заслуга Фрейда, на відміну від інших учених, що вивчали проблему несвідомого в кінці XIX століття, полягає в тому, що структуру жіночого він розглядав як гетерогенну, множинну і переривчасту, де співвідношення образів і структурних компонентів позбавлене послідовності, хоча саме ці якості несвідомого

дозволяють наблизитися до розуміння феномена жіночого в культурі. У перший період творчості (1890–1920 рр.) Фройд намагається визначити особливості гендерної відмінності в структурі дитячої ідентичності, використовуючи вербальну техніку вільних асоціацій, а також аналіз фантазій, потягів і застережень. Він установив, що гендерні відмінності не є даними від народження, а формуються тільки на стадії так званого «Едіпового комплексу», коли з поліморфної сексуальності дитини формується один (чоловічий чи жіночий) тип ідентифікації. Набуття одного типу ідентифікації завжди пов'язане з придушенням інших характеристик спочатку поліморфної ідентичності.

Феміністські теоретики критично оцінили основні висновки психоаналізу. Кейт Міллетт в знаменитій книзі «Сексуальна політика» (1970) критично осмислює біологічні та анатомічні детермінанти психоаналітичної концепції жіночності: психічне не можна зводити до біологічного, не можна пояснити формування жіночого біологічного збитковості, як це робить Фройд (Міллетт, 1994). Критика Фройда з позиції феміністської методології представлена також у роботі Суламіф Файерстоун «Діалектика статі: умова для феміністської революції» (Firestone, 1970), в якій авторка намагалася показати, яким чином пригнічення жінок в культурі ідеологічно обґрунтовувалося за допомогою концепції анатомічного детермінізму Фройда. Файерстоун доводить, що вторинне місце жінки в культурі багато в чому виправдовують саме фройдівською тезою про універсальні психосексуальні структури, де структура жіночого принципово відрізняється від структури чоловічого як «неповноцінна» копія останньої і асоціюється виключно з пасивністю, мазохізмом і нарцисизмом.

Бетті Фрідан, яка ще в 1963 р. написала відому працю «Загадка жіночності», викладала думку про те, що проблема жіночої вразливості і відчуття вторинності (опіля чоловіка) приховане не в жіночій природі, а в традиції патріархального шлюбу. Саме в сім'ї найбільше відбувається контроль і над її жіночим тілом і над психікою. Фрідман наводить приклад традиційної ідеології сім'ї. Вона зазначає, що ця ідеологія змушує жінку постійно народжувати дітей, тобто здійснитись як матір. Але самореалізація в суспільному просторі для неї є дефіцитною, по суті нездійсненною (Фрідан, 1993).

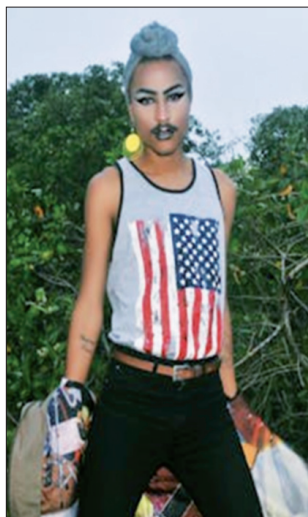
Існують й інші критичні погляди щодо концепції З. Фрейда. Серед них ми натрапляємо на критику доедипових стосунків матері з дитиною. Провідну роль тут виконує концепція «психоаналізу дитини та ранніх відносин між немовлям і матір'ю» Мелані Кляйн. Відома дитяча психоаналітичка припускала, що для розуміння феноменів людської психіки важливо детально проаналізувати так звані ранні (доедипальні) роки життя дитини. Тобто найбільш важливим періодом життя дитини є той, у якому мати бере найбільшу участь. Ми говоримо про первинну ідентифікацію дитини з матір'ю. Кляйн наголосила на особливості стосунків мами-доньки. Вона припустила, що жіноча роль формується шляхом амбівалентності та втрати ідентифікації.

Традиційно жіночі ролі в сім'ї передбачають всебічну турботу: про дітей, про їжу, про порядок у будинку тощо. Власне з цієї причини дівчинка фокусується на материнському, так званому залежному типі ідентифікації, у якому провідну роль виконують чуттєві емоційні патерни, що більш притаманні особистим, а не соціальним просторам. Своєю чергою, хлопчик займає інший вектор ідентифікації – батьківський, тобто активний. На думку М. Кляйн, ранні стосунки «мати-донька» є гармонійними і дають можливість жіночій ідентифікації матері і доньки багатосторонньо здійснюватись. Уся концепція Мелані Кляйн (Кляйн, 2001) стала поштовхом для створення постлаканівського феміністського психоаналізу.

Також ця теорія дала змогу радикальним феміністкам обґрунтувати детермінанти нерівності чоловіків та жінок, а також пригнічення жінок. Представниці цього напрямку декларували, що підґрунтя експлуатації чоловіком жінки лежить у площині дітонародження. Існує міф про те, що наявність дітей у сім'ї сковує соціальні активності матерів. Жінки за наявності дітей потрапляють у більшу залежність від інших членів родини та зокрема від чоловіків. Тому власне радикальні феміністи пропонують багатоаспектні методи вирішення цього питання. До цих моделей поведінки вони, зокрема, відносять андрогінну культуру, яка широко пропонує стиль «унісекс».

Ще одним методом трансформації культури є заміна чоловічої культури на жіночу.

Ця тенденція сприяла розвитку феміністської продукції в сфері мистецтва, зокрема у музиці, живописі та літературі,

а також у духовній сфері (сьогодні уже маємо жінок-капеланів), медичній галузі (жінки-медикині на війні), інженерії (проектувальниці та виробники дронів), поліції та лавах ЗСУ (чергові патрульних нарядів патрульної служби) тощо. Однак маємо зазначити, що радикальний феміністський підхід, подібно до ліберального, характеризується концептуальною вузькістю щодо розв'язання питань нерівності жінок. Їх концепція фокусується на проблемі патріархату. Представники та представниці цього руху вбачають у ньому першоджерело гноблення жінки. Однак цей рух до кінця не враховує усі культуральні та ментальні аспекти соціальної дискримінації жінки. Власне тому і пропоновані ними напрями зміни ситуації є дещо примітивними.

Однак не варто недооцінювати ролі радикального феміністського руху та створених його представниками феміністських теорій. Вони були теоретичним підґрунтям подальшого розкриття сучасної гендерної психології, насамперед соціальним та психологічним рупором, який сприяв фокусуванню психологів на унікальних питаннях особистісного розвитку жінок.

Дякуючи гіпотезам представників радикального фемінізму у другій половині XX-го сторіччя, а особливо у 70-х рр., виникає модерний напрям у психології – жіноча психологія.

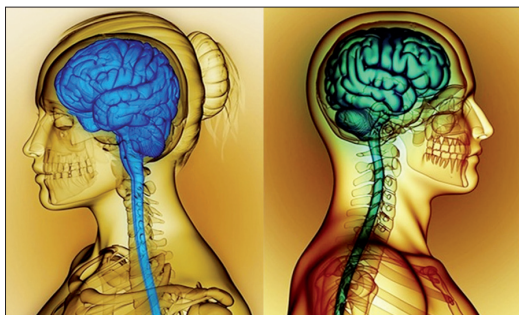
Дослідники Фройджер та Фейдимен у 2001 р. зазначали, що жіночими психологічними проблемами стали займатись щонайменше дві групи науковців у психологічній царині (Фройджер, Фейдимен, 2001). До першої групи увійшли науковці, що сповідували психоаналітичні концепції. Вони фокусувались на дослідженнях специфіки психіки жінки, а також проводили аналіз розвитку особистісних структур жінки. Ці науковці досліджували популярні концепції Зигмунда Фрейда, Хелен Дойч, Карен Хорні, Мелані Кляйн та інших представників теорій об'єктних стосунків, а також французької школи психоаналізу. Їм вдалось значно збагатити розуміння про:

- особливості психологічного розвитку жінки;
- особливості формування та трансформації жіночої ідентичності.

До іншої групи психологів, серед яких були відомі нам Джин Міллер (1976), Керролл Гіліган (1982), Ненсі Ходорів (1989) та інші, входили науковці, увага яких фокусувалась на дослідженнях життєвих наративів жінок.

З'ясувалося, що жіночий наратив відрізняється за змістом від чоловічого. Завдяки специфічним особливостям жіночого мозку досвід формує особливе відображення у життєдіяльності жінки. Навіть фізіологічно жінки мають інший життєвий досвід у чуттєвому переживанні дійсності. Скажімо, лише жінки щомісячно переживають болючу менструацію (під час якої не припиняють навчальну та трудову діяльність, докладаючи неймовірних вольових зусиль, щоби працювати у постійному відчутті тілесного болю). Те ж стосується вагітності, коли жінка переживає токсикоз і гістоз та змушена функціонувати соціально у повну силу. Ще один долаючий нею досвід – вигодовування грудьми у будь-який час дня та ночі, без шансу полегшити собі виконання соціальних функцій. Незважаючи на ці обтяжувальні функціонування біологічні больові стани, існує ще й культурно зумовлена специфіка жіночого досвіду внаслідок виконання гендерних ролей. Представники та представниці цього напрямку дотримуються таких тверджень:

- специфічно адаптативна психологія жінки є обумовленою соціально;
- психологічний устрій жінки більш довершений, ніж у чоловіка;

– жіночий мозок менш мінливий і більш консервативний, але більш надійний.

Наприкінці ХХ-го століття, а точніше у 1980-х рр., цілями модерного феміністського руху стає деконструкція гендерних стосунків. Під цим терміном розуміється пошук нових сенсів. Питання, задані науковій спільноті, були такі:

- як виникають гендерні відносини в конкретному соціумі;
- як створюються ці відносини, тобто який шлях вони долають;
- якого вигляду вони набувають з огляду на природні та іманентно властиві індивіду, групі, соціуму особливості. Поширюється рефлексивна думка, що якщо гендер сконструйований як суспільні відносини панівних кіл у суспільстві, то його змісти можна критично переосмислити і перебудувати.

У цей час відбувається різка міграція населення планети і раптове розгалуження у феміністському русі. У наукових джерелах ми простежуємо такі течії:

- екзистенціальний фемінізм;
- гуманістичний фемінізм;
- постмодерністський фемінізм;
- кольоровий фемінізм;
- культурний та інші.

Великим надбанням для суспільства феміністичного руху та відповідної наукової теорії є те, що збагатились та набули широкого масштабу усучаснені концепції:

- психоаналітичного спрямування;
- екзистенціалізму;
- неомарксизму;

- постструктуралізму;
- постпостмодернізму.

Отож важко переоцінити внесок феміністських течій у гендерні наукові розвідки.

Суть цих досліджень полягає у таких позиціях:

1. Наукові теорії феміністського спрямування пропонують методологічне підґрунтя для досконалого розуміння глибинної суб'єктності жінки як окремої форми буття у будь-якій культурі. Предметом сучасних гендерних наукових пошуків стає не лише жіночий або ж жіночий і чоловічий суб'єктивні світи, але щонайменше п'ять феноменів суб'єктивації. Це суб'єктивність жіночого, чоловічого, гомосексуального, гетеросексуального та транссексуального. Кожен із цих людських феноменів становить окремий предмет наукових гендерних розвідок. Ці наукові розвідки порівнюються між собою і створюють подальші наукові відкриття.

2. Сучасні феміністські дебати перегукуються з різноманітними сучасними філософськими і соціальними концепціями. А специфічно гендерні наукові пошуки споживають методологію феміністських концепцій та дотичних до них досліджень. В історичному контексті варто нагадати, що базисний теоретичний блок, предмет дослідження, методологія аналізу гендерних розвідок до кінця ХХ ст. розвивались завдяки науковцям, що сповідували фемінізм.

Лише з початком ХХІ століття цим напрямом зацікавились квір-теоретики (знавці гендерних та сексуальних практик, що існують поза гетеросексуальністю). Концепції квір-ідентичності, в яких оскаржується твердження, що гетеросексуальне бажання є нормою, в сучасній феміністській теорії виникають у зв'язку з переходом до постфемінізму. Тут віднаходяться модерні практики деконструкції гендеру. Знищуються також межі традиційних статевих ідентичностей. З'являється у сучасній культурі новий феномен – неосексуальність (гомосексуальність, транссексуальність).

3. Політичний вектор фемінізму теж важливий для гендерних розвідок.

Гендерні дослідження, як достатньо нова наукова теорія, теж мають власну політичну мету, яка полягає у тому, щоб подолати тенденції будь-яких нерівностей у соціумі.

Тому результати гендерних досліджень інтегровані у навчальні курси університетів різних країн світу. До прикладу, інтеграція досліджень феміністських концепцій у вишах була причиною виникнення в 70-ті рр. XX століття академічних студій у вищі США. Результатом цієї інтеграції було запровадження освітньої програми *Womens Studies* («жіночі дослідження»). Подібна програма працювала ще донедавна в Українському католицькому університеті у Львові.

Тереза де Лауретіс, яка була представницею американської школи фемінізму, ще у 1998 р. упроваджує в науковий обіг термін «квір-ідентичність», що означає «дивна» або «ексцентрична». Цей термін якнайкраще віддзеркалює глибине усвідомлення жіночої гомосексуальності. Під ним криється також фантазійне переплетіння між соціальними нормами, бажаннями, ідентифікаціями тощо (Лауретіс, 1998). З часом, коли статева ідентичність почала ще більш розхитуватись, термін «квір-ідентичність» почали вживати не лише для опису різних груп гомосексуальної ідентичності. Як відомо, сьогодні поширюються розлади ідентичності. Сучасність увела моду на цей розлад, і «квір-ідентичність» застосовують у всіх модерних типах ідентичності, які не відповідають традиційній гендерній дихотомії.

«ЧОЛОВІЧІ» ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ СТАТІ

Представники марксистської теорії знаходили причину пригнічення жінок у класовій нерівності. Так, до прикладу, один із засновників марксизму Ф. Енгельс стверджував, що працю за ознакою статі розділяли завжди у різних соціокультурних середовищах. Але з часом та промисловим прогресом відбулась оптимізація знарядь праці та, закономірно, підвищення продуктивності. Відповідно, почав накопичуватись додатковий продукт. Змінюються закони функціонування суспільства та нові моделі успадкування цього продукту. Марксистки вважали, що ці події стали причиною того, щоб контролювати жіночу сексуальність. З'явилися нові форми моралі, орієнтація на моногамну сім'ю тощо. Така форма моралі у суспільстві дозволяла контролювати легітимність успадкування. Також чітко розділялись приватна та публічна сфери діяльності.

Фрідріх Енгельс
(1820 р., Бармен, Пруссія – 1895 р., Лондон)

підтримував українських представників міжнародного революційного руху Степняка-Кравчинського, Волховського та інших. У своїй праці «Походження

сім'ї, приватної власності та держави» фіксував модерні погляди, залучаючи як аспекти сексуальності, так і репродуктивну функцію жінки у власну економічну теорію. Марксистський фемінізм був створений на прогресивних лівих молодіжних поглядах 1960–1970-х рр. Перші дослідники та сподвижники пізнього марксизму застосовували марксистську економічну теорію для аналізу вартості домашньої жіночої праці. Були навіть відзняті телеролики цього виду жіночої діяльності.

Неомарксистки проаналізували паралелі між суспільною та домашньою економікою. Науковці зазначали, що використання жінок у сім'ї є підґрунтям класового порядку. Таким чином, хатня робота жінки є не «послугою» чоловікові. Ця робота є «частиною системи дешевого та ефективного відтворення робочої сили».

Представники марксистського фемінізму поширювали ідеї про оплату жіночої хатньої роботи. Сьогодні в Україні теж висувуються такі ідеї представниками психологічної та психотерапевтичної спільноти. Побутувала думка, як звільнити жінок від домашніх обов'язків. Пропозиція звучала так: жінок необхідно залучити до суспільного виробництва, а також дати їм можливість класової боротьби.

Послідовники економічної теорії стверджували, що у жінок ті ж цілі, що і у чоловіків. Власне тому гендерна нерівність має зникнути. Якщо зникне приватна власність, тоді зникне причина для експлуатації ЖІНКИ.

Однак подальші історичні події різних політичних устроїв держав, як капіталізму, так і соціалізму, продемонстрували хибність цього твердження. Жінки завжди розглядались та розглядаються у деяких спільнотах як «резервна армія праці».

Ця армія задіюється час від часу за потреби у будь-якому суспільстві у вигляді робочої сили, коли існує дефіцит цієї сили, і нівелюється, якщо потреби у ній нема.

Жак Лакан (1901–1981 рр., Париж):
людина – це «суб'єкт говорить»!

Він уважається геніальним психоаналітиком французького походження. Йому належить значний внесок у розвиток модерних феміністських концепцій.

Зазначимо, що теорія Ж. Лакана полягала у притаманному лише йому баченні психоаналізу та критиці фрейдівської психоаналітичної моделі суб'єктивності. Лакан не сповідував біологічного детермінізму суб'єктивності. У фокусі його уваги були швидше феномен уяви в структурі суб'єктивності, а також лінгвістичні структури сфери несвідомого. У його теорії людина – це «суб'єкт говорить»! Цей суб'єкт функціонує на символічному рівні динамічних аспектів мови (внутрішньої та зовнішньої). Він функціонує теж на рівні соціальної взаємодії, інтегруючись у соціальні процеси та соціальні інституції. У 1997 р. Ж. Лакан також переглянув позиції З. Фрейда стосовно феноменів маскулінного і фемінного (Лакан, 1997). Аналітик трактує сексуальність у контексті символічного феномена. Для нього сексуальність є трансцендентальною за змістом та символізує фалос. А от диференціація сексуальності – це ланцюг, ланка за ланкою гендерних символічних відмінностей. У цьому ланцюгу стать трактується не як біологічна. А як така, яка має власну позицію, тобто місце в цьому нескінченному ланцюгу символічного значення.

Ж. Лакан розглядає питання про жіночу сексуальність у розрізі гетерогенної структури символічного. Особливістю гетерогенної структури символічного є те, що жінка може віднайти власну сутність лише в якомусь «Іншому». Дослідник зазначає, що її ім'я – це завжди ім'я її символічного батька. Своєю чергою, символічний батько – це символічний фалос. Без цього батька жінка не в змозі пізнати власну ідентичність. Власне у пізнанні такої сутності жінки Лакан дійшов висновку: **«жінка не існує».**

Chodorow у 1991 р. у праці «Фемінізм і психоаналітична теорія», аналізуючи теорію Ж. Лакана, зазначав, що той висловив думку про те, що жінка здатна не лише бути залежною від «Іншого», вона здатна посісти його місце, будучи об'єктом чоловічої фантазії (Chodorow, 1991). Ж. Лакан також доводив, що сам феномен фантазії уможливлюється лише через жіночу сталість. Однак нафантазована жінка теж не є реальністю, і власне тому ми маємо стільки питань та проблем **жіночого у культурі** [3].

Звернемось знову до досліджень другої половини ХХ ст., а точніше – до наукових розвідок 50–70-их років. У цей час у соціальних науках розгортався структурний функціоналізм. У 1955 р. Т. Парсонс із колегами у рамках цього напрямку запропонував теорію статевих ролей (Parsons, Bales, 1955). Фокусуючись на змінах та трансформаціях американських родин, науковець вбачає конкретні функції сім'ї.

А саме:

- соціалізацію дітей у сім'ї;
- стабілізацію особистості дорослих членів сім'ї.

Науковець стверджував, що моделлю, яка може гарантувати стабільність та рівновагу будь-якої соціальної системи, у тому числі й сім'ї, є наявність в ній функціонального розподілу сфер діяльності, який аналітик назвав «диференціація ролей». Пояснення цього можна знайти у такому твердженні: для функціонування будь-якої соціальної системи необхідне виконання інструментальної та експресивної функцій. Сім'я не є винятком, у ній ці функції теж повинні здійснюватись. На думку Парсонса, до інструментальних функцій належать відносини будь-якої системи (і сім'ї теж) із зовнішнім світом. Це сприяє безпеці системи та задоволенню її потреб, у сучасному світі це виражається як кошти. До експресивної функції можна віднести дії, спрямовані на інтеграцію усіх членів системи. Сюди ж уходить і встановлення форм, ритуалів, моделей відносин і регуляція рівня напруги серед членів союзу.

У тому ж 1955 р. Т. Парсонс зазначав, що одній людині не під силу виконувати одночасно усі ролі. Вона не може володіти та застосовувати водночас усі інструментальні вміння, до яких належать владність та жорсткість, та експресивні, що передбачають прояви м'якості та компетенцій пом'якшувати

конфлікти (*Parsons, Bales, 1955*). Власне жінці в сім'ї властиво володіти експресивною функцією, а чоловікові – підтримувати інструментальну позицію. Зазначимо, що розподіл цих функцій природно притаманний усім соціальним системам. До прикладу, кожна держава у структурі влади має функції президента та сенату (думи, верховної ради тощо).

1.5. Методи психології статі.

Експериментальні, кількісні та якісні методи

Наприкінці XIX ст. – та на початку XX ст. у наукових дебатах та різноманітних розвідках, які були передумовою зародження психології статі та гендеру, застосовувались загальновідомі на той час дослідницькі методи. До них входили:

1. Аналіз і синтез.
2. Індукція та дедукція.
3. Спостереження.
4. Експеримент та ін.

Розглянемо первинно **методи аналізу та синтезу**. Перший передбачає розкладання цілого на частини, а другий, відповідно, дослідження якогось явища в єдності та взаємозв'язку частин, узагальнення, поєднанні складових, яку були здобуті в результаті аналізу. Аналіз і синтез сьогодні теж широко використовуються у дослідженнях статі та гендеру.

Індукція та дедукція. Перший метод полягає у створенні висновку, узагальненні окремих частин, фактів, думок. Тобто це шлях від конкретного до загального. Цей метод сприяє розумінню фантазій різних соціальних спільнот про чоловіків і жінок.

Дедукція як метод, що застосовується на противагу індукції, дозволяє дослідити частини цілого.

У психології статі та гендеру встановлені за допомогою індукції та дедукції факти дають змогу встановити особливості поведінки людини з урахуванням приналежності її до статі та гендеру.

Тестування, опитування. Ці напрями психодіагностики у гендерній психології та психології статі представлені найбільш відомими методиками дослідження гендеру:

1. Статеворольовим опитувальником С. Бем, який надає можливість визначити психологічну стать особистості

(дослідити рівень фемінності, маскулінності та андрогінності, а також недиференційовану стать особистості як варіант порушення гендерної ідентичності).

2. Методикою дослідження гендерної ідентичності (МДГІ) Л.-Б. Шнейдер, створеною за принципом прямого та ланцюгового асоціативного тесту і спрямованою на визначення типу гендерної ідентичності (передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, мораторій, досягнута позитивна ідентичність, псевдопозитивна ідентичність).

Експериментальний метод дає змогу створити дослідні ситуації. У процесі такої ситуації дослідник у контрольованих умовах проводить спостереження за реакціями досліджуваних на фактори, які постійно змінюються. Також метод спостереження задіює дослідження реальності за принципом «тут і зараз» у природних умовах. Вектори досліджень у спостереженні у психології статі та гендеру:

- 1) ідентифікаційний;
- 2) порівняльний;
- 3) класифікація та опис окремих явищ;
- 4) класифікація та опис сукупності явищ тощо.

У гендерній психології та психології статі за допомогою експерименту досліджуються також певні реакції у будь-якій сфері діяльності чоловіка чи жінки.

Біографічний метод (наративний). Його використовують представники гуманітарних напрямів. Також цей метод застосовують науковці для опису життєдіяльності відомих історичних постатей, політичних діячів, зокрема диктаторів (Е. Фромм). Однак серед численних описів чоловічих типажів набагато менше описів жіночих видатних постатей. Також цей метод активно використовують сьогодні психологи та психотерапевти, політологи та політтехнологи.

Досоціологічних методів належать науково-дослідницькі розвідки, які спрямовані на трактування соціальних явищ. Вони призначені для збору, прогнозу, узагальнення інформації щодо динаміки соціальних процесів. Щодо досліджень статі та гендеру соціологічні методи пропонують анкетування та експертну оцінку, аналіз документації тощо.

Описуючи лінгвістичні методи, зазначимо, що вони є дієвими у дослідженнях, вектором яких є тексти, слова та мовлення. До цих методів класично належать такі:

1. Вивчення специфічних функцій мовної діяльності в конкретному соціумі у конкретному часі.

2. Аналіз мовного розвитку у зв'язку із загальним розвитком особистості загалом.

3. Аналіз мовного розвитку хлопчиків та дівчат у їх специфіці у різних вікових періодах.

4. Аналіз особливостей механізмів зародження, розвитку та сприйняття мовлення.

5. Дослідження зв'язку між мовними конструктами і статевими та окремо гендерними властивостями комунікаторів.

6. Семантичний диференціал.

7. Семантичний інтеграл.

8. Семантичний аналіз слів та текстів, спрямованих на дослідження мовних конструктів гендерного характеру тощо,

Самодіагностика застосовується у дослідженні:

1. Рефлексії свого соціально-психологічного портрету (у контексті гендерного аспекту).

2. Біографії у контексті формування гендеру (як один із варіантів біографічного методу). Його варто застосовувати при особистісній корекції досліджуваного корекції, яка спрямована на відновлення особистісних дефіцитарних зон розвитку.

Фокус-група використовується під час, наприклад, інтерв'ювання жінок і чоловіків, вектором якого є дослідження суб'єктивних фантазій респондентів, що стосуються їх гендерного образу. Цей образ може формуватися із ціннісних орієнтацій, що є ядром концепції Я і стосуються понять самоідентифікації особистості – «фемінність та маскуліність» [8].

Глибинне інтерв'ю. Цей метод застосовується для дослідження особистісних якостей респондентів, які стосуються гендерного образу. Це передусім моніторинг цінностей, переконань, мотивів, настанов, а також сфери почуттів і найголовніше – ставлення чоловіків та жінок до власної гендерної ідентичності. Цей метод належить до якісних методів дослідження.

Ще один якісний метод дослідження, який використовується у психології статі та гендеру, – контент-аналіз. Його застосування дозволяє виявляти панівні тенденції, спрямовані на дослідження гендерної ідентичності. Це, приміром:

1. Образ у суспільстві сучасної жінки.
2. Образ у суспільстві сучасного чоловіка.
3. Тіло в житті сучасного чоловіка.
4. Тіло в житті сучасної жінки.
5. Образ сучасної жінки і чоловіка в щоденних ЗМІ.
6. Образ сучасної жінки і чоловіка в реальному житті тощо.

Семантичний диференціал у психології статі та гендерній психології доцільно застосовувати з метою конструювання індивідуальних або групових семантичних просторів у контекстах особистісних смислів щодо розуміння «жіночого» і «чоловічого», а також «фемінності» та «маскулінності».

Проективні методи. Є чимало психодіагностичних методик, які активізують несвідомі процеси особистості. Алгоритмом цих методик є конструювання стимульного матеріалу так, щоб невизначеність стимульного матеріалу була максимальною. Це надає респонденту максимальної свободи у виборі відповідей та патернів.

У цих методиках використовують:

1. Малюнкові тести.
 2. Метод незакінчених речень («Я – жінка (чоловік)...)»)
- та ін.

Використання у дослідження статевого та гендерного аспектів особистості методик малюнкових тестів ґрунтується на принципі проекції. Тобто, малюючи або уявляючи певний об'єкт у малюнку, респондент мимоволі, а іноді і свідомо, демонструє ставлення до нього.

Мета проективних методик:

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
Проективні методики
в житті та практиці
м. Хмельницький

чим більше стимули є замаскованими, тим самим зменшують можливість досліджуваному давати такі відповіді, що дозволяють зробити йому бажане про себе враження.

У розрізі гендерної психології та психології статі застосовується весь арсенал наявних тестів.

Види проєкції та їхня класифікація за двома вимірами
(за Д. Холмсом)

Перенесення власних почуттів	Наявність у суб'єкта риси, що є змістом проєкції	Відсутність у суб'єкта риси, що є змістом проєкції
Суб'єкт не усвідомлює власну рису	<i>Симулятивна проєкція виконує захисну функцію</i>	<i>Проекція Панглосья та Кассандри (характеризується виникненням у індивіда поведінки, яка прямо протилежна висловленому прапгненню)</i>
Суб'єкт усвідомлює власну рису	<i>Атрибутивна проєкція Перенесення власних почуттів на інших людей</i>	<i>Комплементарна проєкція Приписування іншим людям того, що властиво самому собі</i>

Прикладами проєктивних тестів можуть бути:

- a) малюнок сім'ї;
- b) малюнок неіснуючої тварини;
- c) малюнок-автопортрет;
- d) метод незакінчених речень;
- e) тест Роршаха;
- f) тест Люшера;
- g) казки Шелбі та ін.

Л. Бурлачук, В. Моргун, І. Галян, Г. Католик, В. Багрій зазначають, що існує безліч модифікацій цих методик [6; 7]. У гендерних дослідженнях найчастіше використовують різноманітні варіанти методик незакінчених речень, висловлювань, які характеризують певною мірою систему ставлення респондента до:

- сім'ї;
- взаємин з батьками та друзями;
- представників своєї або протилежної статі;
- сексуальних стосунків;
- минулого та майбутнього;

а також наявність:

- страху і побоювання;
- почуття провини;
- власних життєвих цілей та ін.

До групи вербально-комунікативних методів належать методики мовленнєвого спілкування. До основних із них уходять:

1. **Бесіда.** Це метод дослідження поведінки, переживань та думок особистості у формі діалогу, здебільшого між двома людьми. У процесі такого діалогу психолог детально досліджує психологічні особливості респондента.

2. **Опитування.** Це метод, у якому отримується цілеспрямована інформація за допомогою заздалегідь сконструйованих питань та відповідей на них респондентів.

3. **Анкетування.** Це комунікативний метод, у якому засобом збирання даних від респондента є спеціально оформлений список питань – анкета.

4. **Інтерв'ювання.** Це метод, що полягає у проведенні розмови між психологом і респондентом за попередньо розробленим планом. Цей план є формалізованим заздалегідь.

До прикладу, М. Г. Ткалич зазначає, що у гендерній психології цей метод використовують у вигляді інтерв'ю, яке побудоване так, щоб можна було виявити глибинні приховані думки, почуття, цінності і мотиви респондента [8].

Щодо **педагогічного методу**, то зазначимо, що це насамперед аналіз наявного досвіду та стану організації освітнього процесу. Також до цього методу належить аналіз особливостей соціалізації особистості учня, студента, вчителя, викладача тощо. До різноманіття педагогічних методів належить аналіз шкільної (вишівської) документації, вивчення історичного досвіду напряду педагогічної діяльності, аналіз педагогічного та досвіду інших освітніх організацій, ознайомлення з учнівською (студентською) творчістю, педагогічний експеримент, а також спостереження та бесіди.

Запитання до теми

1. Яка відмінність між поняттями «стать» і «гендер»?
2. Предмет і структура психології статі, її методологічне підґрунтя.
3. Сучасні тенденції розвитку досліджень психології статі.
4. Уявлення про жіночу і феміністську психологію.
5. «Чоловічі» дослідження психології статі.
6. Методи психології статі.
7. Експериментальні методи, кількісні методи.

Література

1. Різниця між поняттями «стать» і «гендер». URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/18/96>
2. Стать. URL: <https://www.google.com/search>
3. Соціальна стратифікація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1>
4. Chodorow. Feminism and psychoanalytic theory. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1989-98588-000>
5. Малкіна-Пих І Г. Гендерна терапія. Довідник практичного психолога, 2003. URL: <http://medbib.in.ua/psihologiya-pola-41828.html>
6. Предметна область психології статі. URL: <https://www.google.com/search?>
7. Католик Г. В. Концепція Я дитячого практичного психолога : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 311 с.
8. Католик Г. В., Багрій В. В. Психодіагностика в схемах, таблицях, презентаціях : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС. 2022. 302 с.
9. Ткалич М. Г. Гендерна психологія («Академвидав»). URL: <https://academia-pc.com.ua/product/2521>
10. URL: <http://medbib.in.ua/psihologiya-pola-41828.html>

Тема 2

ПОНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ СТАТІ

План

2.1. *Стать і гендер, гендерна психологія.*

2.2. *Розуміння психологічної статі у контекстах теорій біполярності і мультиполярності.*

2.3. *Різноманітні погляди на розвиток статевої ідентичності у контексті різних світобачень: біологічного, психологічного, соціокультурного, інтегрального.*

2.1. Стать і гендер, гендерна психологія

Стать – це біологічно, генетично сконструйований поділ живих організмів за статевою ознакою: у тварин – це самці та самки, а у людства – це чоловіки та жінки. Стать класично визначається специфічним набором статевих хромосом. У нормі одна зі статей є гомохромосомною – це жінка. У жінки 2 однакові хромосоми XX. Інша стать – це чоловіки, вони є гетерохромосомними, тобто мають 2 різні хромосоми XY.

Гендерна психологія (грец. *psyche* – душа і *logos* – учення) належить до галузей психології, яка займається дослідженням набутих людиною у процесі зростання та набуття соціальних норм суспільства властивостей гендерної ідентичності, які забезпечують соціальні патерни людей різної статі.

У словнику української мови поняття «гендер» (від грец. γένος – генос – «*рід*», «*стать*», «*сорт*») трактується як соціальна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка», а також психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. Тобто гендер – це соціальний конструкт, який визначає соціальну стать людини [1].

У психології статі під особистістю розуміється якась модель, за допомогою якої ми намагаємося сформувати уявлення про внутрішнє життя індивіда з урахуванням його статевої приналежності, а також пояснити і передбачити його поведінку. А от гендерний підхід до вивчення особистості дозволяє проаналізувати її з точки зору уявлень про жінок, чоловіків, чоловіче, жіноче, мужнє і жіноче, які є конструктами індивіда і культури, еволюціонують в ході історичного розвитку та істотно розширюють коло психологічних уявлень про індивідуальність [2].

2.2. Розуміння психологічної статі у контекстах теорій біполярності і мультиполярності

Біполярна модель особистості. У біполярній моделі усі статевоспецифічні характеристики, тобто властиві індивіду певної статі, проявляються в поведінці і розглядаються як такі, що розташовуються на континуумі двома полюсами.

ЧОЛОВІК

ЖІНКА

Чоловік, відповідно до цієї моделі, повинен володіти маскулінною ідентичністю, а жінка – фемінною. Максимальна наявність маскулінності означає мінімальну фемінність, і навпаки. В. Є. Каган зазначає, що науковці у сфері психології статі розглядають особистісну ідентичність, строго відповідну статі. Вони вважають, що така ідентичність є запорукою психічного здоров'я та, відповідно, хорошої адаптації у соціумі. У багатьох суспільствах, особливо у країнах Азії, Латинської Америки, Африки, теорії біполярної моделі статевої ідентичності переважають у дослідженнях психології статі. Те саме ми спостерігаємо у масовій свідомості. Нормативні якості та поведінкові прояви чоловіків та жінок, як і в доісторичні часи, цінуються полярними і доповнюють одні одних.

Мультиполярна модель особистості. В основі мультиполярної моделі статі нормативні канони статево-специфічної поведінки жінки та чоловіка набувають більш множинних кордонів. Дослідники Р. Костнер, Д. Спенс, Д. Аубе та інші науковці трактують гендер особистості (соціальна форма поведінки статі) не як набір полярних рис маскулінності

або фемінінності, а як багатогранну систему, де, крім маскулінних і фемінних якостей особистості, наявні ще гендерні стереотипи, настанови, уявлення, інтереси та різні форми ставорольової поведінки. Всі ці характеристики мають складну структуру, на перший погляд, нічим не взаємодіючи у середині різними якостями. До прикладу, гендерні стереотипи, властиві особистості можуть бути не пов'язані з її гендерними поведінковими проявами, а комплекс фемінних або маскулінних рис може не збігатися зі статевоспецифічними мотивами життєдіяльності [2].

2.3. Різноманітні погляди на розвиток статевої ідентичності у контексті різних світобачень: біологічного, психологічного, соціокультурного, інтегрального

Щоденно кожна людина у будь-якому куточку світу стикається з відмінностями чоловіків та жінок. Ці відмінності є у нашому неусвідомленому щоденному житті та проявляється у стосунковому просторі. Водночас психологічна наука, що вивчає гендерні відмінності, трактує їх як складні комбінації особистісних підсистем, де обумовленість поведінки, думок, станів людини впливом лише гендеру складно визначити.

Уся історія людства, у якій завжди були наявні гендерні відмінності (вони були різними у різні часи і у різних народів) відображає еволюцію уявлень про цей соціальний простір в гуманітарних науках і у психології зокрема. Однак науковці різних часів та наукових спрямувань уявлення про психічні відмінності статей пов'язують із біологічними або соціальними чинниками.

Для прихильників теорій **біологічної детермінації** статевая диференціація – це універсальний біологічний процес, вихідним пунктом якого є біологічний статевий диморфізм. Цей феномен доповнюється і надбудовується системою психічних відмінностей і проявляється в певному наборі індивідуальних відмінностей у психофізіологічних реакціях, мисленнєвих функціях, задатках-здібностях-інтересах, специфічних патернах чоловіків і жінок [3]. Учені доводять, що такий погляд

на проблему фокусується на фізіологічних ознаках, анатомічних ознаках, морфологічних ознаках. Також учені акцентують увагу на об'єктивно наявних гормональних відмінностях, вазі та особливостях структур головного мозку, розмірах і пропорціях тіла та особливостях м'язевої маси тощо.

Метаболічна концепція Альфреда Фульє (1838–1912) була однією з перших біологічних теорій. Автор стверджував, що психологічні відмінності прямо пов'язані з процесами обміну речовин в організмах чоловіків і жінок. Скажімо, А. Фульє, обґрунтовуючи стиль поведінки жінки, зазначає, що в її організмі більш інтенсивно протікають анаболічні процеси, аніж у чоловіка. Ці процеси запускають бажання жінки, найперше щодо харчування, соціальної інтеграції, станів накопичення та збереження енергії. Усі ці бажання диктують жінці стилі її поведінки, які проявляються у прагненні до спокійного способу життя та накопичення сил. На противагу жінкам, у чоловіків переважають катаболічні процеси, які орієнтовані на розмноження, дезінтеграцією, витрату енергії. Ці тенденції визначають способи поведінки чоловіків та дозволяють нам зрозуміти їх прагнення до інтенсивних м'язевих та інтелектуальних активностей. Аналізуючи теорію Фульє, можемо резюмувати, що високорозвинені реакції збудження у чоловіків і гальмування у жінок, першопричиною яких є специфічні обмінні процеси у їх організмах, обумовлюють подальші гендерні відмінності.

Тобто першопричиною відмінностей чоловіків та жінок учений уважав допсихічні процеси, які відбуваються на клітинному, ембріональному, морфологічному, фізіологічному рівнях. Наступним рівнем є психічний, який проявляється у межах:

- специфіки поведінки;
- відмінності темпераментів;
- глибини емоційності;
- любові і материнства або батьківства;
- розумових здібностей;
- світосприйняття;
- особливостей пам'яті і навчання;
- особливостей психічних патологій (тенденції яких є різні у чоловіків та жінок).

Щодо сучасних біологічних теорій, то цікавим є погляд Д. Бровермана і його колег, у якому стверджується доволі подібна позиція до теорії Альфреда Фульє: відмінності світосприйняття та поведінки чоловіків та жінок є спровокованими гормонами – естрогенами і андрогенами. Власне з тієї причини у жінок якісніше розвинуті здібності до вирішення завдань, які потребують швидкості і точності виконання. А от у чоловічої половини людства краще розвинена здібність вирішувати задачі, які визначаються в поняттях «інсайт», «еврика». Ця функціональна відмінність у чоловіків та жінок є психофізіологічною, а не соціальним конструктом. Подібні результати поведінки науковці, особливо біхевіорального напрямку психології, спостерігали і на тваринах.

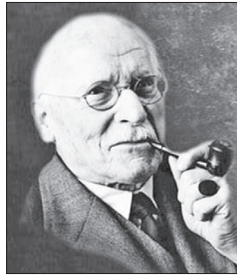
Нейроандро-генетична теорія. На впливі андрогенів на мозкові структури наполягають також представники нейроандро-генетичного підходу. Вони стверджують, що на рівень фемінності та маскулінності особи впливають статеві гормони. Їх рівень впливає та контролює особливості поведінки. До прикладу, при подібному поясненні нейроандрогенізація провокує програму поведінки чоловіків, які особливо гостро можна спостерігати в умовах військової агресії. Ознаками такої поведінки є:

- 1) агресивна поведінка;
- 2) територіальна, просторова, територіальна поведінка;
- 3) витривалість болевих відчуттів;
- 4) сповільнене засвоєння захисних умовних рефлексів;
- 5) слабкий прояв емоційних реакцій у відповідь на загрозу;
- 6) наполегливість у виконанні завдання без підкріплення;
- 7) групова поведінка;
- 8) пошукова активність;
- 9) «хижацька» поведінка, пов'язана з полюванням;
- 10) наступальна еротична поведінка;
- 11) слабкий зв'язок із найближчими родичами.

Серед **психологічних** теорій відмінностей найперше прийнято вирізняти психоаналітичну концепцію, яка у фокусі рушійної сили розвитку усіх психічних функцій вбачала статевий інстинкт. Визначними аналітиками, які сповідували цю ідею, були: З. Фройд, К. Г. Юнг, А. Адлер, В. Райх, Ш. Ференці, К. Хорні та ін.

З. Фройд

К.-Г. Юнг

А. Адлер

В. Райх

Ш. Ференці

К. Хорні

Ці науковці відводили панівну роль у статевій диференціації біологічним чинникам. У їхніх концепціях під різним кутом зору, однак одностайно, підкреслюючи значний емоційний фон та феномен наслідування дорослим, зазначалось, що базовим механізмом відмінностей між статями є процес ідентифікації дитини з батьками своєї ж статі в ситуації шлюбних стосунків.

У класичному психоаналізі чоловічі та жіночі патерни повністю діаметральні за своїми виявами. Науковці вважали, що лише за такого методу виховання та функціонування особистість і жінки, і чоловіка розвивається гармонійно і повноцінно. Тобто моделі виховання дівчаток та хлопчиків повинні бути різними. ***У хлопчиків варто підсилювати та стимулювати розвиток:***

- агресивності;
- рішучості;
- активності;
- прагнення до досягнення мети;
- здатності до креативних моделей поведінки;

- раціональності.

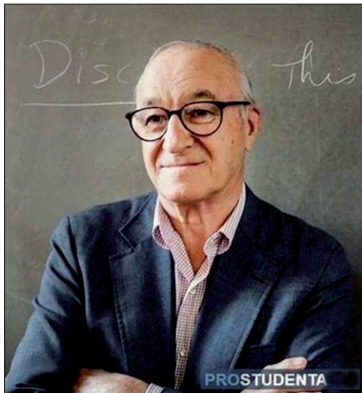
На противагу виховання хлопчиків, *у дівчаток варто підсилювати прояви:*

- залежності;
- пасивності;
- нерішучості;
- конформності;
- відсутності почуття справедливості;
- схильності до заздрості;
- значної емоційності;
- слабкості соціальних інтересів;
- пасивності до логічного мислення і творчості;
- відсутності прагнення до соціальних досягнень.

З часом соціум змінювався, переживши дві світові війни, втрату значної кількості чоловічого населення планети та, відповідно, модернізацію уявлення про стать і гендер. З середини 50-х років XX ст. проводились усе нові та нові дослідження змін динаміки гендеру у різних країнах. Зокрема, у 1974 р. вийшла книга «Психологія статевих відмінностей» авторства Е. Маккобі і К. Жаклін, у якій було вказано, що високий рівень фемінінності у жінок має прямий значимий зв'язок із високою тривожністю та заниженою самооцінністю. Також було констатовано, що радикально фемінні жінки, як і радикально маскулінні чоловіки, мають проблеми з адаптацією. А от діти, поведінка яких відповідає гендерним моделям, прийнятим у суспільстві у цей час, мають нижчий показник інтелекту та, відповідно, нижчий рівень творчого потенціалу [4]. Однак сучасні дослідники схиляються до думки, що позиції класичної психоаналітичної теорії не підходять сучасній людині. Сучасник і сучасниця живуть у світі постмодерну, де люди є розгубленими у структурі модерних цінностей, де немає чітко виражених орієнтирів, а ті, що є, – постійно змінюються.

Виникла потреба у конкретному розмежуванні статевих та гендерних відмінностей, оскільки кут різниці між ними зростає. Тому актуалізуються теорії **соціально-культурної детермінованості**. Ці концепції трактують стать у категоріях соціальних конструктів. Представники цих напрямів, спираючись на марксистську теорію, наводять думку, що нерівність статей закладена первинно у класовій структурі будь-якого

соціуму. Це унеможлиблює свободу життєвих виборів та поведінкових стилів. Наукові розвідки, які ґрунтуються на біологічних науках, близьких до суспільних, та у яких людина розглядається як еволюціонуючий організм, стверджують, що сам вид праці, особливості її розподілу та відповідні людські патерни не є біологічно детермінованими. Історичні процеси, відповідні їм соціальні ролі впливають на форми виробництва. Вони також впливають на суспільні відносини, події, які виникають у суспільстві. Зокрема, праця Х. Хартмана «Его психологія та проблеми адаптації», де він спирається на працю А. Фройд «Его та захисні механізми», є зразком інтегральних думок про адаптацію. У його концепції аналізуються та порівнюються складні зв'язки між патріархатом, капіталізмом і економічною структурою суспільства.

Інтегральні теорії. Однією з основних позицій цього наукового вектора є теорія соціального навчання А. Бандури. У 1953 році він видав книгу «Агресивність підлітків», а у 1973 р. – «Агресія: аналіз соціального навчання».

У цій теорії автор стверджує, що базовий принцип навчання – диференціація поведінки за допомогою спостереження, винагороди та покарання. За відповідне у конкретному суспільстві поводження статі є винагорода, а за невідповідне – покарання. Ця теорія підкреслює вплив чинників соціалізації, мікросередовища і соціальних норм на зовнішню ставову поведінку дитини.

Також розглянемо ще одну теорію, що має назву «когнітивно-афективна теорія» Уолтера Мішела. Дослідник пропонує теорію когнітивно-афективних одиниць, у якій доводиться, що кожному індивіду належить набір змінних, які за певних умов частково перекривають одні одних. До тих змінних належать соціальні та фізіологічні характеристики людини, психологічні характеристики, які є причиною взаємодії людини з соціумом. До цих когнітивно-афективних одиниць

належать цінності, цілі, компетентності, форми кодування інформації тощо. У. Мішел зауважує, що базове значення у вихованні дитини мають механізми підкріплення статевої типізації. Як дівчатка, так і хлопчики зазвичай отримують позитивне підкріплення за відповідну до власної статі жіночу або чоловічу поведінку. У процесі зростання ці взаємодії у внутрішню (інтерналізуються) та стають звичною поведінкою.

Ще одна теорія, яка заслуговує нашої уваги, – морального розвитку американського психолога Лоренса Колберга.

Він розглядав відмінності і статево-рольові особливості поведінки як наслідок:

- засвоєння когнітивних структур досвіду;
- опрацювання пізнавального матеріалу, отриманого ззовні;
- отримання інформації про особливості гендерної поведінки і незворотності статевої приналежності.

Також він пропонує моделі морального розвитку, які лежать в основі статевої поведінки жінок та чоловіків. Учений зазначав, що представники різних суспільств і культур не відрізняються за ступенем прийняття основних цінностей та виділив одинадцять таких цінностей. До таких цінностей, на думку дослідника, належать: закони і норми, совість, здатність висловити свої почуття, авторитет, громадянські права, договір, довіра і справедливість, справедливість покарання, життя, право власності, правда або істина, любов і секс. Таким чином, стадія морального розвитку визначається не характером, а стилем ставлення до цих цінностей. Базовим поняттям моделі Колберга є «справедливість». Це поняття і є основою для розв'язання моральних конфліктів, які мають властивість виникати унаслідок зіткнення інтересів різних людей. Сенсом справедливості є розподіл прав та обов'язків, регульований поняттями рівності та взаємності. Основні моральні норми і принципи особистості не є автоматично засвоєними «зовнішніми» нормами і не формуються внаслідок досвіду покарання і винагороди, а виробляються у процесі соціальної взаємодії. Оскільки всі культури мають загальні засади соціальної взаємодії, процес морального розвитку в усіх суспільствах підпорядковується загальним закономірностям.

Власне тому існування ранніх гендерних відмінностей пояснюється не з позицій біологічної детермінації і не сьогочасними культурними фантазіями, а організацією пізнавальної сфери дитини відповідно до її статевої ролі та особливостей її самокатегоризації (зарахуванням дитиною себе до певної статі). Гендерні відмінності формуються під час оволодіння дитиною інформацією про світ і своє місце в ньому. У тривалому процесі навчання і засвоєння моральних норм, частиною яких є гендерні стереотипи суспільства, відбувається гендерне самовизначення. У кожної людини наявна потреба зберігати стійкий і позитивний Я-образ і адаптуватися до реалій сьогодення.

Таким чином, є безліч досліджень гендерних відмінностей. Усі вони свідчать про те, що абсолютної теорії вроджених відмінностей в психологічних особливостях чоловіків і жінок немає. Достатній науковий фактаж щодо анатомофізіологічних статевих параметрів (хромосомний набір, наявність та превалювання чоловічих і жіночих гормонів) та свідоме наділення себе індивідом приналежності до тієї чи іншої статі демонструють пряму кореляцію між ними. Однак дослідники Д. Мані та А. Ерхард стверджують, що для хлопчиків та дівчаток, що мають анатомо-фізіологічні задатки обох статей, найвагомішою є психологічна позиція зарахування себе до тієї чи іншої статі.

Запитання до теми

1. Сформулюйте визначення понять «стать», «гендер», «гендерна психологія».
2. Розкрийте поняття психологічної статі: біполярна і мультиполярна моделі.
3. Надайте визначення теорії біологічної детермінації.
4. Що ви знаєте про метаболічну концепцію Альфреда Фульє?
5. Як ви розумієте нейроандро-генетичну теорію?
6. У чому сутність теорії психологічних відмінностей?
7. Розкрийте суть теорії соціально-культурної детермінованості.
8. Що таке інтегральні теорії?
9. Розкажіть про теорію морального розвитку.

Література

1. Гендер. Словник української мови : у 20 т. К. : Наукова думка, 2010. 2022. 589 с.
2. Гендерна психологія особистості. URL: https://stud.com.ua/167824/pedagogika/genderna_psihologiya_osobistosti
3. Статеві та гендерні відмінності – гендерна психологія та педагогіка. Підручники для студентів онлайн. URL: stud.com.ua.
4. Початок досліджень в області психології статі і поява власне гендерних теорій – гендерна психологія та педагогіка. Підручники для студентів онлайн. URL: stud.com.ua.

Тема 3

**ПИТАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
В ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ**

План

- 3.1. *Поняття про статеву соціалізацію.*
- 3.2. *Асиметрія статевої соціалізації у віці дитинства.*
- 3.3. *Інститути соціалізації: мати-тато, сиблінги, ровесники, загальноосвітні заклади, засоби масової комунікації.*
- 3.4. *Форми та засоби соціалізації чоловіків і жінок різного віку.*
- 3.5. *Трактування статево-рольових стереотипів. Джерела походження терміна. Функції та характеристики стереотипів. Вплив феномена статево-рольових стереотипів на патерни особистості та міжособистісну комунікацію.*

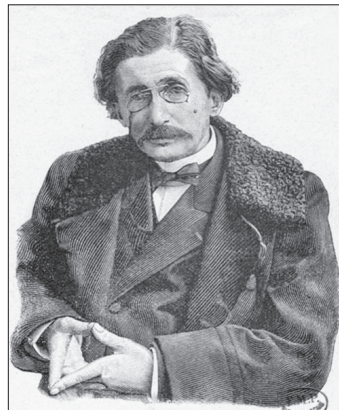
3.1. Поняття про статеву соціалізацію

Поняття «статева соціалізація» розглядають як динамічний процес інтерналізації індивідом у процесі зростання соціальних стандартів психосексуальної культури (стереотипів маскулінності / фемінності) під час поетапної інтеграції в соціальні взаємини.

Термін «соціалізація» походить від латинського *socialis*, що означає «власне суспільний», і є популярним серед представників різних наукових спільнот, як-от медицина, психологія, соціологія, філософія, юриспруденція тощо. Класично вважається, що цей термін у науковий обіг ввели у середині XIX ст. французький соціолог, кримінолог, член академії моральних і політичних наук Г. Тард й американський соціолог Ф. Гіддінгс (кінець XIX ст.).

Власне Г. Тард трактував соціалізацію як динамічний процес розвитку суспільства. **Передумовами розвитку суспільства мусять бути два базові фактори: освіта й виховання.** Інтерналізація норм поведінки дитиною, на думку науковця, відбувається лише шляхом соціальної взаємодії з іншими людьми.

Своєю чергою, Ф. Гіддінгс у своїй праці «Теорія соціалізації» у 1887 р. дещо по-іншому трактував

процес соціалізації. Під цим феноменом науковець розумів процес спонтанного впливу на дитину найближчого середовища та спрямованого впливу на неї соціуму, якими він вважав сім'ю, школу тощо. Науковець зазначав, що завдяки цим впливам у дитини створюється система поведінкових взаємодій, що задовольняє колективну свідомість.

Проаналізуємо вітчизняні дослідження. У цьому напрямку пальму першості отримують праці К. Ушинського, який досліджував вплив середовища на формування дитячої особистості і яке місце воно посідає у формуванні особистісних структур.

Харківський колектив учених, а саме Н. Лукашевич, І. Сингаєвська, О. Бондарчук, у посібнику «Психологія праці» ще у 2004 р. писали про те, що дитяча, вікова та педагогічна психології прояснюють важливий для людства процес – трудову соціалізацію дитини [1]. Власне поняття соціалізації ними трактується як процес становлення дитячої особистості як соціальної особи. На шляху розгортання цього процесу утворюються та структуруються багатогранні зв'язки із соціумом. До цих утворень належать цінності, орієнтації, суспільні норми, здійснюється розвиток особистісних структур, до яких входять пізнавальні процеси, психоемоційні стани та властивості. У цьому складному процесі формується цілісність особистості дитини, накопичується соціальний досвід людства, відповідно, формується й соціальна активність. Особистість дитини, беручи активну участь у творчо-трансформаційній суспільній діяльності, є одночасно об'єктом і суб'єктом соціалізації.

Звернемось також до вітчизняної наукової літератури, у якій міститься формулювання необхідних термінів, як-от «статева соціалізація» і «статеворольова соціалізація». Це насамперед дослідження С. Максименко, Т. Говорун, О. Кікінеджі, Н. Городкова, Л. Смоляр, Л. Столярчук.

Вони первинно надають трактування сутнісних характеристик статеворольової соціалізації. У їхніх працях зазначається, що термін «статева соціалізація» виник раніше, ніж термін «статеворольова соціалізація», хоча у сучасному розумінні вони є тотожними. Останній сформувався в науковому ужитку, зокрема в педагогічній та психологічній літературі,

наприкінці 90-х років. Науковці вважають, що це більш усучаснений термін того ж поняття, що і статева соціалізація.

У дистанційному курсі «Особливості статевого виховання дітей та молоді» зазначається, що «статева соціалізація – це процес активного засвоєння особистістю стандартів психосексуальної культури відповідно до входження в соціальні відносини. З одного боку, особистість у ньому – об'єкт, на який психосексуальна культура впливає: пропонує стереотипи й еталони для порівняння, схвалює чи не схвалює той чи інший стиль його поведінки й відносин. З іншого боку, особистість – суб'єкт, який переломлює сприйняте через призму власних особливостей і установок, приймає одне й відкидає інше, експериментує й вибірково перетворює в ціннісні орієнтації, установки й мотиви те, що пропонує йому соціальне середовище та його культура. До того ж особистість як суб'єкт виконує й активно-перетворюючу роль впливу на статево специфічну поведінку інших людей, пропонуючи свої думки» [2].

3.2. Асиметрія статевої соціалізації у віці дитинства

Питання обігу сучасних стереотипів гендеру у світі дошкільного та загальноосвітнього виховання та освіти в цілому є у фокусі сучасних досліджень. В одних дослідженнях досконало розвідуються процеси гендерної соціалізації дітей у сучасному українському суспільстві (до таких досліджень входять наукові розвідки проф. О. Кікінеджі). У інших наукових роздумах, як-от у статті «Гендер у системі педагогічного знання» авторства Т. Вороніної, йдеться про те, як садочкове та шкільне виховання повинно впливати на формування сучасного гендеру у дітей (Т. Вороніна) [1]. А. Мішель у праці «Геть стереотипи!» зазначає, що, згідно з програмою ЮНЕСКО, були проведені наукові розвідки в кількох країнах із різними рівнями розвитку, економічними спроможностями і політичними устроями. У багатьох країнах, не залежно від їх статусу, на мапі світу в більшості підручників дівчаткам пропонувалася лише одна модель соціальної ідентифікації – це сім'я. Натомість хлопчики мали великий ідентифікаційний спектр, однак щодо сімейної ідентифікації у них він не був провідним.

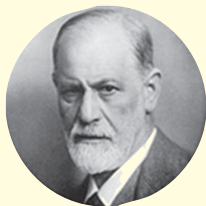
Тобто основною соціальною ідентифікацією жінки у цих країнах є провідна роль сім'ї, а провідними ідентифікаціями хлопців та чоловіків – соціальні активності. Це можемо простежити із шкільних програм з літератури, історії тощо. Здійснюючи детальний аналіз теорій гендеру, можемо констатувати, що науковці віднаходять суспільні детермінанти, що мають безпосередній вплив на різноманітні потоки інтерналізації особою норм міжстатевих дій та вчинків (патернів). До них можемо віднести:

- культурні надбання соціуму, традиції конкретного суспільства у конкретний час;
- зразки поведінки батьків, педагогів, наставників;
- гендерні стереотипи в традиційних та авторських дитячих казках;
- іграшки (дівчачі та хлопчачі);
- аналіз текстів навчальної літератури для загальноосвітньої школи.

Якщо говорити про шкільні роки, то молодший шкільний вік є періодом відокремлення, який називають гендерною сегрегацією. У цьому віці діти детерміновано намагаються дистанціюватись від дітей іншої статі. Тисячоліттями спостерігаються тенденції хлопчиків до хлопчачих ігор з хлопчиками, а дівчаток – гратись у дівчачі ігри. Якщо поринемо у спогади, то згадаємо, що подібний стиль поведінки у нас починався десь із трирічного віку та тривав до початку або навіть середини пубертату. Вроджені статеві особливості, соціальні гендерні норми, які діють у конкретному суспільстві, та психологічна гендерна ідентичність об'єднуються й підсилюють одна одну. Ця полісистема спонукає дитину до об'єднання із собі подібними дітьми, тобто дівчаток із дівчатками, а хлопчиків із хлопцями. Водночас можемо спостерігати ігнорувани ними дітей протилежної статі.

Таким чином, повторюючи відомого психоаналітика Біона, зазначимо, що в нормі у три роки діти повністю ідентифікують себе із чоловічою чи жіночою статтю. Вони звертають увагу на те, що дівчатка та хлопчики мають різні інтереси щодо одягу, ігор, проявляють інтереси до різних мультиків, книжечок, мають різну тілобудову. Щойно дитина помічає ці розбіжності, можемо констатувати, що вона перейшла до якісно

нового періоду розвитку. Згідно з позицією австрійського психоаналітика З. Фрейда, це едипальна (або по фалічна) фаза розвитку [2]. У дитини починає активно проявлятися зацікавленість різними формами поведінки представників своєї статі і є бажання вигравати конкуренцію серед собі подібних.

ЕТАПИ психосексуального розвитку за Фрейдом та особистість

Трактування особистості
у психоаналітичних концепціях

ФАЛІЧНА ФАЗА

від 3-х до 5-ти років

характеризує вищу міру дитячої сексуальності

- Провідною ерогенною зоною виступають геніталії
- Якщо до цього часу дитяча сексуальність спрямовувалася на себе, то зараз діти починають відчувати сексуальну прив'язаність до дорослих людей

хлопчики до матері (Едіпів комплекс)

дівчатка до батька (комплекс Електри)

- Це час найбільш строгих заборон та інтенсивного формування Над-Я
- Розвиваються такі риси як самоспостереження, розсудливість та ін.

Як зазначалось, наявні думки, що гендерні патерни в усій різноманітності є набутими, а не вродженими. Тому, залежно від потреб суспільства, їх можна цілеспрямовано формувати. Власне період дитинства є найбільш адаптатичним до вимог середовища, і найактивніше тоді можна цілеспрямовано формувати гендерні компетенції. Надзвичайно допоміжними у формуванні таких компетенцій є джерела народної творчості, мистецькі полотна, новочасні казки. Власне через магічні символи можна допомогти дитині засвоїти те, що є корисним у соціумі, а що ні – як необхідно діяти хлопчикові або дівчинці. Так імплікується програма дітям, у який спосіб поведуться дорослі чоловіки та жінки і що є символічними проявами фемінності та маскулінності. Зараз мало говорять про те, яку роль у формуванні гендеру виконує тембр материнського чи батьківського голосу. Уважається,

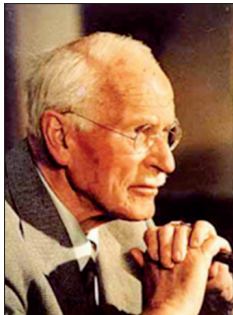
що його можуть замінити новітні технології, однак ми забуваємо про феномен архетипів і пам'ять колективного несвідомого, про які у праці «Архетипи та колективне несвідоме» писав швейцарський психоаналітик Карл-Густав Юнг [3].

Архетипи – первинні образи, уявлення про світ та життя, які не залежать від отриманих знань.

Вони передаються із покоління в покоління та створюють структуру світогляду.

Життєвий досвід не змінює їх, а лиш доповнює новим змістом.

Практично всюди можна зустріти одні і ті ж символи:

- життя і смерть;
- чоловіче і жіноче;
- небо і земля;
- сум і радість;
- любов і ненависть;
- порядок і хаос.

Юнг порівнює архетип із руслом ріки, котра визначає напрям психічного потоку, але сам характер течії залежить від самого потоку.

Архетипи безсвідомі, проте можуть бути представлені у свідомості у вигляді архетипічних образів.

В уяві малечі вибудовується зміст художнього твору, його звуковий склад (наприклад, через материнський тембр голосу), який може бути доповненим якісними ілюстраціями, виконаними художниками. Дитячі віршовані рими, їх доступність дитячому сприйняттю і досвіду, мелодійність слів та їх послідовність активізують емоційну сферу дитини, розвивають емпатію, світосприйняття, чуттєві образи. Тому у формуванні гендерної ідентичності варто не нехтувати силою слова.

СЛОВО – ОДИН ІЗ НАЙСИЛЬНІШИХ ПОДРАЗНИКІВ ПСИХІКИ!

Власне тому родинні читання та розповіді, які активно використовувались минулими поколіннями, створювали умови дитині в уяві перебувати у світі казкових героїв, бути співучасниками героїчного епосу, вибирати ідентифікації з різними персонажами, ставати добрими чи злими, співпереживати позитивним героям, яким загрожували важкі випробування. Часто діти просили багаторазово перечитувати їм одну й ту ж історію чи казку, мали улюблені ілюстративні книжки чи мультики. Так вони закріплювали матеріал досвіду героя, його гендерну роль.

Звернемось до української класики та згадаймо оповіді М. Коцюбинського «Про двох цапків» та «Дві кізочки». Письменник пропонує дитині статево-рольові та гендерні ролі чоловіків та жінок. «Не схотів білий цапок зачекати, коли перейде через кладку чорний, а чорний не хотів заждати, щоб перейшов білий. Ступили обидва на кладку, зішлись посередині та й ну один одному лобами й рогами бити! Бились, бились

та скінчилось на тому, що обидва у воду попадали і потопилися» [4]. Автор описує маскулінні риси (ймовірно української ментальності): агресія, боротьба, впертість, непоступливість, гордість.

Далі для порівняння М. Коцюбинський описує фемінну поведінку жінки. Зустрівшись на вузькій стежині над прірвою, «постояли вони, постояли, подумали, а тоді одна кізочка стала на коліна, перевернулася на бік, лягла на стежці й притиснулася спиною до гори. Тоді друга обережно переступила через неї, а та, що лежала, встала й пішла собі».

Маємо до усвідомлення характерні риси української жінки: намагання будь-що зберегти життя собі та іншим, виваженість, комунікабельність, поступливість, винахідливість, повага до іншого, вміння долати життєво складні ситуації [5].

Можемо спостерігати, як упродовж століть гендерні ролі розглядались у літературно-філософських дискурсах.

Традиційно вважається, що однією з важливих статевих відмінностей є розбіжність в агресивній поведінці (вона залежить від відповідного статі пропорційного набору певних гормонів). Однак, як засвідчує досвід різних соціальних середовищ, розбіжність не настільки міцно пов'язана з біологічними відмінностями, а може стимулюватись життєвими ситуаціями, які впливають на зміну гормонального балансу та зміни гостроти реакції на ситуацію. До детермінант, від яких залежить рівень агресії, належать:

- гендер учасників конфліктної ситуації;
- форми прояву агресії;
- конкретна ситуація.

Розбіжності в агресії можуть пояснюватися гендерними ролями, прийнятними у конкретному суспільстві. В одних суспільних утвореннях суспільні традиції заохочують чоловіків до вияву безпосередньої агресії в фізичних проявах (наприклад, війна), однак паралельно з тим вияв фізичної агресії жінками не заохочується. Те, що ми зараз спостерігаємо в Україні, – чоловіків змушують застосовувати табуйовану раніше

агресію, піддаючи сумніву їх самооцінку, самоцінність та суспільний статус. Щодо жінок, то спостерігаємо протилежне – їм здебільшого незручно, соромно у ситуаціях, коли необхідно виявляти агресію на людях. Власне тому чоловікам більш привабливо завжди було займатись діяльністю, яка дозволяла виявляти агресію (хірургія, військова та морська справа, спорт тощо). А для більшості жінок прояв агресії не є привабливим з боку соціуму, тому вони обирали ті види діяльності, де агресія не виявлялась напругою, а мала приховані форми прояву. До таких професій належали пресекретарка, вчителька, швачка тощо. Материнство не вважалось професією, а станом буття, яке віталось упродовж тисячоліть. Тут спрацьовують архетипічні (кодовані у колективному несвідомому) стереотипи: «жінки не агресивні», «чоловік не повинен бути слабким», «чоловік повинен уміти обстояти себе».

Є дослідження про те, що більшість чоловіків-забіяк мають занижену самооцінку й низький соціально-економічний статус. Це вкотре підтверджує здогад, що насилля є компенсацією мужності.

Відмова жінки від материнства завжди сприймалась як негативна установка, вона засуджувалась громадою сильніше, ніж відмова батька від дитини. Тому що за жінкою фізіологічно сформована та суспільно закріплена місія догляду за дитиною, веденням хатнього господарства, обслуговуюча роль у сім'ї. Чоловік ніби відходить на другий план у процесі виховання дітей або ж лишається непоміченим через свою «незначну» роль.

Стереотип: «жінка – мати від природи». А чоловік батько не від природи? Підтвердженням цього є безліч прикладів, якими просто рясніє сучасна і класична література для дітей.

«От зраділа мишка-мати! Ну малого обіймати!».

Виникає логічне запитання: а що батько не зрадив? Чи про це не прийнято говорити, писати чи просто демонструвати свої почуття? Материнство – незаперечна і важлива роль жінки, але не варто забувати про батька. Коли всюди оспівують святе материнство – дискримінують не менш святе й важливе батьківство. І це відбувається не тільки через прив'язаність жінки до домівки, а й через стереотипне уявлення про роль посередників-чоловіків у вихованні дітей. Такий дисбаланс

діти всмоктують через художню літературу змалечку і, можливо, знаходять підтвердження цього стереотипу у власному житті.

Стереотип: *«я не нянька», «виховання дітей – жіноча справа»* тощо.

Надзвичайно важлива функція людини – бути батьком чи матір'ю. Це ніжність, піклування, повсякчасна емоційна підтримка, потреба обіймати дитину й говорити, що любиш її. Багатьом чоловікам важко даються такі дії, бо вони асоціюються з жіночністю. У результаті дитина дорослішає і не знає, любив її батько по-справжньому чи ні. Норма антижіночності штовхає чоловіка уникати занять, виду діяльності й поведінки, які вважаються стереотипно жіночими.

А точка зору про те, що головний обов'язок чоловіка в сім'ї – регулярно приносити високу зарплату, здебільшого негативно впливає на виконання ним батьківських функцій. Бо для того, щоб відповідати соціальним очікуванням, чоловік мусить присвячувати увесь свій час роботі. У народі популярна така стереотипна сентенція: *«справжній чоловік – це той, який заробляє грошей більше, ніж встигає розтринякати його жінка»*. Наприклад, згідно з дослідженнями, у Японії, де поняття про «мужність» включає повну самовіддачу на роботі, батько проводить зі своїми дітьми в середньому 3 хвилини в будні дні та 19 – у вихідні.

Зрідка знаходимо на сторінках книжок повноцінну сім'ю: маму й тата, що разом виховують дітей. Але у таких сімейних стосунках найчастіше відображено розподіл ролей та обов'язків. Ось як це відбувається у вірші В. Бондаренко «Бобри»:

*«Каже тато:
– Синку й синку,
Ми йдемо пилять осинку,
А дівчатко і дівчатко
Приберуть і двір, і хатку...».*

Або ж інший приклад поєднання батьків, що разом не господарюють, а доглядають за дітьми, описано у вірші Г. Чубач «Зелені жаби»:

*«Там, де річка, там, де кладка,
Загоряє мама-жабка.*

*Тато-жаб не загоряє –
Жабенят малих купає».*

Щоправда, є твори, в яких домінує саме батько. Народна казка «Дивогруша», у якій жінка (мати) присутня лише раз і лише в кінці на малюнку, задля гармонії в сім'ї. Але тут добре показано батьківство: «Жив на світі один бідний чоловік. Тільки й багатства у нього, що дітки».

Досліджуючи художню літературу для дітей, учені констатували, що показ материнства трапляється майже вдвічі частіше, ніж батьківства. А ще рідше надibuємо гармонійне поєднання обох батьківських ролей. Звичайно, більшість класичних казок описують неповну сім'ю: без батька («Біляночка та Зоряночка», «Червона шапочка», «Вовк та семеро козенят»), без матері, але з лихою мачухою та безхарактерним батьком («Попелюшка», «Крихітка-Хаврихітка», «Дикі лебеді») або герої, які втратили обох батьків («Дюймовочка», «Гідке качення», «Кіт у чоботях»). Для українських народних казок характерним є показ повної сім'ї та піклування батьків про своїх нащадків («Телесик», «Ох», «Кривенька качечка»). Проте є й такі казки, в яких батьки головних героїв ніби існують, та вони виконують суто епізодичну роль («Снігова королева»).

Образи чоловіків та жінок, що фігурують у літературі, діаметрально протилежні: чоловіки – хоробрі, сміливі, сильні, вперті, горді, агресивні й антижіночні, а образи жінок – лагідні, добрі, зовні красиві, поступливі, емоційні, працьовиті, хазяйновиті.

Провівши детальний аналіз різноманітних наукових і літературних текстів, можемо констатувати, що розуміння гендеру має величезний спектр. Однак спробуємо зрозуміти, чому саме так. Часто вживана фраза «протилежна стать» ще не є свідчення розуміння гендеру. Гендер у своїй суті надто відрізняється від смислового навантаження поняття «стать». Стать за суттю є сталим поняттям, наповненим сукупністю генетично сконструйованих передумов. А от гендер є прикладом того, що один гендер значно відрізняється від іншого, і стать тут може виконувати другорядну роль. Різноманітні дослідження впродовж десятиліть довели, що в таких задатках людини, як інтелект, увага, пам'ять, уява, аналітичні здібності, уміння управляти ситуаціями чи народами, а також

деякі особистісні властивості, не є суттєво відмінними у чоловіків та жінок. Дослідження статевих відмінностей також в емоційній сфері, умінні впливати на інших стверджують, що ці розбіжності є незначними.

Однак стосовно гендеру, то він здебільшого залежить від гендерних норм соціуму і певної політичної ситуації у ньому. Прикладом може бути війна в Україні та реальні зміни гендерних стереотипів суспільства щодо жінок-військових – учасниць бойових дій.

3.3. Інститути соціалізації: мати-тато, сиблінги, ровесники, загальноосвітні заклади, засоби масової комунікації

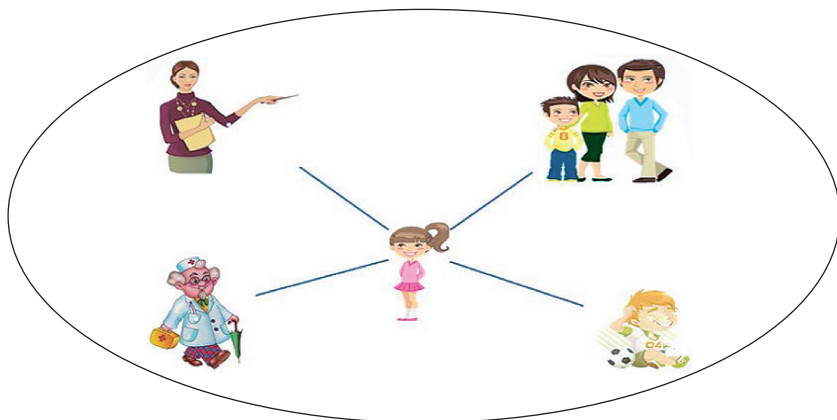
Соціалізація – це процес формування соціального індивіда під впливом соціуму. Мається на увазі планомірна та поступова інтерналізація індивідом вимог соціуму, надбання ним соціально вагомих особистісних рис, які уможливають його взаємини з іншими людьми та суспільством і трансформують у особистість (Г. Католик).

Соціалізація – це також тривалий процес інтерналізації індивідом зразків поведінки батьків, найближчого середовища і суспільних цінностей, норм, настанов; це процес формування ОСОБИСТОСТІ, її життєвих диспозицій на основі дії на індивіда насамперед систем виховання та навчання. Найвагомішими інститутами соціалізації є:

- сім'я;
- товариство однолітків;
- ЗМІ;
- література;
- мистецтво.

Соціалізація охоплює усі періоди життя людини, хоча 80% соціалізації відбувається у дитинстві. Та, оскільки розвиток особистості триває впродовж життя, охоплюючи усі сфери життєдіяльності, до яких належать місця праці та міжособистісні стосунки у них, політичні суспільні гойдалки (які сьогодні щохвилинно спостерігаємо), приналежності до різних дружніх товариств та неформальних об'єднань, тому вона засвоює багато різноманітних соціальних ролей, які часто змінюються.

Отже, індивід, соціалізуючись, задіюється в інколи зовсім протилежні форми соціальної діяльності, і залежно від суспільних ситуацій опановує властиві для нього соціальні ролі. Прикладом цього феномена може бути біженство, яке ми спостерігаємо впродовж 10-ти років війни росії в Україні, і масова міграція, яка змушує людей до нових форм взаємодії з новим середовищем і нових форм соціалізації.

Фази соціалізації:

1. *Соціальна адаптація* (пристосування до нових умов) – вид взаємодії особистості із соціальним середовищем. Адаптація, як перша фаза соціалізації, є пристосуванням індивіда до нових умов, соціальних ролей, норм, соціальних спільностей, груп, інститутів, умов функціонування різноманітних сфер суспільства.

2. *Інтеріоризація* – процес формування внутрішньої структури людської психіки, тобто прийняття норм, цінностей у внутрішній світ людини.

У процесі соціалізації виокремлюють певні етапи, які часто співвідносять з віковою періодизацією життя людини. Так, на формування особистості впливають біологічні фактори, фізичне середовище, загальні культурні зразки поведінки в окремій соціальній групі. Але головними чинниками, які зумовлюють процес формування особистості, є груповий досвід і унікальний особистісний досвід. Ці фактори певною мірою виявляються у процесі соціалізації особистості *у трьох стадіях. А це:*

- *дотрудова соціалізація* (раннє дитинство, період навчання);

- *трудова соціалізація* (активна участь у трудовій діяльності);

- *післятрудова соціалізація.*

Етапи соціалізації:

- *первинна соціалізація*, що стосується безпосереднього оточення людини та найбільш інтенсивна в першій половині життя; переважно представлена сферою міжособистісних відносин;

- *вторинна соціалізація* – сфера соціальних відносин; безпосередньо чи опосередковано на становлення особистості впливають соціальні інститути, зокрема ЗМІ, керівники установ, викладачі ЗВО, подружжя, політичні інститути тощо; роль вторинної соціалізації значна на пізніх етапах життя.

Стадії розвитку:

Перша стадія – від народження до року (період немовляти). Емоційне спілкування немовляти з дорослими є провідною діяльністю на цьому віковому етапі, впливає на розвиток його психіки й обумовлює позитивний чи негативний результат розвитку.

Друга стадія – від року до трьох. Дитина починає активно пізнавати світ, випробувати невідоме. Батьки привчають її до охайності. Формується почуття сорому, впевненості в собі, гордості.

Третя стадія – вік гри (3–6 років). У дитини формується ініціативність, активність, творчість, які закладаються у грі. Дитина засвоює взаємини між людьми, розвивається воля, пам'ять, мислення.

Четверта стадія – молодший шкільний вік (6–11 років). Провідною діяльністю є навчання. Якщо дитина успішно оволодіває знаннями, новими навичками, вона вірить у свої сили, спокійна та впевнена в собі.

П'ята стадія – підлітковий та юнацький вік (11–20 років). Бурхливе фізіологічне зростання, гормональні зміни, занепокоєність тим, як сприймають інші, потреба знайти своє професійне покликання. Провідною діяльністю, що впливає на розвиток особистості, є спілкування з однолітками.

Шоста стадія – молодість (від 20 до 25–30 років). Стадія молодості відповідає вступу людини в інтенсивне особисте життя і професійну діяльність; відповідає періоду становлення, самоствердження людини в любові, кар'єрі, сім'ї, суспільстві.

Сьома стадія – дорослість, зрілість (30–65 років). Виокремлюються два кризові періоди: 1) 30–35 років, коли, досягнувши певного соціального становища, людина підводить підсумки, далі йде період стабілізації (35–43 роки); 2) криза 45–55 років настає, коли виникають перші ознаки погіршення здоров'я, втрати краси і фізичної форми.

Восьма стадія (після 65 років). Людина переосмислює своє життя, усвідомлює своє «Я» в роздумах про прожиті роки, прагне використати шанси, надані життям.

Під час соціалізації виокремлюють певні кризи, коли люди відчують розгубленість, тривогу. Життєві кризи можуть бути пов'язані з конкретними ситуаціями, наприклад, одруженням, народженням дитини, зміною місця роботи, призовом до армії тощо.

Проте в житті кожної людини виокремлюють три основні кризи:

– 16–17 років (закінчення школи, підготовка до вступу в ЗВО чи пошук роботи; не вистачає знань, життєвого досвіду);

- 35–45 років (криза середини життя, людина оцінює пройдений шлях, зіставляє ідеальне і реальне, часто виникає невдоволення; вкрай важко змінити професію, звичне життя);
- завершення трудової кар'єри і вихід на пенсію.

Агенти та інститути соціалізації

Осіб, які навчають людину культурним нормам і допомагають засвоїти соціальні ролі, називають агентами соціалізації. Розрізняють агентів первинної соціалізації й агентів вторинної соціалізації. Агенти первинної соціалізації – люди, які становлять найближче середовище особи (батьки, родичі, друзі).

Агенти первинної соціалізації виконують багато функцій (наприклад, батьки щодо дитини можуть бути водночас вихователями, друзями, опікунами, учителями тощо), їхні функції взаємозамінні (батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини). Водночас кожен агент дає індивідові в процесі соціалізації дещо унікальне, що може дати тільки він. Крім того, агенти первинної соціалізації не отримують грошової винагороди за виконання своїх обов'язків (батьки виховують тебе, а друзі дружать із тобою не тому, що за це отримують зарплатню).

Агенти вторинної соціалізації – це представники адміністрації навчального закладу, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації, церкви тощо.

Контакти із цими агентами є зазвичай нечастими, менш тривалими, а їхній вплив переважно слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій, які є спеціалізованими, а тому не можуть бути взаємозамінними (наприклад, функції поліцейського і священника). Особливістю цих агентів є те, що вони зазвичай отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

Установки, що впливають на процес соціалізації, спрямовують його, називають інститутами соціалізації. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана й небажана соціальна поведінка.

Інститути первинної соціалізації – сім'я, компанія друзів, колектив однокласників чи одногрупників. Сім'я формує найперші і найміцніші суспільні зв'язки. У сім'ї людина починає володіти мовою, засвоює головні елементи культури. Сім'я формує ідентичність людини в категоріях статі, раси, нації, релігії тощо.

Психологи вважають, що:

20% майбутнього інтелекту людина набуває до кінця першого року життя, 50% – до чотирьох років, 80% – до 8 років, а 92% – до 13 років.

Інститути вторинної соціалізації – це армія, суд, церква, масмедіа та ін. Школа – це соціальний інститут, який безпосередньо відповідає за надання особі певної інформації, формування вмінь, навичок і прищеплення цінностей, які суспільство вважає необхідними для життя у ньому. Школа показує дитині цілком інше оточення, ніж те, яке вона пізнала у сім'ї.

У школі дитина долучається до світу «чужих»: учитель ставить до дітей не так, як батьки, оцінює дітей за те, що вони роблять, а не за те, ким вони є. У школі діти знайомляться з формалізованою системою оцінювання: балами, табелями, відзнаками, грамотами. Це докорінно інша система, ніж практика неформального оцінювання в родині. У школі діти вчать також багатьом іншим умінням, що є важливими в міжособистісних стосунках: робити що-небудь почергово, ділитися з іншими, бути в порівнянні з однолітками.

Масмедіа (гаджети, телебачення, кіно, книги, газети і журнали, Інтернет, тощо) впливають на соціалізацію, пропонуючи додаткові, часто альтернативні моделі соціальних ролей, суспільних норм і цінностей.

3.4. Форми та засоби соціалізації чоловіків і жінок різного віку

Ми вже описували гендерну соціалізацію у дитячому віці. Зараз зупинимось на гендерній соціалізації підлітків.

Вивчення стану розроблення досліджуваної проблеми дає змогу констатувати, що гендерна соціалізація – це процес відтворення соціокультурної складової маскулінності і фемінності, що здійснюється за допомогою наслідування і перетворення цінностей, норм, установок, гендерних моделей поведінки індивідів. На її перебіг значно впливають гендерні стереотипи, які здатні суттєво відображатися на гендерному розвитку людини, створюючи водночас багато обмежень для її самореалізації.

З'ясовано, що уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Механізмами гендерної соціалізації виступають наслідування та ідентифікація, навіювання та переконання, конформність.

Аналіз гендерних аспектів соціалізації хлопців та дівчат підліткового віку доводить, що цей процес має свою специфіку. Наявні норми, правила поведінки, установки щодо культурних уявлень про ролі, становище і призначення чоловіка та жінки в суспільстві впливають на гендерну соціалізацію підлітків, створюючи низку особливостей і специфічних труднощів (більша вимогливість з боку батьків, відсутність батька як зразка гендерно відповідної поведінки і джерела інформації про чоловічі гендерні ролі для хлопців, та зразка, еталону чоловіка для доньки-підлітка, заборона на виявлення емоцій та почуттів для хлопців, обмеження у виборі гендерно нетрадиційних ігор, ототожнення себе з ідеалізованим образом «справжнього чоловіка» та «справжньої жінки» та ін.). Зазначене дає підстави констатувати, що в процесі гендерної соціалізації хлопці та дівчата підліткового віку починають відтворювати моделі поведінки інших чоловіків та жінок, повторюючи їх складності і проблеми. Важливо також зауважити, що у підлітковому віці важливу роль виконують референтні особи та групи, яких у межах норми собі вибирають для наслідування хлопці та дівчата.

Закономірно постає питання про доцільність поширених у виховній практиці диференційованих за статтю підходів до виховання хлопців і дівчат, розвитку в них різних (не індивідуальних, а статево специфічних) інтересів і здібностей, орієнтації на різні цінності та життєві завдання.

Гендерологи стверджують, що переосмислення і напрацювання нових підходів у вихованні дітей є затребуваними як ніколи, адже світ навколо нас змінюється з шаленою швидкістю, щодня він стає набагато складнішим і багатшим за ті гендерні стереотипи, які в більшості, як і раніше, виступають орієнтиром у педагогічній діяльності.

Дослідники акцентують, що зміст гендерної соціалізації може розглядатися за допомогою біполярного конструкту, на одному боці якого знаходиться «традиційна соціалізація», на іншому – «сучасна соціалізація». Наразі традиційна соціалізація передбачає жорстку гендерну диференціацію чоловічого і жіночого, ієрархічно розташовані статуси чоловіків і жінок. Ця модель соціалізації спирається на такі принципи: підкреслювання відмінностей між чоловіками і жінками; орієнтація на їх «особливе призначення» і взаємодоповнюваність їх соціальних ролей; закріплення гендерно-стереотипних інтересів та уподобань; ігнорування індивідуальності особистості та обмеження свободи вибору, які «не відповідають» ставевій приналежності дитини; виховання гендерно схематизованих дітей. Прибічники цього підходу посиляються на дані нейропсихології та психофізіології.

Наслідками традиційної гендерної соціалізації є виникнення таких проблем у чоловіків:

- *безпомічність у побуті та самообслуговуванні;*
- *безвідповідальність щодо інших;*
- *через гонитву за особистим успіхом з'являються психосоматичні розлади;*
- *проблеми зі здоров'ям внаслідок чоловічих «розваг», ризикованого дозвілля та неконтрольованої поведінки;*
- *дискримінація на робочому місці: чоловіки часто стають жертвами «скляного підвалу», оскільки їх кидають на найризикованіші та найнебезпечніші роботи, що підвищує ризики нещасних випадків: травмвання, втрати здоров'я і життя;*
- *страх асоціації з жіночими видами діяльності породила ефект «скляного ескалатора», що змушує чоловіків вибиратися нагору соціальної драбини і займати такі посади, які вважаються достойними та престижними;*
- *відсутність спілкування з сім'єю;*
- *професійні невдачі – катастрофа, що призводить до невпевненості, розчарування в житті та озлоблення, а в підсумку – до алкоголізму, компенсаторного насильства, суїциду.*

Отже, в умовах динамічного суспільства будь-які жорсткі стандарти і стереотипи обмежують життєвий простір та особистісний потенціал людини, накладаючи табу на інші прояви індивідуальних якостей і здібностей.

Проте фахівці дедалі частіше констатують, що успішна соціалізація передбачає не тільки засвоєння наявних зразків поведінки, але й вміння протиставляти їм свої нормативи та еталони, не просто підкорення прийнятним правилам, а їх критичне і творче переосмислення. Сенс соціального розвитку особистості проявляється в індивідуальному розвитку людини. Тому сучасна соціалізація передбачає відсутність гендерної диференціації/поляризації і розглядається науковцями як процес засвоєння індивідом нових гендерних ролей, які з'явилися у зв'язку з інтенсивними соціокультурними змінами. Тому гендерна соціалізація хлопчика та дівчинки потребують перегляду відповідно до вимог сучасності та орієнтацій на їх індивідуальність як найвищу цінність виховного процесу. Така модель передбачає впровадження в практику особистісно-орієнтованого виховання, яке може ґрунтуватися на гендерному підході, в основі якого закладена повага прав кожної людини бути собою незалежно від статі.

Для доброї гендерної соціалізації хлопців та дівчат варто зупинитись на понятті **«референтність»** (слово іноземного походження: *reference* походить від середньоанглійського *referren*, від середньofранцузького *référer*, від латинського *referre*, утвореного з префікса *re* та *ferre* – «переносити»). Є чимало слів, що походять від одного кореня, – це референтність, рефері, референт, референдум [9]. Референтністю в психології називається властивість особистості та групи, що відображається в їх можливості визначального впливу на людину. У підлітка здебільшого власні цінності, принципи, установки та погляди формуються під їх впливом. Наприклад, підліток може відчувати симпатії до якогось індивіда та визнавати його значущість. Або, навпаки, абсолютно нецікава соціальна група, члени якої є авторитетами, викликає певний емоційний відгук у підлітка. Слід зазначити, що вплив може мати як позитивний, і негативний характер. Значимий (референтний) суб'єкт може допомогти у формуванні правильних установок, виборі правильного шляху особистісного зростання або негативно впливає на індивіда та його життя. Аналогічний принцип діє у взаємовідносинах із соціальними референтними спільнотами.

Характеристика референтної особи. Це особа, що становить особливу значущість для суб'єкта взаємовідносин. Така людина є еталоном для наслідування, взірцем. У будь-яких своїх діях, зокрема підліток, що перебуває під впливом, орієнтується на думку і погляди свого кумира. Він намагається демонструвати тільки ту поведінку та мислення, що викликає схвалення. Зазвичай референтною особистістю є сильний, упевнений у собі індивід. Його авторитет пояснюється стійкістю життєвих принципів, умінням переконувати.

Референтна група. З точки зору значущості для суб'єкта, соціальні групи, в яких він перебуває або до яких прагне долучитись, можуть бути референтними. Це реальна, умовна мала група, яка є еталоном. У своїй поведінці і навіть у сприйнятті власної особистості індивід орієнтується на ті цінності, погляди та норми, які встановлюються групою. Спільність здатна впливати на самооцінку, керувати поведінкою підлітка, визначати його/її вчинки [10].

3.5. Трактування статево-рольових стереотипів.

Джерела походження терміна.

Функції та характеристики стереотипів.

Вплив феномена статево-рольових стереотипів на патерни особистості та міжособистісну комунікацію

Гендерні стереотипи (англ. *gender stereotypes*) – сформовані культурою та розповсюджені в ній узагальнені переконання про те, *якими є і як поведуться* люди різних статей (чоловіки та жінки). Тісно пов'язані з гендерними ролями (наборами очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків та жінок) і лише певною мірою ґрунтуються на біологічних відмінностях статей, гендерні упередження слугують для підтримки й відтворення гендерних ролей і сприяють підтримці гендерної нерівності та сексизму.

Більшість гендерних учених пояснюють ці стереотипи як один із видів соціальних стереотипів: стандартизованих, стійких, емоційно насичених та ціннісно визначених образів, що базуються на прийнятих у суспільстві уявленнях про маскулінне («питомо чоловіче») та фемінне («питомо жіноче»). Припускають, що гендерні стереотипи формуються віками та закріплюються на підсвідомому культурному рівні.

Зміст і ступінь вираженості гендерних стереотипів відрізняються в культурах та історичних епохах, хоча спостерігаються і деякі кроскультурні подібності. Стійкість гендерних стереотипів також забезпечується, зокрема, когнітивними упередженнями, які дозволяють людям вибірково сприймати та інтерпретувати інформацію із зовнішнього світу.

Розрізняють **психологічні** та **соціальні** функції гендерних стереотипів.

Психологічні функції:

– Когнітивна. Гендерні стереотипи, як і всі соціальні стереотипи, економлять зусилля при сприйнятті складних об'єктів, спрощуючи і систематизуючи знання, одержувані з навколишнього середовища. А також допомагають передбачити подальшу поведінку групи або учасниць(-ків) групи.

– Ціннісно-захисна. Створення і підтримка цінностей (особистих/групових) шляхом поділу на Своїх і Чужих (стереотипізований образ ворога) забезпечує підтримання ідентичності. Так, стереотипні уявлення про жіночу слабкість

та інтуїтивність стають тлом для того, щоб чоловіки підкреслювали власні раціональність і силу.

– Загалом типізація розглядається як одна з особливостей творчого методу літератури, художнє узагальнення певних життєвих явищ, «втільнення загального, типового концептів «чоловік», «жінка» у частковому, індивідуальному, тобто у конкретних художніх образах, формах».

Характеристика різних груп статево-рольових стереотипів

Віра в справедливий світ (переконання, що всі події світу є справедливими і що люди, з якими відбуваються небажані події, заслужили їх) є компонентом багатьох гендерних стереотипів тією мірою, якою вони приписують якості чи ролі чоловіків і жінок їх біологічній природі. Цей механізм дозволяє виправдовувати гендерну нерівність, сексизм та ненависть, ігноруючи явну несправедливість чи вважаючи її «природною».

Ілюзія кореляції (сприйняття двох явищ як пов'язаних між собою, навіть коли реальність не підтверджує наявності зв'язку) проявляється у вбачанні зв'язку між статтю та певними якостями. Формуючи очікування від груп жінок та чоловіків, стереотипи можуть загострювати увагу людини на тих фактах, котрі підтверджують ці очікування, і фільтрувати непоміченою інформацію, котра їм суперечить. Формуванню ілюзії кореляції може сприяти тенденція робити висновки на основі обмеженої кількості прикладів та краще запам'ятовувати крайні приклади всередині наявної вибірки, ніж гарантовано підтверджені приклади. Така схильність приділяти меншу увагу порівняно частим випадкам з реального життя, ніж окремим яскравим випадкам, описується поняттям помилки базової оцінки, котра працює на підтримку гендерних стереотипів, наприклад, коли чоловік, що вважає жінок поганими водійками, на дорозі ігнорує численних водійок, що не порушують правил, а бачачи одну водійку, що порушує, сприймає цей випадок як підтвердження наявного у нього стереотипу.

Каскад доступної інформації (укріплення колективної віри в щось у результаті наростаючого повторення в публічному дискурсі):

– гендерні стереотипи постійно відтворюються в масмедіа;

- мас-медіа також часто викривлюють результати наукових досліджень статевих відмінностей, перебільшуючи виявлені відмінності і замовчуючи те, що між статями виявляється значно більше подібностей, ніж розбіжностей;

- це сприяє тому, що переконання про гендерні відмінності сприймаються аудиторією мас-медіа як незаперечні та очевидні істини.

Самосправджуване пророцтво (хибне визначення ситуації, що викликає нову поведінку, котра перетворює першопочаткове хибне уявлення в реальність). Гендерні стереотипи часто спрацьовують як самосправджувані пророцтва. Наприклад, гендерні стереотипи батьків змушують їх викривлено сприймати здібності та досягнення своїх дітей і, понад те, змушують дітей сприймати себе так само. Це обмежує можливості самореалізації дітей [28]. Гендерні стереотипи роботодавців, зокрема переконання, що жінки чи чоловіки не підходять для деяких видів роботи, змушують їх, наприклад, доручати жінкам або чоловікам ті завдання, що не дозволяють їм проявити себе з іншого боку та здобути додатковий досвід [8].

Підпорядкування гендерних норм може спостерігатися у поведінці, в системі вірувань, соціальному схваленні або його відсутності, інтерналізації певних норм стосунку, або може визначатися бажанням бути схожим на однолітка або рольову модель (ідентифікацію). Люди по-різному підпорядковуються традиційним гендерним ролям. Деякі з них надзвичайно статево типізовані, особливо ті, хто мав досвід критичного переживання гендерної соціалізації, коли будь-яке відхилення від статевої ролі неминуче спричиняло жорстокі соціальні покарання. Відповідність стереотипам, які стосуються поведінки й особистісних характеристик чоловіків і жінок, можна спостерігати в підлітковому і юнацькому віці.

Очевидно, вплив суспільства проявляється в тому, що поведінка, яка відповідає гендерному стереотипу, вважається більш прийнятною, а відхилення від стереотипу може викликати осуд. Дівчата більшою мірою реагують на тиск із боку суспільства через направленість на взаємини з навколишніми. Слід зазначити, що комунікативні риси й стиль спілкування юнаків і дівчат не зовсім однакові. Це стосується й рівня товариськості, і характеру аффіліації. На перший погляд,

хлопці завжди більш активні у спілкуванні, ніж дівчатка. Почуття приналежності до групи однолітків і спілкування з ними для хлопців значно важливіше, ніж для дівчат. Однак розбіжності між статями на рівні товариськості не стільки кількісні, скільки якісні. Зміст спільної діяльності й власний успіх у ній для хлопців означають більше, ніж наявність індивідуальної симпатії до інших учасників діяльності. Спілкування дівчат виглядає більш пасивним, зате більше вибіркоvim і дружнім. Стиль спілкування тісно пов'язаний з необхідністю підтримувати прийнятий культурою нормативний канон маскулінності або фемінінності. Чоловічий стиль, традиційно орієнтований на підтримку статусу, зобов'язує приховувати свої слабкості й підкреслювати досягнення й високі домагання. Жіночий стиль спрямований на зменшення соціальної відстані й встановлення психологічної близькості з іншими людьми. Така нормативна установка змушує чоловіків приховувати такі свої риси й проблеми, які виглядають фемінними (наприклад, сором'язливість), що зменшує ступінь їхнього загального саморозкриття.

Сором'язливість – найпоширеніша з комунікативних труднощів підлітків і юнаків. Особливо важко переживають її юнаки, оскільки сором'язливість вважається «не чоловічою» якістю. Щоб полегшити свої комунікативні труднощі, підлітки і юнаки використовують чимало специфічних хитрощів, стратегічних прийомів.

Багато авторів підкреслюють, що жінки на перше місце ставлять відносини між людьми, які проявляється у більшій для жінок значимості спілкування. Юнаки частіше, ніж дівчата, використовують шаблонні типи взаємодії. Вони меншою мірою володіють прийомами й способами спілкування. Дівчата ж більш гнучкі й варіативні в спілкуванні. Про більше прагнення дівчаток до спілкування зауважено й іншими дослідниками. Чоловічий стиль спілкування із раннього дитинства виглядає більш активним і предметним. Чоловіки більш прямолінійні у своїх потребах, що робить їх більш зрозумілими й передбачуваними порівняно з жінками.

Чоловічий стиль підкреслює незалежність, схильність до дій, характерний для людей, наділених владою, а жіночий – взаємозалежність. Чоловіки говорять із натиском, пере-

бивають співрозмовника, твердіше дивляться в очі, рідше посміхаються. Щоправда, багато чого залежить від групи спілкування й позиції в ній чоловіка. У суто чоловічих групах чоловіки посміхаються й сміються рідше, ніж жінки в жіночих групах. Однак у змішаних групах чоловіки-лідери, спілкуючись із жінками-підлеглими, і чоловіки-підлеглі, спілкуючись із жінками-лідерами, посміхаються частіше, ніж жінки. Жінки ж (особливо в різностатевих групах) виявляють менш прямі способи впливу на співрозмовника – вони менше перебивають, більше тактовні й ввічливі, менш самовпевнені. Вони частіше задають питання, повторюючи їх, частіше виражають сумнів або заперечення із приводу своїх висловлень, щоб пом'якшити свою думку й виявити хоча б мінімальну підтримку іншому промовцю. Чоловіче спілкування характеризується більшою емоційною стриманістю, прагненням до домінування, до креативних і раціональних способів взаємодії. Чоловіки спілкуються один з одним на більшій відстані, у них менше прийнято обійматися й особливо цілуватися.

Це обумовлено, як думають деякі автори, страхом, що їх запідозрять у гомосексуалізмі. Щоправда, цих норм дотримуються не у всіх країнах. У Марокко, як зауважує Ш. Берн, чоловіки вільно можуть ходити вулицями, тримаючись за руки або навіть під лікоть. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнерів.

Жінки вільніше виражають свої емоції й почуття, зокрема з особами протилежної статі, вони мають у своєму розпорядженні більший діапазон міжособистісних дистанцій, кожна з яких демонструє певний рівень близькості з людиною. Внаслідок більшої соціальної орієнтованості жінки чіткіше усвідомлюють ті тендітні зв'язки, які поєднують людей і роблять їхнє спілкування більше довірливим. Жіночий стиль спілкування пов'язаний з такими міжособистісними відносинами, для яких характерні соціально бажані стратегії поведінки, демонструючи які жінка спирається більшою мірою на інтуїцію.

Запитання до теми

1. Розкрийте сутність статевої соціалізації.
2. У чому полягає сутність симетрії статевої соціалізації в дитячому віці?
3. Опишіть інститути соціалізації: батьки, сестри-брати, однолітки, школа, ЗМІ.
4. Проаналізуйте особливості соціалізації хлопчиків і особливості соціалізації дівчат.
5. Розтлумачте особливості соціалізації в різному віці.
6. У чому сутність поняття про ейджизм?
7. Опишіть поняття про статеві стереотипи, їхнє походження і роль в різних культурах та сферах життя людей.
8. Розкрийте вплив статевої ідентичності на поведінку та міжособистісне спілкування.
9. Що ви знаєте про сексизм і його прояви?

Література

1. Вороніна Т. Гендер у системі педагогічного знання. URL: <https://osvita.ua/school/method/1008/>
2. Католик Г. В., Калька Н. М. Психологія особистості в таблицях, презентаціях, схемах : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 245 с.
3. Католик Г. В. Концепція Я дитячого практичного психолога : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 311 с.
4. Коцюбинський М. М. Про двох цапків. Онлайн-бібліотека TOU. URL: tales.org.ua.
5. Коцюбинський М. М. Дві кізочки. Онлайн-бібліотека TOU. URL: tales.org.ua.
6. Лукашевич Н. П., Сингаєвська І. В., Бондарчук О. І. Психологія праці. К., 2004. 112 с. URL: <https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/962eaa34-34d1-4667-add6-7a819901a257.pdf>
7. Особливості статевого виховання дітей та молоді : дистанційний курс. URL: <https://studfile.net/preview/2299512/>
8. Гендерні стереотипи. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
9. Референтність. URL: <https://zkol.org.ua/>
10. Референтна група. URL: <https://zkol.org.ua/?p=5551>
11. Ейджизм. URL: <https://www.google.com/search>

Тема 4

**СТАТЕВО-РОЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОСОБИСТОСТІ**

План

4.1. Особливості морфології та фізіології чоловіків і жінок. Психофізіологічні відмінності. Психологічний рівень відмінностей.

4.2. Розуміння паспортної, генетичної, гонадної, морфологічної церебральної статі.

4.3. Поняття про андрогінію. Теорія С. Бем. Фемінінність, маскуліність, андрогінність і їх характеристики.

4.1. Особливості морфології та фізіології представників чоловіків і жінок. Психофізіологічні відмінності. Психологічний рівень відмінностей

Повертаючись до осмислення відмінностей з точки зору гендерного підходу, розрізнення поняття статі та гендеру, розглянемо накопичені в науці емпіричні факти і закономірності.

У перші три роки життя істотних відмінностей у довжині і масі тіла, а також в окружності грудної клітки немає. Хлопчики трохи перевершують дівчаток в довжині тіла – до 10 років, а в масі – приблизно до 8,5 років. Однак у зв'язку з більш раннім (на 1–1,5 року) початком статевого дозрівання у дівчаток вони починають перевершувати хлопчиків у довжині тіла (з 10 до 13 років) і в масі (з 9 до 14 років).

Після 12 років у дівчаток знижуються темпи росту, а з 14 років – і темпи збільшення маси тіла. У хлопчиків же в цей період фізичний розвиток протікає досить інтенсивно. У результаті в 17 років маса тіла юнаків перевищує таку дівчат на 12%, а ріст і окружність грудної клітки – на 9%. Формуються чоловічі пропорції тіла: широкі плечі і спина, таз істотно вужче, ніж плечі, порівняно довгі кінцівки, центр тяжіння знаходиться вище пояса, тоді як у жінок – нижче. М'язева тканина у чоловіків розвинута значно краще, ніж жирова, у зв'язку з чим добре виражений зазвичай і рельєф м'язів.

Дж. Таннер (1968) зазначає, що дівчатка вже з народження випереджають хлопчиків в осифікації (заміщення в скелеті хрящової тканини кістковою) приблизно на 20%. Осифікація скелета у дівчаток у 10–12 років на 2–3 роки випереджає таку ж у хлопчиків. Однак жінки мають більш крихкий скелет.

Інші науковці наводять дані темпів зміни антропометричних показників у дітей щодо даних дорослих (дефінітивного показниками), з яких зрозуміло, що в кожний віковий період дитинства дівчинки морфологічно розвиваються більшими темпами, ніж хлопчики (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сумарні прирости основних соматометричних показників дитини в окремі вікові періоди її розвитку (середні величини), відсотки

Показник	Стать	Грудний вік	Раннє дитинство	Перше дитинство	Друге дитинство
Довжина тіла	Хлопчики	14,5	11,1	15,1	13,6
	Дівчатка	15,0	11,6	16,6	16,0
Довжина ноги	Хлопчики	9,7	16,6	19,0	17,0
	Дівчатка	11,4	17,2	20,6	20,8
Довжина тулуба	Хлопчики	–	–	12,0	11,6
	Дівчатка	–	–	13,2	15,6
Коло грудної клітки	Хлопчики	16,8	4,0	8,0	11,2
	Дівчатка	16,8	4,7	7,5	13,5
Маса тіла	Хлопчики	10,3	5,8	12,3	18,8
	Дівчатка	11,8	7,6	14,2	25,7

Згідно з даними Дж. Таннер (1968), темпи розвитку кінцівок вищі у дівчаток. Уже з народження за пропорціями тіло дівчинки ближче до дефінітивного (остаточного) стану порівняно з хлопчиками. Це бачимо на рис. 1.2, де представлено градієнти дозрівання (ступінь наближення в цей момент до дефінітивного розміру, прийнятого за 100%) верхніх кінцівок у дівчаток і хлопчиків. Тож бачимо, що морфологічні та фізіологічні відмінності у розвитку чоловіків та жінок є суттєвими.

1. Психофізіологічні відмінності. Дослідження певних характеристик гендерних відмінностей виявили у юнаків більш високу швидкість простої зорової, а також складної слухової сенсомоторних реакцій. Відмінність складної від простої сенсомоторної реакції полягає в ускладненні процесу переробки інформації, процесів розпізнавання сигналу і просторової координації.

Час простої сенсомоторної реакції характеризує швидкість виникнення і зникнення збудження і гальмування, максимальну частоту генерації нервових імпульсів, що є критерієм збудливості центральної нервової системи. Складні сенсомоторні реакції характеризують швидкість протікання збудження і гальмування в центральній нервовій системі, здатність до диференційованого гальмування і точності виконуваної роботи. Швидкість рухової реакції на сенсомоторні стимули у юнаків вище, ніж у дівчат, точність реакції на рухомий об'єкт залежить від сили нервової системи і функціональної рухливості нервових процесів. Переваги в швидкісних характеристиках супроводжуються великою кількістю помилок у диференціюванні зорових стимулів.

Про відмінності в психомоторній сфері вказують і інші дослідження. Юнаки та дівчата істотно відрізняються за кожною з окремих властивостей нейродинаміки: силою, рухливістю, лабільністю (Л. Д. Мошкіна). В цілому жінки менш реактивні, збудливі і лабільні, чоловіки володіють дещо більшою чутливістю, реактивністю у відповідь на слабкі звукові сигнали.

Дослідження структури і властивостей темпераменту стверджують ідеї значних гендерних відмінностей за властивостями активності, емоційності, пристосувальних функцій (Д. Карсон, Т. Мак-Ніл, І. Персон-Блсноу, С. Ашадом). У низці досліджень виявлено відмінності лише у властивостях емоційності у жінок (І. Гудейр) або їх тотальну відсутність (Р. Герін, А. Готфрід, К. Кінан, Р. Шоу). У частині досліджень звертають увагу на відсутність гендерних відмінностей в структурі темпераменту в дитинстві і їх наявність у дорослому віці (А. Сенсон).

2. Психологічний рівень відмінностей. Найбільш показовими є результати порівняльних досліджень статевих відмінностей за психологічними характеристиками. Чоловіки мають перевагу в зорово-просторовому і математичному мисленні, жінки успішніші у вербальній та інтуїтивній обробці інформації.

У дослідженнях статі щодо інтелектуального розвитку порівнюють показники мнемічних процесів: у юнаків більш розвинена просторова пам'ять; у дівчат переважає легкість запам'ятовування вербального матеріалу.

Розрізняються рівні розвитку образного мислення в період зрілості: у чоловіків вона має більш високий рівень розвитку і корелює з пам'яттю, увагою, настроєм, у жінок образне мислення розвинене слабше і взаємодіє з емоційною сферою і увагою.

Статеві відмінності виявляються в якісних характеристиках інтелектуальної діяльності. Загальний інтелект юнаків має чітко виражену структуру з домінуванням невербального компонента, на відміну від більш слабо інтегрованого інтелекту у дівчат. Основні відмінності в юнацькому віці лежать в ефективності розумових процесів, що утворюються за рахунок показників індуктивного мислення (І. О. Чораян).

Чоловіки характеризуються полenezалежністю, тобто частіше демонструють незалежну від поля поведінку, що проявляється в переважній орієнтації на власну мету і в ігноруванні тиску наявної ситуації. Полenezалежність жінок позитивно корелює з успішністю в соціальній взаємодії (Дж. Леві, У. Хеллер).

Дослідження типів пошуку і прийняття рішень виявляють, що у чоловіків частіше зустрічаються імпульсивні рішення і рішення з ризиком, у жінок – обережні та врівноважені рішення (Б. Г. Ананьєв).

Дівчата перевершують у вибірковості, стійкості і обсягу уваги. Юнаки краще вирішують сенсомоторні і інтелектуальні завдання, однак за певного тренування відбувається згладжування відмінностей. У частині робіт дослідники доходять висновків про переважання параметрів математичного та абстрактного мислення у юнаків.

В умовах інтелектуального навантаження виявляються особливості зрушень успішності вольового зусилля, які свідчать про швидші відновні процеси в ситуації стресу у жінок, успішність вольового зусилля в цілому у чоловіків порівняно з жінками.

3. Дані про особистісні та соціально-психологічні відмінності в психічних проявах дівчат і юнаків досить суперечливі. У список гендерних відмінностей вносять відмінності в парціальних інтелектуальних здібностях, відмінності в сфері емоцій і мотивацій, різноманіття характерологічних і особистісних проявів.

У дослідженнях емоційних процесів у жінок порівняно з представниками чоловічої статі переважає розуміння емоцій (Ш. Берн, Г. Орме). Жінки краще розпізнають експресивну інформацію. В іншому відмінності мають більше якісний, ніж кількісний характер. Чоловіки і жінки рівною мірою переживають ті чи інші події, демонструють ідентичні фізіологічні реакції. Однак вони по-різному, відповідно до своєї гендерної ролі, пояснюють причини емоцій. Загальний рівень емоційного інтелекту у дівчат пов'язаний з когнітивними процесами розуміння і осмислення емоцій, у юнаків – більшою мірою з якістю міжособистісних зв'язків.

Порівняння жінок і чоловіків виявляє відмінності в деяких особистісних показниках (в самоствердженні, здатності обстоювати свої права), здатності до управління стресом (у стресостійкості, контролі імпульсивності) і адаптованості (у визначенні правдоподібності, процесі вирішення проблем). Серед основних особистісних рис у чоловіків більшою мірою виражені агресивність, мотив досягнення, емоційна стабільність, а у жінок – соціальна орієнтація. Відрізняється і соціальна поведінка жінок і чоловіків. Чоловіки демонструють агресію і схильність до конкурентних форм соціальної взаємодії. Жінки схильні до просоціальної поведінки.

У дослідженнях Е. Маккобі, К. Джеклін, С. Є. Крос, Л. Медсон і ін. встановлена велика відкрита фізична агресивність хлопчиків і чоловіків порівняно з дівчатками і жінками. Жінки частіше використовують приховану вербальну і непрямую агресію. Специфіка проявів агресивності виражається в значній інструментальній агресії юнаків, їх більшій схильності до фізичної агресії і меншій рефлексивності. Агресивна поведінка дівчат швидше довольна (Т. В. Нечипуренко).

У становленні характеру підлітків і юнацтва існують відмінності, які проявляються в інтелектуально-пізнавальній, емоційно-вольовій та комунікативній сферах, а також в особливостях становлення їх гендерної ідентичності. Системоутворюючими рисами в характері сучасних хлопчиків-підлітків є домінування, соціальна зрілість і вираженість цінностей; у дівчаток – поведінкова активність, соціальна адаптованість та вираженість цінностей.

Вольові риси характеру, відповідальні за саморегуляцію поведінки, також відображають гендерну специфіку.

Свідома регуляція включає низку обов'язкових умов: подолання на шляху перешкод, високий ступінь мотивації до завершення дії, впевненість у виборі основного мотиву, знаходження сенсу виконання дії, позитивні емоції, компетентний відбір способів досягнення цілей. Гендерні відмінності виявлені в проявах наполегливості, ризикованості, самоконтролю.

Особливий інтерес викликає проблематика відмінностей в акцентуації характеру. Фемінний тип частіше демонструє емотивну акцентуацію (що інтерпретується як «жіночна»), маскулінний – це застрягаючий тип акцентуації (характеризується як прагнення досягати високих результатів). М. К. Омарова на значному експериментальному матеріалі виявила, що у юнаків достовірно частіше, ніж у дівчат, наявні епілептоїдний і гіпертимний типи акцентуації характеру, а у дівчат – лабільний і психастенічний типи. Решта типів представлені у чоловіків та жінок практично однаково.

Розрізняються особливості соціальної перцепції, зокрема в сприйнятті жінками і чоловіками брехні, неправди і обману, сприйнятті реклами, влади і впливу, лицьовій експресії, зовнішнього вигляду, стилю одягу і зачіски, ставлення до успіху тощо. Є наукові дані про відмінності в життестійкості, аномаліях розвитку і захворюваності чоловіків і жінок.

4.2. Розуміння паспортної, генетичної, гонадної, морфологічної церебральної статі

Стать, яку «приписали» людині від імені суспільства уповноважені на те органи, – паспортна стать, або стать у документах.

Про генетичну стать йдеться, коли мається на увазі послідовність хромосом у будь-якого індивіда: у людського виду є 46 хромосом, з яких дві, звані власне статевими, визначають чоловіка – ХУ, та жінку – ХХ. Генетична стать закладається в момент запліднення, тобто коли сперматозоїд зустрічає яйцеклітину у фаллопієвих трубах. Тому кожен індивід означений дуже чіткою генетичною статтю. Залежно від того, чи генетична стать є ХХ, чи ХУ, будуть розвиватися різні статеві органи/залози. Інакше кажучи, жіночий репродуктивний апарат (яєчники, фаллопієві труби, матка, піхва) чи чоловічий

(яєчка, сім'яні залози, простата), на який посилаються, щоб установити **гонадну стать**.

Своєю чергою, два репродуктивні апарати – чоловічий і жіночий – виробляють різні гормони, що моделюють зовнішній вигляд на чоловічий чи жіночий лад, контролюючи розвиток зовнішніх геніталій та вторинних статевих ознаках (волосяний покрив і борода, низький чи високий голос, розвиток молочних залоз тощо). У цьому випадку говориться про фенотипну стать, тобто ту, що видима назовні. Будь-яка спостережувана характеристика чи риса організму: як-то його морфологія, розвиток, біохімічні та фізіологічні властивості [1].

Морфологічна стать – зовнішні та внутрішні статеві органи; **церебральна стать** – диференціація мозку під впливом тестостерону [2].

4.3. Поняття про андрогінію. Теорія С. Бем. Фемінінність, маскулінність, андрогінність і їх характеристики

Сандра Рут Ліпсиц Бем (англ. *Sandra Ruth Lipsitz Bem*, 22 червня 1944 – 20 травня 2014) – американська дослідниця, відома психологічним дослідженням гендерних проблем і андрогінії. Авторка теорії гендерних схем і статево-рольового опитувальника Бем. Піонерка вивчення поляризації гендеру, гендерних ролей. Значно вплинула на розуміння гендеру та сексуальності. С. Бем відома внеском у вивчення психологічної андрогінії й проблем гендеру. Разом із Дерілом Бемом вони привернули загальну увагу своєю концепцією егалітарного шлюбу. Стали часто виступати на заходах, присвячених негативному впливу гендерних стереотипів на людей і суспільство в цілому. Однак тоді не існувало достатньо емпіричних доказів, щоб підтвердити їхні припущення через малу дослідженість сфери. С. Бем була дуже зацікавлена в зборі достатньої кількості даних, щоб довести негативні й обмежувальні ефекти традиційних гендерних ролей [9].

На початку кар'єри С. Бем брала активну участь у жіночому русі за рівні права і в цей час написала роботу з проблем жіночого працевлаштування. Її робота мала великий вплив в ході руху, агітуючи проти гендерної нерівності у сфері трудової діяльності й спрямовуючись на багато американських компаній, як-от *AT&T* і *Pittsburgh Press*.

На ранньому етапі кар'єри С. Бем створила статеворольовий опитувальник Бем, шкалу для вимірювання ступеня, в якому індивід проявляє риси або поведінкові особливості, що традиційно асоціюються з чоловічими та/або жіночими полюсами статеворольової ідентифікації, з 60 тверджень (якостей), на кожне з яких відповідають «так» або «ні» (в українськомовній літературі), оцінюючи наявність або відсутність у себе названих якостей. 20 якостей в списку зображають властивості маскулінності, 20 – фемінності, решта 20 не мають гендерного навантаження.

Теорія гендерних схем і концепція психологічної андрогінії

Гендерний континуум є альтернативою уявлень про взаємовиключність, антонімічність і дискретність чоловічого і жіночого.

Також С. Бем розробила теорію гендерних схем і концепцію психологічної андрогінії [12]. Теорія гендерних схем розглядає особливості статевої приналежності індивідуумів як основу їх способу організації інформації про навколишній світ. Особи, які поводять себе типово для своєї статі, використовують гендерні схеми при сприйнятті й організації різного типу інформації. Також люди, які відчули вплив статевої типізації, використовують гендерні схеми більшою мірою, ніж ті, які не піддаються цьому культурному процесу.

Концепція психологічної андрогінії була запропонована С. Бем на початку 1970-х років і поставила під сумнів усталені переконання і припущення про те, що гендерні ролі протилежні, біполярні та несумісні (ідея поляризації гендеру). Бем припустила, що вимір фемінності й маскулінності може поділятися на дві сфери: людина з високими маскулініними й низькими фемінними показниками буде визначена як «маскулінна». Людина з високими фемінними й низькими маскулініними показниками буде визначена як «фемінна».

Люди з високими показниками за обома категоріями будуть визначатися як «андроґінні», а з однаково низькими показниками – як «недиференційовані».

Дані, які збрала С. Бем, вказували на необхідність злиття маскуліних і фемінних рис для повноцінного функціонування та адаптації людини в суспільстві. З того часу численними дослідженнями доведено, що мужність і жіночність не протиставляються одна одній, а людина з характеристиками, що повністю відповідають її статі, виявляється мало пристосованою до життя. Сандра Бем отримала багато нагород за свої дослідження. Першою була нагорода Американської психологічної асоціації за внесок у психологічну науку в 1976 році. У 1995 році вона була визнана як «Видатна жінка в психології» підрозділами загальної психології та історії психології Американської психологічної асоціації.

Дослідження С. Бем довели, що, у супереч поширеним поглядам на статевотипові характеристики, на адаптацію індивідів впливає андроґінність, наявність рис обох статей. У гендерно-психологічній літературі представлено опис андроґінної моделі особистості (С. Бем). Андроґінність характеризує людей, які успішно поєднують в собі як традиційно чоловічі, так і традиційно жіночі психологічні якості. Концепція андроґін, заснована на ідеї примирення статей, усуває культурні визначення маскуліного і фемінного способів соціального буття і закликає до особистісних проявів, що

відрізняється своєрідністю, оригінальністю, індивідуалізованістю.

У міфології андроґіни – міфічні істоти-предки, перволюди, що поєднують у собі чоловічі і жіночі ознаки. За те, що андроґіни намагалися напасти на богів, боги розділили їх надвоє і розсіяли по світу. І з тих пір люди приречені на пошуки своєї половини [3].

Платон у діалозі «Бенкет» розповідає міф про андрогіна, пращура людей, який поєднав у собі ознаки чоловічої і жіночої статі. Як титани, андрогіни були страшні своєю силою і зазіхали на владу богів. Зевс вирішив розрізати їх навпіл, зменшивши їх силу і нахабство вдвічі. Основа цього міфу, можливо, має давнє походження, але у викладі Платона міф нагадує скоріше пародію на етіологічні міфи, і насправді слугує вступом у вчення про Ероса (саме Ерос з'єднує розділені половинки андрогінів). Подальший опис стає більш комічним: андрогіни мали округле кулясте тіло, спина їх не відрізнялася від грудей, рук і ніг було по чотири, на голові були дві абсолютно однакові особи, які дивилися в протилежні боки, дві пари вух).

У релігійній міфології багатьох народів згадується, що перша людина була створена андрогіном, і лише потім вона була розділена на чоловіка і жінку [2]. Є таке одне з талмудичних трактувань перших розділів Книги Буття: спочатку Бог створив людину «чоловіком і жінкою», тобто андрогіном, а потім розділив його на двох різностатевих істот, відокремивши жінку від бока чоловіка, причому слово івр. זָרָא означає не тільки «ребро», а й «сторона» [4].

І чоловіки, і жінки рівною мірою здатні бути і честолюбними, і відданими, і самостійними, і ніжними, і рішучими, і чуйними. Андрогінна особистість формується під впливом специфічного виховання завдяки особливій позиції батьків, які захоплюють дитину засвоювати моделі поведінки, характерні для обох статей.

Проте андрогінна концепція оперує традиційними уявленнями про існування маскулінних інструментальних і фемінних експресивних атрибутів і ролей, що не сприяє зменшенню існуючої гендерної поляризації, а більше закріплює гендерні відмінності та стереотипи (III. Берн). Якості маскулінності / фемінності активно включені в психічну організацію особистості, інтегровані з когнітивними, емоційно-ціннісними та регулятивними компонентами структури особистості.

Запитання до теми

1. Розкажіть про особливості морфології та фізіології чоловіків і жінок.
2. Опишіть психофізіологічні відмінності чоловіків і жінок. Психологічний рівень відмінностей.
2. Ваше розуміння паспортної, генетичної, гонадної, морфологічної церебральної статі.
3. Що ви знаєте про андрогінію і теорію С. Бем?
4. Дайте визначення понять «фемінінність», «маскуліність», «андрогінність».

Література

1. Визначення статі у людській природі: як реінтерпретують біологічні фактори у світлі гендерних теорій. URL: <https://sexology.org.ua/stat-yak-biologichna-harakteristika-i-genderni-teorii/>
5. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молодії сім'ї. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 236 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286271731.pdf>
6. У міфології андрогіни – міфічні істоти-предки. URL: <https://uk.wikipedia.org/Андрогін>
4. Платон в діалозі «Бенкет» розповідає міф про андрогіна. URL: <https://uk.wikipedia.org/Андрогін>

Тема 5
**ПСИХОЛОГІЯ
СТАТЕВО-РОЛЬОВИХ ВІДНОСИН**

План

5.1. *Товариські стосунки: жіноча товариськість, чоловіча товариськість, дружні стосунки між представниками чоловічої та жіночої статі.*

5.2. *Трансформація товариських відносин у процесі життя.*

5.3. *Відносини між сиблінгами.*

5.4. *Любовні стосунки.*

5.5. *Сім'я та шлюб у контекстах сталих традицій і сучасних поглядів.*

5.6. *Материнство як загальнолюдський феномен. Уявлення про материнство.*

5.7. *Ідентичність жінки до і після материнства чи бачимо зміни ?*

5.8. *Що дає материнство: наслідки досвіду. Як почувуються матері-одиначки.*

5.9. *Перспективи материнства. Батьківство у ментальному міжкультурному розумінні.*

5.1. Товариські стосунки: жіноча товариськість, чоловіча товариськість, дружні стосунки між представниками чоловічої та жіночої статі

Сутність дружби змінювалася історично. У первісному суспільстві дружбою називали взаємовідносини, пов'язані із символічним спорідненням (кровна дружба, побратимство). У Стародавній Греції, наприклад, інтелектуальні й інші прив'язаності не відокремлювалися від еротичних. Платонів ідеал безкорисливої дружби – любові, у якій чуттєвий потяг підпорядковується прагненню до морального вдосконалення. Аналіз літературних пам'яток доводить, що дружба завжди пошановувалася як найбільша соціальна і моральна цінність. Дві глави своєї «Нікомахової етики» присвятив дружбі Арістотель, розглядаючи її як чесноту й найнеобхідніше для життя. Згідно з ученням Арістотеля, «ніхто не вибере життя без друзів (*philoí*), навіть в обмін на всі інші блага... Дружба – це не тільки щось необхідне, а й щось морально прекрасне...».

У середні віки формується своєрідний канон дружби, провідною характеристикою якого (як і особистих стосунків на практиці) буває становість (клановість). Васальна вірність

і заступництво сеньйора як головні особливості укладу життя феодалів визначили зміст «воїнської (лицарської) дружби». За високими взірцями рицарської дружби на сторінках «рицарських романів» середньовіччя вгадуються ідеалізовані відносини васальної залежності.

Гуманісти епохи Відродження сприяли формуванню нового розуміння дружби. Згідно з таким розумінням дружба передусім є інтелектуальним спілкуванням, для якого відправним пунктом буде спільність духовних інтересів.

Дружба – взаємини між двома цілком вільними індивідами, зустріч рівних. Двоє можуть бути друзями, навіть якщо в них різне економічне і соціальне становище, але за тієї умови, що вони є вільними та незалежними людьми, які мають особисту свободу та гідність. Важливе значення також має повага. Дружба – це соціальний простір, у якому люди ставляться один до одного приязніше, доброзичливіше, сердечніше, ніж до тих, які перебувають поза цим простором. Дружба – це люди, недоліки яких нас влаштовують.

Канадські психологи Б. Бейджелоу й Д. Ла Гайпа виявили, що дружба, з погляду нормативних очікувань, проходить три стадії розвитку:

- перша ситуативні відносини у зв'язку із загальною діяльністю, територіальною близькістю, взаємною оцінкою;
- друга стадія – договірний характер відносин – неухильне дотримання правил дружби й високих вимог до характеру друга;
- третя стадія – «внутрішня психологічна» – першорядного значення набувають особистісні риси: вірність, щирість, чесність [1].

У дітей зазвичай прагматичний погляд на дружбу, вони утворюють тісні зв'язки з однолітками на ігровому майданчику чи з однокласниками, зазначає Кеннеді-Мур. «Це підхід – люби того, хто поруч. Діти мають перевагу, адже багато часу протягом дня вони проводять разом з двома десятками однолітків. У дорослому віці потрібні цілеспрямовані зусилля, щоб знаходити та розвивати дружбу».

Психологи кажуть, що дружба допомагає дітям підготуватися до близьких стосунків, зокрема романтичних.

«Найкраща дружба схожа на закоханість, – аргументує Кеннеді-Мур. – Близькі дружні стосунки допомагають дітям практикувати навички, які їм знадобляться в інтимних стосунках протягом усього життя. Вони вивчають інших людей і себе, вчаться справлятися з такими почуттями, як самотність, ревності та розчарування».

Дані досліджень, проведених у різних країнах світу, констатують, що дорослим потрібно провести разом близько 50 годин, щоб стати приятелями, 90 годин, щоби вважати одне одного друзями, й понад 200 годин, щоб бути близькими друзями, які мають емоційний зв'язок [2].

Задамось питанням: чому ми заводимо друзів протилежної статі, чи завжди є сексуальний підтекст, якщо наш друг привабливий, і чи можуть дружні стосунки перерости в романтичні?

«Чоловік і жінка не можуть бути друзями, тому що їм завжди заважатиме секс», – каже Гаррі Бернс у фільмі «Коли Гаррі зустрів Саллі». Саллі щойно повідомила йому, що з нею він може сподіватися лише на дружбу. Вона перелічує своїх друзів-чоловіків, стосунки з якими є виключно платонічними, і стверджує, що дружба між чоловіком і жінкою можлива й без сексуального потягу. Гаррі не згоден. Тож хто із них правий?

У чому ж криється проблема «френдзони» і причини, чому чоловіки та жінки сприймають її по-різному, дозволяють зрозуміти, як ми оцінюємо сексуальну зацікавленість, і що спонукає нас зав'язувати дружбу.

Ризик і винагорода

Спроба змістити стосунки з другом у романтичну площину поєднує ризик і винагороду. Чоловіки частіше, ніж жінки, приваблюють друзів протилежної статі, навіть коли обоє визначають їхні відносини як платонічні.

Що насправді про нас думають друзі?

Нами був проведений експеримент подібний до того, який влаштували вчені Університету Вейна, де досліджуваних чоловіків та жінок просили після нетривалої розмови оцінити, наскільки їх привабив співрозмовник, а також наскільки, на їхню думку, вони привабили його. Чоловіки здебільшого завищували те, наскільки вони сподобалися жінкам. Жінки ж, навпаки, помітно недооцінювали свою привабливість для партнера протилежної статі.

Люди, які вважають себе надзвичайно привабливими, схильні також переоцінювати сексуальний інтерес інших до них.

«Ми зазвичай бачимо те, в чому ми переконані», – зазначає соціальний психолог з Університету Вейна Антонія Еббі. «Якщо ви думаєте, що подобається кому-небудь, ви почнете відшукувати докази цьому», – пояснює вона.

«Коли людина посміхатиметься або нахилитиметься до вас, ви бачитимете в цьому ознаки романтичної зацікавленості. Ви можете й не помітити, що коли наближається до цієї людини, вона відсторонюється від вас».

На наступному етапі експерименту дослідниця та її колеги Гаррі і Саллі запросили інших людей спостерігати за розмовою пари, а потім попросили їх оцінити, на скільки, на їхню думку, чоловік і жінка приваблювали одне одного. Вони виявили **п'ять несподіваних фактів про кохання і стосунки**.

– Спостерігачі чоловічої статі погоджувалися з чоловіками і вважали, що чоловік у парі дійсно подобався жінці більше, ніж вона визнавала.

– Спостерігачки жіночої статі були згодні з оцінкою жінок, що між співрозмовниками сексуального інтересу менше.

Це може бути пов'язано з нашими гендерними стереотипами. Еббі та інші соціальні психологи вивчають поведінку людей, яка ініціює романтичний інтерес. Вони називають таку поведінку «сценарієм» знайомства. Такі сценарії допомагають з'ясувати послідовність дій, яка або призводить до початку роману, або ні. Виявляється, що всі ми маємо заздалегідь визначені ролі.

Цікаво, що люди завжди шкодують про те, що не зробили перший крок і упустили свій шанс, хоч би якою ніяковою була відмова.

Чоловіки активніше шукають ознак романтичного інтересу до їхньої особи, тому що традиційні гендерні ролі передбачають, що ініціатива має йти від них, – зазначають психологи.

У 2025-му це лунає трохи застаріло, але багато досліджень підтверджують, що більшість людей і досі мають традиційні уявлення про те, хто робить перший крок, хто платить за вечерю і так далі. Жінки займають стриману позицію, а чоловіки відчують, що мусять брати ініціативу в свої руки.

А як тоді це відбувається в лесбійських парах? Порівняно з чоловіками-геями, лесбійські сценарії романтичної поведінки більш орієнтовані на близькість, ніж на секс. Як не дивно, поведінка жінок-бісексуалок відповідає традиційним очікуванням, попри те, що їхній сексуальний інтерес сягає за межі гетеросексуальної норми. Отож, бісексуальні жінки, як і гетеросексуалки, в романтичних стосунках також уникатимуть ініціативи.

Чому ваш новий партнер буде схожий на колишнього?

Втім трохи неоднозначна дружба між жінкою і чоловіком має певні переваги. Жінки розповідають, що часто отримують допомогу від своїх друзів-чоловіків. І чоловіки, й жінки вважають також корисними поради друзів протилежної статі щодо того, як сподобатись потенційному романтичному партнеру. Очікування захисту і допомоги від чоловіка може виглядати архаїчно, але така модель поведінки глибоко вкорінена в нашому минулому.

Ми зазвичай шукаємо привабливих друзів, підсвідомо сподіваючись, що з такої дружби можуть виникнути романтичні почуття. Але найпростіший спосіб завести з чоловіком дружбу – це послати підсвідомий сигнал того, що чоловік її приваблює сексуально.

В західній культурі існує уявлення про те, що, одружившись, ми повинні раз і назавжди зв'язати себе з однією людиною, зауважує Ейпріл Блеске-Речек з Університету Вісконсину в О-Клер. Але ми влаштовані складніше.

Наші пращури надавали перевагу серійній моногамії. Тобто протягом певного періоду життя вони мали сексуальні стосунки лише з одним партнером, але пари не утворювалися на все життя. Жінка могла мати кількох дітей від різних чоловіків. Виховуючи дитину, вона потребувала захисту і допомоги чоловіка. Маючи дітей від кількох чоловіків і підтримуючи дружні стосунки з іншими чоловіками, жінка могла отримати захист від кількох чоловіків одночасно.

Ваш ідеал краси: а чи існує він насправді?

І чоловіки, й жінки хочуть тривалих стосунків з партнером, але їм також потрібні короточасні сексуальні стратегії, які дають відчуття пригоди.

Ми підсвідомо шукаємо насамперед привабливих друзів, сподіваючись, що з такої дружби можуть виникнути романтичні почуття, адже симпатія між нами вже й так існує.

«Фізична привабливість насправді відіграє чималу роль у дружбі чоловіка і жінки, насамперед це має значення для чоловіків», – пояснює Блеске-Речек.

Гетеросексуальні чоловіки обирають жінок-друзів так само, як вони обирають і романтичних партнерок. Фізична та емоційна привабливість є дуже важливою, незалежно від того, чи є в чоловіка сексуальні наміри.

Жінки схильні вважати своїх близьких подруг більш привабливими, ніж незнайомок.

«Дружба з представниками протилежної статі може ускладнити ваші романтичні стосунки», – додає Блеске-Речек.

«Років десять тому я прокинулася вночі після того, як мені наснилося, що мій чоловік фліртує з однією дуже привабливою мамою зі школи, де вчать наші діти», – розповідає дослідниця. «Я розповіла сон чоловіку, і він спитав: «Ти хочеш, щоб у нас не було привабливих друзів?». «Його докір – справедливий. Ми хочемо дружити з людьми, які нам рівня, які нас мотивують і приваблюють, адже така дружба дійсно приносить користь», – пояснює психолог. Але така дружба має свою ціну. «Коли вам відомо, що мотивує до таких стосунків друга протилежної статі, – це, без сумніву, ускладнює ситуацію», – підсумовує Блеске-Речек.

Як зміниться секс у майбутньому

З іншого боку, ми мало коли наважуємося на рішучі кроки у таких стосунках. І причина зовсім не в страху відмови.

Як свідчать дослідження, люди набагато частіше шкодують про те, що не запросили когось на побачення, ніж про невдалу спробу першого кроку. В одному дослідженні учасникам пропонували профілі різних людей на сайтах знайомств і казали, які їхні шанси на успіх. Якщо імовірність згоди на побачення була 45%, 83% учасників наважувалися зробити перший крок. Навіть коли шанси дорівнювали лише 5%, трохи менше половини все одно хотіли ризикнути.LEXIS

Дружба з привабливими людьми протилежної статі має свою ціну. Отже, ми, люди, схильні до ризику, коли справа доходить до романтичних стосунків.

«Хоч би якою болісною була відмова, кохання, схоже, пропонує дещо більше», – каже Саманта Джоель, доцент Університету Західного Онтаріо.

Такий самий ефект спостерігається й у людей з низькою самооцінкою, менш упевнених у собі, які важче переживають відмову.

Цей висновок був дуже несподіваним, оскільки невпевнені в собі люди дуже бояться відмови і часто очікують її, навіть коли це не має підстав, – зазначає Джоель. Але вони дуже хочуть бути коханими. І отже, загроза залишитися на самоті є сильнішою, – підсумовує дослідниця.

Еббі наголошує, що наше ставлення до друзів може легко змінитися. «Дуже часто романтичний інтерес розвивається згодом», – каже вона. Ви можете думати, що у вас цілком платонічні відносини, але раптом усе може змінитися, як це сталося у «Коли Гаррі зустрів Саллі».

Еволюційна теорія чудово пояснює таку ситуацію. Але, як зазначає Еббі, якщо ми хочемо кинути виклик традиційним гендерним ролям у стосунках, нам краще аналізувати наші дії, а не історію.

Мені більше до вподоби спостерігати за соціальними сценаріями та гендерними ролями, тому що це те, що ми можемо змінити, аргументує дослідниця.

«Чи змінять технології наші гени, не відомо, але нашу поведінку – абсолютно точно», – підсумовує вона [3].

ЖІНКИ ЗДАТНІ ПРОСТО ДРУЖИТИ З ЧОЛОВІКАМИ, ТОДІ ЯК ОСТАННІ ХОЧУТЬ ВІД ДРУЖБИ БІЛЬШОГО!

У 2012 році психологи з Університету Вісконсіна дали негативну і, як вони вважають, вичерпну відповідь на «вічне»

питання: чи можлива дружба між гетеросексуальним чоловіком і жінкою, якщо вони симпатизують один одному? Дослідження 88 пар молодих чоловіків і жінок, які перебувають у дружніх відносинах, показали, що чоловіки, незалежно від їх родинного статусу, були б не проти перевести дружні взаємини з подругою в більш практичну площину, пише *Medikforum*.

Водночас чоловіки вважали, що подруги також відчують до них сильний сексуальний інтерес.

Проте жінки, навпаки, схильні розглядати дружбу з чоловіками в платонічному ключі. І сексуальний інтерес у жінок пробуджується лише тоді, коли їх власні романтичні відносини з чоловіком або коханцем дають тріщину.

Незаміжні жінки, втім, дійсно відчували сексуальне тяжіння до друзів чоловічої статі. А ось ті, які перебувають у стабільних відносинах, не цікавилися друзями в цьому розумінні [4].

5.2. Трансформація товариських відносин у процесі життя

Хороші стосунки з кількома іншими людьми у житті корисні для мозку і тіла. Дослідження доказують, що люди з міцними дружніми зв'язками мають кращі когнітивні функції в літньому віці, а дружба корисна як для психічного, так і для фізичного здоров'я. Вчені виявили, що літні люди, які зі старими друзями спілкуються набагато більше, ніж з рідними, живуть довше. А близьке спілкування з ріднею на тривалість людського життя абсолютно не впливає [5].

Аманда Макміллан у 2017 році зазначала, що друзі з віком стають більш важливими для нашого здоров'я і щастя.

Принаймні так стверджують автори нового дослідження у виданні *Personal Relationships*. Насправді друзі виявилися настільки важливі, що наявність дружньої підтримки в старості вважається більш важливою умовою для щастя, ніж міцні сімейні вузи.

У сучасних дослідженнях, проведених у декількох університетах Європи, США, країнах Азії та Африки, розглядаються результати відразу двох досліджень про взаємини. У першому – брали участь більше 270 000 осіб майже із сотні різних країн. Автор дослідження Вільям Чопік виявив, що відносини як з сім'єю, так і з друзями пов'язані з поліпшенням здоров'я і щастя. Але в літньому віці у більшості респондентів перше місце посіли дружні стосунки.

«Я підійшов до аналізу як агностик щодо дружби», – каже Чопік, доцент кафедри психології Мічиганського державного університету. «Але мене дійсно здивувало то, що відносини з друзями мали такий же ефект, як і відносини з сім'єю, а в деяких випадках навіть перевищували їх». В іншому дослідженні Чопік проаналізував окреме опитування близько 7500 людей похилого віку в США. Він виявив, що важливо не просто мати друзів, значущий також рівень цих дружніх відносин.

Люди, які відзначають, що друзі для них – це джерело напруги і дискомфорту, набагато частіше були схильні до різних хронічних захворювань. (Цікаво, що це правило не стосується тих, хто повідомив про напружені стосунки зі своїми дружинами та дітьми). Коли друзі були джерелом підтримки, респонденти вважали себе щасливішими.

На думку Чопіка, в цьому немає нічого дивного. Зрештою, на відміну від членів сім'ї, друзів ми можемо вибирати собі самі. «Багато досліджень показують, що ми набагато частіше добре проводимо час з друзями, а не з сім'єю», – говорить він. «Ми із задоволенням зустрічаємося з друзями, в той час як сімейні зустрічі і події часто дуже серйозні або одноманітні» [6].

5.3. Відносини між сиблінгами

Відносини між братами і сестрами не завжди мирні та безхмарні, а часом навіть навпаки – похмурі й агресивні. Психолог Кардер Стаут розповіла, як знайти баланс між спорідненою

лояльністю і нашими власними бажаннями і потребами, що робити, якщо ви перебуваєте в тіні брата/сестри або думаєте, що хтось страждає у вашій тіні, як учинити, якщо вам не подобається партнер вашого сиблінга і що мати на увазі, коли брат або сестра просять позичити грошей.

Старший, середній, молодший. Зараз ми говоримо про архетипи, які поширені в народній творчості і громадській думці. Старша дитина – найбільш цілеспрямована, щаслива і схильна до успіху, а молодша – веселий нехлюй, бунтар. Чи так це? Звичайно, навколо вас про це всі говорять і це може якось впливати на те, яким ви виросли, але всі ці архетипи і стереотипи впливають на формування особистості набагато менше, ніж стиль виховання ваших батьків і принципи вашої родини. Якщо ви росли з батьком-нарцисом або пережили складне розлучення батьків, то це вплине на вас значно більше, ніж порядковий номер при народженні. Так, і, безумовно, виконає важливу роль ваш темперамент, ваші нахили. Тому не спокушайтеся скинути все на міфи про старших і молодших братів. Ваша особиста історія важливіша за будь-який міф – живіть на повну і без жалю.

Вірність і провина. Намагатися бути ідеальним братом або сестрою – це як намагатися зберегти позу йога і не сміятися, тому що в цей момент вас лоскочуть, тому що стовідсоткова лояльність і ваші особисті інтереси погано поєднуються. Пам'ятайте, бути родичем – не означає заслужити право вважатися вашим найкращим другом. Є чимало випадків, коли братом або сестрою виявляється досить шкідлива, недалекоглядна і груба людина. Тоді потрібно встановити здорові кордони. Ми часто втрачаємо себе в життях наших братів і сестер і забуваємо, що треба дбати і про себе. Здоровий егоїзм насправді допомагає нам підтримувати власний ресурс і таким чином бути в змозі допомогти іншим. Якщо ви варитеся в драмах сестри або брата, в певний момент непогано б відвести людину до хорошого психолога, тому що ви особисто допомогти не зможете, тільки вимотатись емоційно разом з близькою людиною. Ми хотіли б допомогти, але найперше ви зобов'язані допомогти собі. Якщо ви будете спокійні і позитивні, добре буде не тільки вам, а й іншим навколо, включаючи сестру або брата.

Точки зору. Буває так, що сестра або брат мають абсолютно інший світогляд. Я вважаю, що найкращий спосіб

духовного й емоційного розвитку – контакт з іншими точками зору. І чим комфортніше нам із самими собою, тим більше ми відкриті для людей з іншими поглядами. Пам'ятайте, що брат або сестра не обов'язково повинні входити в ближнє коло ваших довірених осіб, але за бажання ви можете багато чого навчитися, взаємодіючи з ними.

У тіні успіху. Ми живемо в світі, який вимагає від нас постійного порівняння з іншими. Мас-медіа говорять про те, що краса чи багатство – гарантія щастя: ми прокручуємо це в голові і постійно порівнюємо себе з іншими.

Насамперед усвідомте те, що ви відчуваєте, і не знецінюйте ці почуття. А тепер подумайте, як ставитися до яскравішого брата чи сестри, зважаючи на ваші нові принципи прийняття та поваги. Ці принципи можуть сформуватися, тільки якщо ви приймаєте і поважаєте себе, свій досвід, досягнення, інтереси, характер. Успіх – справа відносна, хіба у вас не було жодних моментів особистого тріумфу? Як ви почуваетесь перед сном? Ви страждаєте сумнівами і жалем чи повні оптимізму й радості? Якщо ваша емоція – радість, отож ви дуже успішні. Таким чином, займайтеся більше собою і своїми успіхами, а не фокусуйтеся на досягненнях братів і сестер. Та й чи знаєте ви точно ціну їхнього успіху? Якщо ж успішний – ви, то як упоратися з почуттям провини, яке навідує вас у порівнянні з менш щасливим сиблінгом? Простіть себе за свій успіх. Ніхто не повинен соромитися того, що йому щось вдається. Якщо ви цінний фахівець, якщо у вас гарна сім'я і ви поважаєте себе, то почуття провини потрібно прибрати. Не можна соромитися свого шляху, хіба що ви активними діями на цьому шляху нашкодили комусь іншому.

Ви не відповідальні за здоров'я або благополуччя своїх братів і сестер. Кожен сам відповідальний за своє щастя. Якщо ж вам здається, що через зайнятість ви не надаєте достатньо тепла вашим сестрам і братам, то з цього моменту потрудіться виділити на них час і будьте готові слухати, а не тільки поширювати безкоштовну мудрість.

А гроші нарізно? Я рекомендую уникати поділів і боргів, це найчастіше дуже заплутано і болісно. Якщо брат або сестра просять грошей у борг, запитайте себе: для чого гроші? Чи є у мене гроші, щоб дати в борг? Якщо ви даєте в борг,

будь ласка, без відсотків – ви ж не банк. Якщо у вас достатньо грошей і ви вирішили бути щедрим, то просто дайте їх без умови повернення, як подарунок, але поговоріть, дізнайтеся, на що потрібні ці гроші. У будь-якому випадку, дали гроші – не шкодуйте про це. У деяких родинах розігруються справжні трагедії через спадщину. Вам здається, що в заповіті вас обділили? Ви можете або прийняти це, або оскаржувати його в суді. Але чи варто воно того? Кожен із нас у змозі заробляти свої гроші, свій досвід і бути господарем своїх рішень.

Як відновити добрі відносини з братом або сестрою

1. Будьте ініціатором примирення. Пам'ятайте, що ніколи не буває пізно для цього.

2. Подумайте над причинами розриву або холодності? Може, це ви щось не те зробили? Що б це не було, будьте готові зробити свій внесок у поліпшення відносин. Зателефонуйте, не соромтеся: «Ми давно не чулися, я просто хочу сказати, що сумую за тобою, що я люблю тебе. Вибач мене за те, як я повадився. Я сподіваюся, ми зможемо про це поговорити, мені б дуже цього хотілося». А потім просто слухайте. Найімовірніше, людина просто хоче, щоб ви її вислухали, тому знайдіть у собі емпатію і співпереживання.

3. Якщо причиною погіршення відносин став вибір супутника життя вашого сиблінга, то подумайте над старою істиною: нам не подобається в інших те, що нам не подобається в самих собі. Якщо це не так, то постарайтеся оцінити людину, яка розширює вашу точку зору і виводить вас із зони комфорту. І все ж, якщо ця людина відвертий хам або злюка, то будьте вдячні долі, що він не ваш партнер, – убийте його ввічливістю. Будьте завжди підтримкою вашому сиблінгу і не критикуйте за особистий вибір, обирайте слова і будьте дипломатичні [7].

5.4. Любовні стосунки

Книга доктора медицини Отто Кернберга, одного з найбільш авторитетних сучасних психоаналітиків, присвячена відносинам любові в нормі та патології. Ілюструючи теоретичні положення випадками з практики, автор досліджує те, як несвідомі переживання і фантазії, пов'язані з минулим, значно впливають на сьогоденні відносини пари. Яким складним

чином любов і агресія взаємодіють у житті пари. Як зберегти пристрасну любов в тривалих відносинах. Як впливає соціальне середовище на відносини любові... Це глибоке клінічне та теоретичне дослідження викличе безсумнівний інтерес у фахівців – психологів, психотерапевтів, лікарів, педагогів [8].

Любов і відносини – різні речі. Є пари з полум'яною і яскравою любов'ю – і з важкими, хворими, невідрегульованими відносинами. Є пари з прекрасно побудованими відносинами, які влаштовують обох, де любові загалом немає. Зручність, задоволеність, приємність – є, про любов говорити важко.

Любов – це одне, налагоджені стосунки – інше. Можуть бути чудові, налагоджені відносини, але без любові. Може бути пристрасна любов, але ніякі (не побудовані, не налагоджені, а то й важкі) відносини.

Люди рідко розрізняють: у них любов або налагоджені відносини, звідси багато непорозумінь. *Наприклад, він і вона люблять один одного, але вона постійно втручається у його справи. Деякий час він терпить, приховує напруження, а далі починає захищати свій простір. Їм обом може здаватися, що це якимось пов'язано з охолодженням їхніх почуттів: ні, це питання не про кохання, а про налагоджені відносини.*

Або: його влаштовують налагоджені відносини з нею, а її не влаштовує те, що вже немає любові... Вона потребує любові (дивись Мови кохання), а він не розуміє: «У нас же все добре? Чого тобі ще треба?». Вона прагне розбудовувати відносини, пропонувати ситуації, де можливі нові враження, відчуття... Після чого він починає думати: «А воно мені треба?».

Люди люблять мріяти про кохання, але переважно думати про кохання всерйоз – їм передчасно. Насамперед варто думати про стосунки, хоча б тому, що любов'ю люди керувати не вміють, а будувати відносини – частіше їм до снаги.

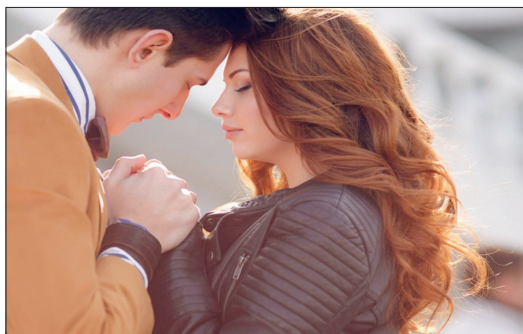
Наведемо метафору: дуже здорово, коли будинок чистий, красивий, тюлі на вікнах, розвішані картини, музика звучить... Тільки якщо раптом будинок ще не добудований, підлоги провалюються, нема каналізації і тече дах, чи час займатися тюлями, музикою і квітами? Напевне, ні. Спочатку варто зміцнити фундамент. У багатьох парах відносини схожі на такий будинок: чи недобудований, чи то зруйнований. Це буває тоді, коли роками не стежать за своїми стосунками, відносини

у них вже зіпсували, от після цього говорити «додайте любові». Яка любов?! Ви капітальний ремонт зробіть, перш ніж про любов говорити! [9]. Складні відносини ставлять любов під загрозу. Якщо він і вона люблять один одного, але спілкуються і ведуть себе конфліктно, не вміють домовлятися – вони створюють складні відносини і ставлять почуття під загрозу. З іншого боку, налагоджені стосунки сприяють народженню любові. Якщо він і вона створюють відносини, які їх влаштовують (легкі, зручні, мають перспективу), тоді на цій основі легко розквітає дружба. Якщо до цього їм цікаво і пробуджується сексуальний потяг, тоді легко спалахує і любов. Хороші відносини, турбота один про одного – основа любові [10].

Правила «вічного кохання» від ученого, який проаналізував 1100 досліджень про стосунки

Що потрібно для того, щоб любов тривала вічно? Правила тривалої любові сформулював професор з людського розвитку та сімейних досліджень з Університету штату Іллінойс Урбана-Шампейн Брайан Огольський, якого цитує *The Independent*. Він переглянув усі доступні академічні дослідження, опубліковані на тему «Підтримка відносин» з 1950 року. Їх виявилось більше 1100. На основі цього аналізу Б. Огольський та його команда склали дві стратегії успішних стосунків.

1. Забудьте про пошуки альтернатив, не дивіться на інших та зосередьте увагу на своєму партнері. Ідеалізуйте його і ваші стосунки з ним. Дослідження показують,

Що потрібно для того, щоб любов тривала вічно?

Фото golyak/Depositphotos

Іноді важливо чимось пожертвувати в ім'я балансу.

Фото TarasMalyarevich/Depositphotos

що довготривалі відносини є тоді, коли обидві сторони вважають, що їх **зв'язок є особливим**, унікальним та «вище середнього». Під час конфліктів потрібно завжди давати своєму партнерові **право сумніватися**.

2. Час від часу потрібно «випускати пару». Ті, хто продовжують стримуватися, менш імовірно залишаться разом у довгостроковій перспективі.

3. Пробачайте, але не будьте «особою, об яку витирають ноги». *«Якщо ви постійно прощаєте, то настає момент, коли це не чудово для ваших відносин, тому що хтось користується вами, – пояснює Б. Огольський. – Це може реально знищити психічне здоров'я».*

4. Іноді важливо чимось пожертвувати в ім'я балансу. Відмова від зацікавленості та бажаної діяльності на користь партнера чи відносин є важливим аспектом підтримки відносин, стверджують дослідники.

5. Будьте готові допомогти своєму партнерові у реалізації планів, виконанні завдань та досягненні цілей, і ви побачите більшу взаємозалежність як пара.

6. Розділяйте стрес. Наприклад, якщо ваш партнер нервує, не кричіть на нього «Заспокойся!». Краще скористайтеся більш заспокійливим підходом: **обережно запитайте його, що не так, і що ви можете зробити, аби допомогти.**

7. Думайте про себе як про частину команди. «Можна витратити час на думку про партнера, це може бути

нагадуванням; а можна думати про те, що ви збираєтеся разом робити», – пояснює Б. Огольський.

8. Будьте щедрим. Дякуйте.

9. Моліться. Так, коли йдеться про довготривалу любов, різні **дослідження довели переваги молитви.**

10. Спілкуйтеся, особливо коли справа доходить до дрібних та повсякденних явищ, подібних до розподілу справ.

11. Варто бути позитивним, відкритим, надаючи партнеру певну гарантію, що ви будете поряд, розподілите працю по домогосподарству та зробите це разом, уточнює вчений.

12. Говоріть про свої стосунки. Що у вас відбувається? Які проблеми? Регулярно відповідаючи на ці питання, ви можете налагодити відносини, дослідив Б. Огольський.

13. Будьте уважними один на одного. Іншими словами, коли партнер приходить до вас із проблемою, заховайте якомога глибше усі ваші запитання і не засуджуйте, просто вислухайте, – так ви станете особою, якій захочеться довіритися.

14. Пам'ятайте про своє почуття гумору та разом веселіться, відпочивайте і відвідуйте різні заходи, щоб покращити спілкування та підвищити рівень задоволеності життям, – коли партнери є позитивними та мають сильні соціальні навички, це робить стосунки сильнішими [14].

5.5. Сім'я та шлюб у контекстах сталих традицій і сучасних поглядів

Сім'я – один із найдавніших соціальних інститутів, що передували релігіям, державі, освітнім системам та господарським формуванням. Проте сучасний тип сім'ї формувався на економічних, соціальних та ідеологічних передумовах. За первісних часів сім'я ґрунтувалася на інстинктах, закладених природою. Проте суспільний розвиток, господарсько-економічний тиск, релігія та традиції деформували сімейні відносини. Природні передумови в утворенні сім'ї замінилися економічними пріоритетами. Це стало причиною багатьох деформацій природних потреб людини, що набуло у сучасному контексті форми традицій. Шлюб пережив величезну кількість трансформацій, аж доки набув сучасної форми. Проте суспільство

змінюється швидше, ніж традиційні сімейні норми і правила, і зараз шлюб переживає серйозну кризу. За останні роки значно змінилося значення фізичної сили. Завдяки розвитку технологій з'явилися перспективи рівних можливостей для чоловіка та жінки. Ключову роль у переоцінці гендерних цінностей виконали феміністичні рухи, що докорінно змінили бачення ролі жінки в економічному та соціальному значеннях. Разом із збільшенням добробуту і послабленням тиску законів моралі критично підвищився рівень розлучень. Дедалі менше людей планують традиційне сімейне життя.

Народжуваність зменшується разом зі зростанням рівня смертності. Нестабільність шлюбних стосунків лише загострює демографічну кризу, яка виникла в Україні протягом останніх років. Кількість населення з часів незалежності скоротилося щонайменше на 20 мільйонів. Скорочення народжуваності пов'язане з економічною кризою, війною, проте дуже значним фактором є велика кількість розлучень. Статистика демонструє закономірність, що на два офіційно укладені шлюби припадає одне розлучення (це лише статистичні дані). Розлучення є одним із найбільших стресових факторів у житті людини. Розлучення дестабілізують суспільство, загострюють психологічні проблеми самогубства, психічних розладів, негативно впливають на процеси виховання майбутнього покоління, стимулюють злочинність. Також змінюється орієнтація суспільних цінностей. Раніше сім'я була безперечним пріоритетом для людини, способом забезпечення

матеріального існування. Зараз сім'я та шлюб протиставляються кар'єрному зростанню. Куди більше молодих людей розглядає шлюб як перешкоду самореалізації та особистому розвитку. Такі яскраві статистичні показники свідчать про те, що традиційні сімейні цінності не спрацьовують. Проте громадськість в Україні ще не готова це усвідомити. Популярності набувають громадські рухи за традиційні сімейні цінності, що в основному виражають своє категоричне заперечення легалізації гомосексуальних шлюбів та партнерських відносин. Прикладом такого руху є протест івано-франківців у квітні 2018 року. Можливість зміни 51 статті Конституції «союз чоловіка та жінки» на «союз двох» розглядається як занепад інституту сім'ї. Проте обмежувальна світоглядна пропаганда не вирішує актуальних шлюбних проблем. За твердженням Бурової, «стан шлюбно-сімейних відносин сьогодні, на наш погляд, не свідчення занепаду, а підтвердження все більшої різноманітності шлюбно-сімейних і сексуальних відносин» [8, с. 425].

Можливо, завдяки технічному розвитку шлюб позбудеться традиційних і стереотипних деформацій, набуде природної для людини форми. «Теоретичні і емпіричні дослідження сім'ї часто пов'язані з вивченням ефективності її функціонування як системи. Серед сучасних проблем, що вивчаються, передусім, такі, як невідповідність функціонування сім'ї та шлюбу громадським потребам (зниження народжуваності, нестабільні шлюбні стосунки, зниження престижу юридичного шлюбу, зниження виховного потенціалу сім'ї та ін.); трансформація сексуальності, міжстатевих і стосунків між поколіннями, переосмислення гендерних стереотипів у шлюбно-сімейних стосунках; тенденції в зміні сім'ї як соціального інституту, у тому числі мінливість функціонального вигляду сім'ї; зміни внутрішньосімейної взаємодії; соціальний потенціал молодих сімей, екзогамні і ендогамні чинники, які впливають на нього, і т. д.» [8, с. 7–8].

Традиційний шлюб, що формувався під тиском релігійних поглядів та економічної необхідності, дає нові і нові тріщини. Для союзу двох самодостатніх індивідів необхідний більш міцний фундамент, ніж економічна необхідність та моральний тиск з боку суспільства. Намагання втиснутись у вузькі рамки традиційної ідеології призводить до виникнення

таких травматичних явищ сімейного життя, як серійна моногамія, неповні родини, неблагополучна атмосфера у сім'ї. Спроби державного регулювання інституту сім'ї не дали жодних позитивних зрушень. Більш жорсткі норми регулювання процесу розлучення призвели лише до зменшення кількості укладених шлюбів. Спроби пропагувати ідеологію традиційного шлюбу, який не відповідає повсякденним реаліям, зазнають поразку. Для вчених, психологів, політологів, соціологів постало нове завдання. Необхідно розбудовувати нову ідеологію шлюбних стосунків. Саме зараз настала можливість будувати шлюб на основі романтичних почуттів, взаємоповаги та прагнення допомагати один одному розкрити свій потенціал. Гомосексуальні шлюби вже здобули офіційне і суспільне визнання у багатьох країнах Заходу. Альтернативні форми шлюбу серед гетеросексуальних пар знаходяться в тіні, проте їх кількість неухильно зростає. Незаангажоване традиційними упередженнями вивчення альтернативних форм шлюбу дає глибоке розуміння того, чого саме не вистачає сучасним індивідам у традиційному шлюбі. І тільки з повним аналізом ситуації можна приймати адекватні рішення щодо контролю шлюбно-сімейної ситуації країни. Одним із цікавих і революційних видів альтернативних форм шлюбу є відкритий шлюб. Такому виду шлюбних відносин присвячено занадто мало наукових праць, тому він потребує глибинного аналізу сучасних соціологів.

Материнство: образи материнства

Цінність материнства – найбільша винагорода, яка існує історично вже чимало віків. Вибір бути матір'ю – це насамперед свідоме та відповідальне рішення жінки та подружжя, що прагне стати батьками. Такий вибір є наслідком внутрішнього аналізу та особистого розвитку, тому материнство слід вважати автономним рішенням, що позбавлене будь-яких зовнішніх чинників чи спонук, соціального тиску та дії, якщо такі не збігаються із власними внутрішніми настановами та переконаннями.

Це виникає через розгортання суб'єктності, особистісного усвідомлення, системи власних ціннісних орієнтацій та уявлень. Однак не можна й заперечувати фактори соціального впливу та тиску на роль материнства, що формує суспільство як нормативне становище щодо запиту соціуму.

Отже, проміжні погляди на материнство, що деякою мірою ідеалізовані, є сплавом внутрішнього ставлення особистого досвіду та суспільного уявлення про материнство. Власне ідеалізоване відношення формує психологічну готовність до ролі матері та материнства зокрема.

Розглядаючи психологічну готовність до материнства, необхідно зауважити, що вона належить до складного особистісного утворення, що не зводиться до спрощеної моделі – готовність-неготовність. Така структура переконань про майбутню роль материнства охоплює такі компоненти:

- когнітивний: комплекс знань про сім'ю, сімейне життя, роль батька та матері, становище сім'янина;
- емоційно-оцінний: ставлення до майбутньої сім'ї, народжуваності дітей, роль батьківства, оцінка сімейного життя;
- поведінковий: ставлення до дитини, ідентифікаційна поведінка із роллю батька та матері.

Когнітивний структурний компонент сучасної жінки включає систему певних образів, що виникає ще до фактичної реалізації жінки як матері. Емоційно-ціннісний компонент посідає центральне місце у структурі психологічної готовності до материнства та є системоутворювальним компонентом через усвідомлення особистісного вибору жінки ставати чи не ставати матір'ю у житті. За сприятливого поєднання пріоритету до материнства та інших значущих переконань формується цілісне та максимальне задоволення жінки соціальною роллю бути матір'ю.

Поведінковий компонент покликаний формувати уявлення майбутньої взаємодії жінки-матері із дитиною, що впливає на період очікування подружжя до появи дитини та після її народження. Варто зауважити, що підвищені уявлення материнського образу, різноманітні фактори, що діють на них, та неоднорідні сили впливу образу материнства спричиняють широке розуміння феномена материнства – як ролі, так і поняття. Часто така ситуація призводить до тлумачення з біологічно-соціального підходу, або з підкресленням психологічної складової, що унеможливорює його трактування однорідно.

5.6. Материнство як загальнолюдський феномен. Уявлення про материнство

Пропонуємо детальніше розглянути поняття «материнство».

На думку науковців, під материнством слід розуміти психосоціальний феномен задоволення необхідних умов для онтогенезу дитини як складової особистісної сфери жінки [11]. В. І. Брутман визначає материнство як одну із соціальних жіночих ролей, на зміст якої детермінуючий вплив чинять суспільні норми і цінності [1]. Італійський психолог А. Мінегетті

стверджує, що «материнство – це насправді лише виконання жінкою завченої з дитинства ролі» [3].

Виявляв інтерес до материнства також К. Г. Юнг, зініціювавши архетипи материнства: це шлях від жінки, яка втрачає особистісну самість, розчиняючись у ролі матері, живучи життям власних дітей, а не своїм, надаючи перевагу самоідентичності дітей, до жінки, яка проявляє холодність, віддаленість до ролі матері та байдужа до своєї дитини.

Ф. Хорват підкреслює, що материнство – головна частина життя жінки, з материнства вона наповнюється сенсом власного життя у повноті. Оптимістичне ставлення до життя є наслідком і щасливого періоду материнства.

Серед дослідників не виділяється єдиного трактування поняття «материнство». Тому не подивовує, що частіше материнство набуває визначення після появи дитини, спостерігаючи після її народження, де до існуючих ідеалізованих бачень, які поділяються за певними стандартними групами точок зору, додається власне особистісне ставлення та досвід, де ці бачення трансформуються в реалістичне відношення, яке має індивідуальне значення до ставлення до дитини, так і для виникнення сімейних відносин.

У післяпологовий період жінка переживає трансформацію цінностей щодо очікування у ставленні до періоду дитинства, з'являються деякі хвилювання від тісної взаємодії із власним дитям, формується кінцевий зміст у ролі материнства та потребі турбуватися про дитину. В цей період матір, батько та дитина формують новий стосунок між собою, стають «партнерами», які спільно проживають діяльність між собою. Серед основної функції матері в цей час – емоційне санкціонування цільової ланки для розвитку сімейної системи, яка зазнає змін з появою дитини, у формуванні тісної прихильності до основних передумов ставлення до світу.

З народженням дитяти у жінки-матері виникає базова потреба проявляти турботу до дитини, і лише згодом з'являється інтерес до маляти як до особистості. Приблизно такий інтерес виникає на другому році життя дитини. У зв'язку з цим ускладнюються функції матері, оскільки потрібно виявляти черговість змін ставлення до дитини: продовження турботи про базові потреби безпеки дитини та надання їй деякої самостійності.

Гармонійне ставлення матері до дитини потребує необхідного рівня чутливості та готовності до потреб та деяких проблем дитини, що залежить також від материнської мотиваційної складової до участі у житті дитини в широкому вимірі, цікавості до способів постановки задач та вирішення дитиною ігрових завдань.

Отже, переконання, які були характерні на початку материнства, до народження дитини є достатньо сталими, але й надалі зазнають змін, з огляду на реалії періоду материнства. Постійність трансформації, зміна світогляду, переконань стає і причиною переживання матір'ю стресу, що позначається, зокрема, на усіх членах сім'ї, відтак призводить іноді до виникнення нервових розладів та підвищення конфліктності.

Учені зазначають, що, попри психологічну підготовку до народження дитини, запобігти впливу стресу від цієї події на психіку жінки не вдається сповна. В цей час виникає злам ідеалізованих переконань про материнство, що додатково стресує разом із часом пологів.

Гармонійні стосунки вимагають високих адаптивних властивостей самої жінки, де однією із ланок є власне любов до дитини – материнська любов.

Дослідження вивчення успішної адаптації жінки до періоду материнства засвідчують необхідність врахування таких чинників: особливості особистості, історія життя, період адаптації до подружнього життя, досвід стосунків із власною мамою, сімейні моделі материнства, досвід взаємодії із немовлятами і виникнення цікавості до них в період дитинства. Любов до дитини є одним із основних компонентів адаптації до материнства.

Важливою характеристикою материнської любові, згідно з ученням Е. Фромма, є безумовний характер: «Мати любить своїх дітей тому, що вони її діти, а не тому, що вони відрізняються якимись особливими перевагами чи послухом» [11, с. 141].

Переживання материнської любові є пасивним почуттям для самої дитини. Така гарантована схильність матері до дитини дає надзвичайний потенціал амбівалентності, тому вона не піддається контролю та унеможливорює віднайдення їй заміни.

Водночас автор указує на деяку протилежність: «Мати ... породжує життя і ... його знищує; вона здатна творити чудеса в ім'я любові до своєї дитини, але ніхто не здатен завдати більше болю, ніж вона» [11, с. 162].

У роботі «Мистецтво кохання» Е. Фромм зазначає про два типи батьківської любові: материнська безумовна любов, яку немає необхідності заслужувати, бо матір виносила та народила дитину, реалізувавши таким чином свою потребу; батьківська любов виникає внаслідок відповідності вимозі, традиціям, її треба заслужити. Автор також вказує, що такі типи ймовірніше ідеальні, ніж реальні.

Е. Еріксон, американсько-німецький психолог, у своїх дослідженнях вказує на «...глибоку амбівалентність, що наповнює жінку, яка, як би радісно не приймала перші ознаки вагітності і як би сильно не хотіла народити дитину, раптом виявляє, що в ній оселилася на дев'ять місяців маленька і невідома істота, що диктує свої умови» [8, с. 121].

Нерівномірність та непостійність материнської турботи про дитину формує деякий двозначний образ матері: матір – весела, щедра, безпосередня, а з іншого боку – соратниця злих сил.

Дослідження проблематики уявлень жінок про материнство дозволяє виявити деякі змістові компоненти картини світу та їх значень:

- розуміння материнства можливе через вивчення та аналіз ціннісно-сислової сфери особистості жінки;
- розуміння материнства виникає через соціокультурний підтекст традиційних уявлень та низку культурних смислів і громадських поглядів;
- зміст материнства визначається через чуттєвий, етичний, естетичний спосіб існування жінки. Чуттєвий зміст реалізується у тілесній жертвовності до продовження життя, етичний – через обмін стосунками та утвердження існування іншої автономної людини, естетичний – через дар життя іншій новій людині;
- ієрархічність структури уявлень про материнство: ідеалізовані чуттєві образи, спогади, узагальнені відомості про материнство;
- серед сучасних жінок материнство й надалі залишається цінністю.

Низка наукових досліджень вказують на необхідність узагальнення особливостей бачень про материнство і підкреслюють її цінність як індивідуальної характеристики для жінки. Отож, наголошуємо, що потреба у материнстві детермінується рефлексією особистих станів жінки і її потребою до переживання у тісній взаємодії із дитиною.

Проте поруч із гармонійним та ідеалізованим ставленням до материнства, жінка може відчувати і розчарування через розбіжності уявлень з реальними переживаннями. У материнських почуттях задіяні різні чинники: уявлення про майбутню дитину, власний життєвий досвід, сімейні моделі материнства та традиції. Але усвідомити справжнє материнство можна лише тоді, коли дитина існує та живе: «дитина обміну та поверненню не підлягає».

У світі прийнято ділитися лише успіхами та радощами від материнства, адже бути щасливою мамою – норма для суспільства. Проте трапляється, що жінка виконує лише «біологічну функцію», яку змусили виконувати: «пора вже онуків бавити», «час подумати про первістка, продовження роду», «це твоє завдання – народжувати», «жіночий час спливає», але справжньої жаги до материнства у жінки не виникає. Щодо чоловіків-батьків та їхньої ролі у вихованні дітей, то здебільшого науковці доводять, що такі частіше перебувають поза світом дитини.

З цього приводу відома британська психоаналітикиня С. Орбах наголошує: «...становище жінки та її материнська роль усе ж набувають поступових змін, і чоловіки повинні активніше брати участь у піклуванні про дитину в перші роки її життя. Менш амбівалентні стосунки матері та дитини на ранніх етапах її розвитку (у тому числі і за більш активної ролі батька) будуть вести до змін у психології жінки».

Авторка стверджує, що подружжя має разом турбуватися про дитину, щоб жінка не почувалася самотньою, покинутою, замкнутою на самоті з малюнком і у неї не виникало критичного зриву щодо переконань про материнство після появи дитини.

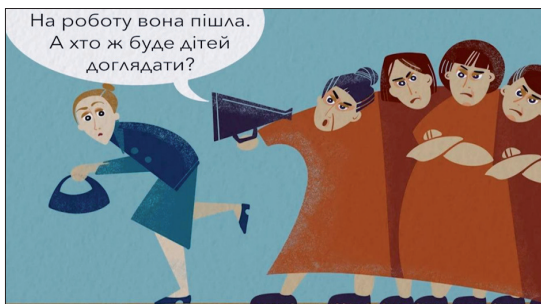
Така необхідність спричинена широкими можливостями у сучасному світі у самореалізації жінки, що можливе за умов співучасті та підтримки чоловіка у суспільстві.

Через століття уявлення про образ жінки передається через літературу, культурну спадщину, соціальні інститути. Щодо уявлень про образ батька, то головним зобов'язанням чоловіка є забезпечення родини, захист, а не виховання та турбота про дітей. Сучасність вимагає від чоловіка модифікувати роль у родині і витримувати баланс між професійною діяльністю та сім'єю, бути активним у турботі та вихованні дітей від їх народження.

Власне здатність віднайти такий баланс є умовою для становлення міцної та гармонійної соціальної сім'ї, з урахуванням реалізації та батьківської функції у сім'ї. Та все ж, важливо пам'ятати, що ідеальних сімей та відносин не існує, попри уявні золоті стандарти щодо ідеальної родини. Ймовірно, важко знайти цей баланс, який є запорукою становлення міцної, соціально ефективної сім'ї, включаючи реалізацію батьківської функції. [11].

5.7. Ідентичність жінки до і після материнства. Чи бачимо зміни?

Материнську ідентичність вивчали чимало науковців – як вітчизняних, так і іноземних. Р. Рубін трактує материнську ідентичність через аналіз внутрішніх переживань жінки, компетентності материнської ролі та її здатності розуміти власну дитину. Дослідник Г. Шевчук визначає материнську ідентичність як психологічний конструкт, що виявляється через цілісне прийняття, розуміння та усвідомлення жінки себе як в ролі матері та особистої самореалізації через материнство. Авторка підкреслює центральне утворення мотиваційної

сфери материнської ідентичності, що є результатом соціально-психологічних, когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації жінкою в ролі матері.

Співзалежність понять «материнство», «материнська сфера», «роль матері», «материнська ідентичність» розкриваються так.

Материнство – біо-психо-соціальне явище, яке відображається у психічному житті жінки через материнську сферу. Формування та виникнення материнської сфери протікає впродовж життєдіяльності жінки, підвалини якої формуються ще у період дитячого віку дівчинки. Материнська ідентичність – центральне утворення материнства, процес виникнення якого відбувається через прийняття жінкою своєї соціальної ролі матері.

Поняття ідентичності є важливою ознакою цілісності, зрілості та самостійності людини, а також можливості особистості приймати власну поведінку та життя в цілому, як єдине, багатокomпонентність психічної реальності через рівневість психіки, колективні та індивідуальні основи, онтогенетичні та соціогенетичні передумови. Розуміємо, що сприйняття поняття материнської ідентичності демонструє процеси, явища соціального та особистісного аспекту життя жінки, що залежить від материнства.

Розкриття глибшого змісту материнської ідентичності стає можливим за умов виокремлення основних структурних складових та компонентів цього природного явища.

Згідно з когнітивно-орієнтованою теорією ідентичності Х. Теджфела та Дж. Тернера, під ідентичністю чи я-концепцією слід розуміти когнітивну систему регуляції поведінки за деяких умов, що підкреслюють важливість дослідження когнітивного компоненту. Виокремлення когнітивного та ціннісно-сміслових складових ідентичності також бачимо у наукових переконаннях Г. Брейкуелла.

Когнітивна складова включає всі властивості та характеристики, якими особистість послуговується для опису себе і які підкреслюють її індивідуальність. Змістові характеристики, що виникають у цьому вимірі, відносять до соціального та особистісного змісту ідентичності, де соціальний аспект відображає ролі людини, групову приналежність, а особистісні –

настанови, цінності, емоції, мотиви. Когнітивний компонент єдиний у часі та розкриває параметри соціальної та особистісної ідентичності. Кожен аспект когнітивного компоненту володіє певною оцінкою, позитивною чи негативною, яка належить особі, дотримуючись соціальних норм і цінностей, та проявляється у ціннісно-смысловому компоненті.

На думку Г. Шевчук, механізми само- та ідентифікації виникають на основі виділення когнітивного, афективного та комунікативно-дійового граней цих процесів, а материнська ідентичність складається із компонентів когнітивного, емоційного та поведінкового змісту. Материнська ідентичність взаємопов'язана із ціннісно-смыисловою сферою людини.

Узагальнення основних ідей вивчення науковцями компонентів материнської ідентичності дозволяє детальніше проаналізувати зміст кожного.

Когнітивний компонент материнської ідентичності. До цього компоненту належать усвідомлені та неусвідомлені знання жінки про себе в ролі матері: характерологічні якості, знання про функції матері, її поведінка, що пов'язані із вихованням та доглядом про дитини. Така система знань динамічно розвивається впродовж всього життя жінки, володіє чіткістю ієрархії, гнучкістю та гармонійністю, або є малоструктурованою та суперечливою.

Звісно, шлях народження дитини та підготовки до прийняття такого рішення у кожної жінки є індивідуально зумовленим. Деякі жінки готуються до цього періоду тривалий час (десятки років), інші жінки можуть бути вже вагітними за відсутності сформованого бажання стати матір'ю. Обізнаність про дітей та догляд за ними у всіх жінок також різний. Проте когнітивний компонент формується задовго до того, як жінка приймає рішення про те, щоб стати матір'ю. Тому варто вказувати також на цілісний та гармонійний чи суперечливий і дифузний структурний компонент материнської ідентичності.

Основа когнітивного компоненту формується у період дитинства дівчинки через ігрову діяльність на етапі няньчання. Через сюжетно-рольову гру з ляльками в маму дівчинка формує та розвиває цей компонент материнської ідентичності. Період няньчання триває у віці 5–6 років до початку статевого дозрівання і включення у досвід особистої взаємодії

з іншими дітьми, через спостереження за поведінкою та взаємодією дорослих з дітьми, за реагуванням навколишніх на об'єкт материнської функції, що виконується.

Початок статевого дозрівання знаменує нову мотиваційну основу материнства та статевих сфер. Специфічність цієї стадії проявляється через усвідомлення зв'язку між статевою і материнською сферою та культуральними та сімейними моделями материнства та статевої поведінкою.

Отже, на момент народження дитини кожна жінка (породілля) володіє певними відомостями про новонароджену дитину. Далі жінка-мама отримує конкретніші знання щодо немовляти. Когнітивний компонент до сприйняття дитини вже виконує формування процесу материнської ідентичності. Зрілість цієї складової проявляється у здатності матері володіти необхідними знаннями про немовля, як за зовнішніми, так і за інтуїтивними вміннями розуміти сигнали та потреби дитини, яка передає їх ще на пренатальній стадії та після народження.

Ціннісно-смысловий компонент материнської ідентичності. У працях науковців зосереджується увага на ціннісних елементах ідентичності, що тісно пов'язана із здатністю особистості визначати цілі, цінності, переконання, яких вона дотримується впродовж життя. Цей структурний компонент включає систему ціннісних орієнтацій, які формуються внаслідок отриманого соціального досвіду, що характерно для материнства, проявляється в певних переконаннях, ідеалах, властивих інтересах щодо материнства. Ціннісно-смысловий компонент разом із когнітивним – важливий елемент соціальної регуляції поведінки матері. Його зміст пов'язаний із розвитком цінностей материнства у національному, культурному, загальноісторичному аспектах.

Емоційний компонент материнської ідентичності. До нього належить емоційне ставлення жінки до материнства, переживання з приводу нього, а також відчуття самоцінності бути матір'ю. Емоційний компонент також охоплює пояснення власних позитивних та негативних характеристик, системи дій та вчинків як мами. Наголошуємо, що материнство тут розуміється дещо ширше, ніж система дитячо-материнських стосунків. Наприклад, вибір жінки народжувати або не народжувати другу/наступну дитину, чи оцінювання власної здатності

поєднувати материнство з професійною діяльністю та інші життєві питання теж включені до сфери материнства, але перебувають поза інтересами лише діади «мама-дитина». За таких умов жінка повинна найперше прийняти власне особистісне Я та могли оцінити самореалізацію у материнстві.

До емоційного компоненту також належать інтуїтивні бачення про дітей, емоційне сприйняття дитини, мрії та фантазії щодо майбутнього дитини. Емоційне сприйняття дитини мамою розглядається як особливий час та процес становлення материнської ідентичності жінки. Важливо здійснювати при цьому аналіз та спостереження за станом жінки у материнстві за умов посилення емоційного компоненту, як це проявиться у поведінці жінки та як усвідомлюється нею включення у тісну взаємодію з дитиною.

Власне період взаємодії з дитиною найчастіше починається з часу виявленого бажання мати дітей. Хоча вагітність при цьому виникає як випадково, так і заплановано. Випадковою вагітністю вважають неочікувану чи небажану для подружжя. Запланована ж вагітність узгоджується та планується подружжям чи самою жінкою. Прийняття рішення щодо зачаття виникає через сукупність мотивів: конструктивних та деструктивних. Власне конструктивні мотиви здійснюють сприятливий вплив на материнство, а деструктивні – негативний, хоча це не обов'язково. Мотиви щодо збереження вагітності частіше виникають з особистісних переконань жінки та норм суспільства, які є основними за культурально-історичного часу життя.

Дослідниця Р. Лефф у науковій концепції материнства виділила дві групи матерів та їх реакцію на події після пологів: тих, що допомагають, та тих, що регулюють. До першої групи належать жінки з орієнтацією на природну пологову діяльність, які розглядають дитину як центр свого життя. У таких матерів може виникати депресія за певних причин, які унеможливають ефективне виконання материнських функцій. Також жінки-матері цієї групи потребують постійно перебувати разом з дитиною, розлука зумовлює порушення емоційної сфери. До другої групи належать матері, які надають перевагу роботі, є кар'єрно налаштованими та прагнуть народити дитину задля відповідності власному стилю життя. Такі жінки схильні до депресії через неможливість поєднувати догляд

за дитиною з кар'єрою, відчують втрату автономії. Материнська роль розглядається ними як втрата соціального статусу та власної особистості.

Психологія вагітної жінки особливо вимагає можливості здійснювати прогноз відхилення від адекватної материнської поведінки та проектування можливого психологічного втручання. У зв'язку з цим виникає необхідність окреслення типів та способів вияву ставлення жінки до вагітності.

Науці відомі такі типи переживання вагітності: адекватний, амбівалентний, тривожний, ігноруючий, заперечуючий, депресивний, що виявляють особисті зміни та реакції жінки в системі її стосунку. До основних критеріїв типів ставлення є переживання на фізичному та емоційному стані часу звістки про вагітність, симптоматики вагітності, зміна переживання вагітності в процесі її протікання (по триместрах), загальний настрій в цей час, активність жінки в період вагітності, особливо наприкінці терміну. Такий підхід до класифікації взаємодоповнює: один тип вказує на зміни у системі взаємин жінки, а інший – на переживання та розуміння змін на фізичному рівні організму. Стверджується, що перебіг вагітності із його типами ставлення відображається на материнській ідентичності жінки.

Поведінковий компонент материнської ідентичності розкриває поведінку матері у контакті з дитиною. До нього належить: поведінка жінки, яка орієнтована на реалізацію себе як матері та вдосконалення особистісних характеристик, навичок, знань щодо материнства. Цей компонент материнської ідентичності залежить від мотиваційної сфери та операційного блоку материнства і її сфери потреб. Поведінка матері залежить від когнітивного сприйняття себе в цій ролі та емоційного стану, який вона викликає. Важливим у становленні материнства, окрім знань, якими жінка вже володіє, є сприйняття дитини та відчуття жінки себе як мами. Емоції при народженні здорової дитини і в іншому випадку (наприклад, при патології розвитку) є різними. Тому поведінка матері, що має здорову дитину, і матері з хворою дитиною будуть відрізнятися. Зрілість цього компонента проявлятиметься через компетентну взаємодію мами з дитиною, що адекватна до її потреб; можливості до відповідального вибору.

Серед важливих факторів, що впливають на поведінку матері, виокремлюють також бажаність-небажаність дитини та характерні особливості протікання самої вагітності зі суб'єктивним переживанням самою жінкою. Звісно, бажаність дитини – це найбільш сприятлива умова для майбутнього материнства: прихильне ставлення жінки до ще ненародженої дитини, вияв любові до неї, словесне чи мисленнєве адресування до неї, прагнення пояснювати та усвідомлювати рухи плоду як деякі ознаки спілкування з дитиною.

Отже, виділені компоненти материнської ідентичності тісно пов'язані між собою, відбувається постійна мікроциркуляція між ними. Зміна будь-якого компонента спричиняє зміну материнської ідентичності. На думку Г. Шевчук, основними та вирішальними компонентами у материнській ідентичності все ж є емоційний та когнітивний. Чим більш забарвлена емоційно та позитивно у свідомості жінки система знань щодо материнства, її поведінка та інші психологічні характеристики та якості, гармонійніше минає процес самоідентифікації жінки як матері, тим більш визначеною є і структура материнської ідентичності, що збалансовано доповнює загальну структуру Я-концепції особистості (ідентичності).

Таким чином, материнська ідентичність становить психологічний конструкт вираження цілісного прийняття, усвідомлення та переживання жінкою себе в ролі матері та власної самореалізації через материнство. Материнська ідентичність – динамічне утворення, активний період становлення з моменту вагітності та після народження дитини, що продовжується й після.

Материнська ідентичність – складний феномен з певною структурою, що перебуває у тісному зв'язку з основними її компонентами. Може розглядатися як статеворольова перспектива, як гендерна реалізація жінки у соціумі, як аспект відчуття власної жіночності, як особлива жіноча поведінка та відповідність гендерним ролям, як наслідок ідентифікації із традиційною роллю жінки, як самореалізація жінки в материнстві.

Дж. Блок першою підкреслила підхід до матері, яка вже володіє існуючою материнською ідентичністю. Теоретик звертала увагу на трансформації, які переживає жінка, інтегруючи поступово свою ідентичність у загальну. Зміна досвіду жінки

у материнстві, перш ніж вона стане мамою, однаково залишає її попередній контекст досвіду. Баланс між ними (ідентичностями жінки та мами) залежить від індивідуальних характеристик жінки. Криза, яка супроводжує материнство, вирішується через усвідомлення нового уявлення про себе, що сприймається як значуще за попереднє. Тоді жінка в новому стані відчуває себе добре та гармонійно.

Також серед наукових підходів ідентичності виділяють розгляд материнства через особистісну ідентичність жінки, яка стала матір'ю. Материнська ідентичність трактується як поєднання внутрішнього жіночого досвіду як матері, що зумовлює усвідомлення психологічних властивостей матері порівняно з «ідеальною мамою». Власне здатність до інтегрованості внутрішнього досвіду жінки як мами пов'язана зі збереженням і підтримкою власної ідентичності особистості, а тому і підтримки психологічного добробуту людини.

Варто наголосити, що під материнською ідентичністю розуміємо складову глобальної ідентичності жінки, що в певний період життя (після народження дитини) може претендувати на провідну у розвитку особистості жінки [12].

5.8. Що дає материнство: наслідки досвіду. Як відчуваються матері-одиначки

Термін «одинокa матір» на законодавчому рівні не визначено, проте, відповідно до п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. № 9, одинокою матір'ю вважають жінку, яка не перебуває у шлюбі та у свідоцтві про народження дитини якої немає запису про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері; вдову; іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама.

Отож, визначення статусу одинокої матері набувається через основний критерій – догляд та виховання дитини без участі батька. Отримання матір'ю грошових аліментів чи спільне господарювання з батьком дитини позбавляє жінку статусу одинокої матері.

Для отримання жінкою статусу одинокої матері також визначена підстава – відсутність запису про укладення шлюбу

або наявність свідоцтва про розірвання шлюбу. Проте самого свідоцтва недостатньо. Важливо отримати підтвердження про те, що батько не бере участі у догляді та вихованні дитини, яке отримується внаслідок позивної заяви до суду щодо позбавлення батьківських прав та отримання рішення суду. Також можливим є звернення до поліції у зв'язку з необхідністю розшуку батька у справі за позовом щодо стягнення аліментів. Тоді отриманий документ здатен підтвердити факт безучасті батька у житті дитини через наявну постанову від слідчого.

Ще однією підставою підтвердження статусу одинокої матері є звернення та отримання довідки зі школи чи дошкільного навчального закладу щодо безучасті батька у вихованні дитини. Також можливе підписання подібного акта засвідчення сусідів за місцем проживання. Варто зауважити, що подібні підстави та документи не є вичерпними у цій справі, а ось єдиного встановленого документа засвідчення статусу одинокої матері немає.

Проблема матерів-одиначок у сучасному світі, що прагнуть соціальної, гендерної та національної рівності, досі актуальна. Суспільні зміни визначають характер материнства. Помічаємо надання переваги незареєстрованим шлюбам, що спричиняють нові сімейні структури та моделі стосунків. У зв'язку з цим материнство зазнає нового змісту, змінюється характер поведінки у материнстві.

Сьогодні ми можемо спостерігати переживання кризи у материнстві, що виникає внаслідок знецінення його, виникає більше прагнення серед жінок займатися професійною діяльністю, розвивати у кар'єрі та ставати успішними у професійному світі. Тому реалізація жінки у ролі матері стає дещо другорядною. Власне феномен одинокого материнства вивчений недостатньо і мало відображається у наукових дискусіях, хоча вперше поняття «одинокa мати» згадується в Указі Президії ВР СРСР 1944 року.

Згодом у п. 8 Положення «Про порядок призначення і виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям» від 13.08.70 р. визначалося, що самотня мати – це жінка, що не перебуває у шлюбі і має дітей, у свідоцтві про народження яких запис про батька дитини відсутній або зроблений у встановленому порядку за вказівкою матері.

Таким чином, до категорії одиноких матерів не належать жінки, що розірвали шлюб із батьком дитини (розлучені жінки).

У сучасному українському законодавстві поняття одинокої матері використовується лише за визначення умов отримання пільг та гарантій, передбачених трудовим законодавством, що стосується отримання відпустки.

До основних критеріїв отримання соціального забезпечення та допомоги на дітей матері-одиначок є: склад членів сім'ї, рівень фізичних доходів, вік дитини (дітей). Законодавче визначення одинокої матері надано в п. 5 ч. 14 ст. 10 Закону України «Про відпустки»: це мати, яка виховує дитину без батька [2].

Суттєвою підставою виникнення та формування сімей із статусом одинокої матері є позашлюбне народження дітей. На тлі зниження загального рівня народжуваності виникає збільшення кількості дітей, що народжені поза шлюбом. Так, кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом.

Аналізуючи сучасний стан соціально-психологічного процесу, можемо навести деякі підстави виникнення збільшеної частки одиноких матерів:

- Змінені моральні норми щодо статевих взаємовідносин.
- Збільшення дошлюбних інтимних відносин.
- Змінені традиційні сімейні ролі серед чоловіків і жінок.
- Неготовність молоді до шлюбу, або його відтермінування.
- Надвимоги до партнера.
- Поширення шкідливих звичок.

– Труднощі з матеріальними, побутовими, економічними сферами, що деструктивно впливають на характер сімейних відносин.

Вважаємо, що на рівні держави теж відбуваються зміни, де основну роль виконала емансипація жінок, що посприяла зміні сімейної моделі та появі самотнього материнства. Лояльне ставлення до сучасної тенденції самотніх матерів теж впливає на поширення феномена самотнього материнства. Отож, можемо припустити, що соціум стає доволі толерантним до матерів-одиначок, саме тому їх кількість постійно зростає [13].

5.9. Перспективи материнства. Батьківство у ментальному міжкультурному розумінні

Вивчення материнства та батьківства – одна із важливих тем для дискусій, що привертала увагу чимало науковців та практиків. Зокрема, особливого наукового інтересу набуло питання щодо батьківського ставлення та стилів виховання. Дитячо-батьківські відносини у сім'ї науковцями характеризуються такими умовами, як:

- Емоційний зв'язок.
- Мотиви батьківства.
- Ступінь залучення батьків у взаємини з дітьми.
- Рівень задоволення потреб дитини.
- Особливості стилів спілкування з дитиною.
- Характер соціального контролю.
- Закономірність розвитку дитячо-батьківських взаємин.

Відтак розглянемо вплив сім'ї на розвиток дитини.

Сім'я забезпечує базове почуття безпеки. Благополучні відносини важливі для розвитку взаємин між членами родини, здійснюють вплив на зниження почуття тривоги, що виникає у дитини в нових або стресових умовах.

Модель батьківської поведінки. Дитина найчастіше схильна наслідувати поведінку людей, з якими перебуває у близькому стосунку.

Набуття життєвого досвіду. Батьки є джерелом для дитини набуття необхідного життєвого досвіду. Обсяг знань дитини залежить від взаємодії батьків з дітьми та створення

необхідних умов для відвідування музеїв, бібліотек, проведення дозвілля на природі.

Формування поведінки. Батьки контролюють поведінку дитини, заохочують або засуджують деякі типи поведінки, використовуючи покарання чи похвалу, надаючи дитині можливість на прояв свободи у поведінці.

Комунікація та спілкування в сім'ї. Тісний контакт з дитиною дозволяє їй сформувати власний світогляд, ідеї, норми та установки, якими дитина керується впродовж свого зростання.

Не менш важливими у сімейній взаємодії є тип батьківської влади, що описує характер взаємин між членами родини, дитиною та дорослими. Вирізняють 5 видів батьківської влади:

- Влада авторитету: стосунки, які виникають під впливом поваги батька/батьків до необхідного зразку поведінки, яка схвалюється.

- Влада винагороди: проявляється через схвалення та винагороду поведінки дитини і через осуд – у випадку соціального засудження небажаної поведінки.

- Влада закону: тип влади, за якого носіями сприятливої поведінки та дотримання норм і правил є дорослі члени сім'ї.

- Влада примусу: використовуються авторитарні методи виховання і жорсткого контролю поведінки дитини.

- Влада експертів: ґрунтується на компетентності батьків в тій чи іншій діяльності.

Батьківське ставлення до дитини теж містить деяку структуру та складається із таких компонентів:

- *Когнітивний* компонент охоплює бачення про використання різних способів та форм взаємодії із дитиною, відомості про такі взаємини, а також бачення щодо пріоритетності побудови взаємостосунку із дитиною, що реалізується батьками.

- *Емоційний* компонент містить оцінки та судження про взаємини між батьками та дитиною, характерний емоційний фон стосунків, що виникає на підставі поведінкових виявів батьківських відносин.

- *Поведінковий* компонент включає різні способи та форми підтримки зв'язку із дитиною, контроль за поведінкою, виховання через формування відповідної дистанції у спілкуванні.

Серед різних типів батьківського ставлення виокремлюють:

- умовне емоційне прийняття дитини, яке виникає внаслідок умовної любові, що досягається через певні успіхи, вчинки чи відповідну поведінку дитини;

- безумовне прийняття, що виявляє прихильне ставлення до неї за будь-яких умов;

- амбівалантне ставлення – сукупність позитивних та негативних почуттів;

- індіферентне ставлення, що проявляється через байдужість, емоційну холодність, що виникає внаслідок особистісних властивостей батьків (незрілість батька чи несформована материнська позиція);

- емоційне відкидання дитини проявляється через ігнор, негативізм щодо дитини.

Також науковцями для аналізу сімейного середовища та прихильності між членами сім'ї вводиться поняття батьківської позиції, що дозволяє усвідомити батьківські установки у взаємодії із дітьми, визначити спрямованість та оцінку дитини. Батьківська позиція реалізовується через емоційний, когнітивний та поведінковий зміст та повинна відповідати таким критеріям, як адекватність, гнучкість та прогностичність.

Вимога адекватності розкриває ступінь орієнтації батьків у здатності сприймати індивідуальні особливості дитини, її розвиток, якості. Вимога гнучкості (динамічності) виявляє

готовність до змін у спілкуванні, вибраних способах впливу на дитину в процесі її розвитку та дорослішання, змінами в житті родини. Ця вимога засвідчує можливість прояву динамічності батьківських ставлень та позицій при зміні взаємодії із дитиною.

Роль батька і матері

Материнство та роль матері частіше досліджуються науковцями у сімейній системі, водночас роль батька – не менш важлива у гармонійному розвитку дитини. Пропонуємо описати позитивний зміст та роль батька для формування особистісного розвитку у ранньому дитинстві:

- Батько сприяє формуванню дитини у тих ситуаціях, коли їй незрозуміло, як поводитися в цей час.

- Якщо батько чуйно відреагує на дитину та її поведінкові сигнали, то його постать посідатиме значуще місце у світі дитини, тому діти швидше соціалізуються та почуваються безпечно.

- З дорослішанням дитини батько виконує у її житті важливу рольову модель для наслідування.

- Батько виконує роль захисника успіхів дитини та стає її вболівальником, мотиватором.

Відсутність батька в процесі виховання, або неправильна його позиція до дитини по-різному впливають на дитину, але найчастіше це призводить до несприятливих наслідків для розвитку дитини. На цьому тлі може виникати невпевненість поведінка дитини, втрата віри в себе, надмірний прояв ворожості, труднощі із ідентифікацією статевої ролі, проблеми у взаємодії із ровесниками дитини.

Згідно з поглядами А. Адлера, роль матері в ідеальному варіанті демонструє справжню безумовну любов до дитини, яка сконцентрована на догляді та турботі про неї, та часто у мамі спостерігається нехтування власним благополуччям. Материнська ніжність до дитини, чоловіка та інших людей слугує основою рольової моделі, відтак дитини освоює соціальний інтерес та усвідомлює присутність у її житті інших значущих людей, крім членів сім'ї.

Якщо матір лише зосереджена на своєму чоловікові та ігнорує чи уникає дітей і соціум, то такі діти частіше переживають негативні стани, відчують себе небажаними,

обдуреними. Нехтування та відсутність любові до дітей призводить до їх неможливості взаємодіяти у співпраці. Діти втрачають самостійність.

Звісно, не всі матері прихильні до своїх дітей та люблячі. Буває, матір допускає несприятливі ситуації взаємодії із дитиною. Це спричиняє: потреба в домінуванні у сім'ї; ригідні стереотипи; переконання у строгості та суворості у взаєминах із дітьми; гіперопіка над дітьми; заборона на вияв дитячої спонтанності та активності; дефіцит ласки та прихильності у взаєминах з дитиною; гіперконтроль; дистанціювання у стосунках з дитиною.

Роль прабатьків і сиблінгів у процесі соціалізації дитини

Розвиток та виховання дитини виникає через вплив та взаємодію з нею з боку прабатьків, бабусь та дідусів, які шляхом передавання певної системи цінностей, традицій, які властиві сім'ї, формують ідентичність онуків.

Прабабки виконують передавання сімейного досвіду та опіки над онуками через певні функції:

виховна	вплив (або його відсутність) прабатьків на духовний, моральний, етичний та естетичний, релігійний розвиток особистості
рекреаційна	підтримка онуків на емоційному рівні
побутова	нагляд та догляд за онуками
економічна	економічна підтримка
господарська	виконання функцій домогосподарки / домогосподаря в сім'ї
дозвілля	організація та проведення спільного з онуками дозвілля
консолідуєча / роз'єднувальна	зміцнення або послаблення внутрішньосімейних зв'язків між її членами
функція соціального контролю	формування та підтримка правових та моральних норм, використання санкцій за порушення норм стосунків між поколіннями, членами в сім'ї
формування сімейної ідентичності	трансляція сімейних звичаїв, традицій, цінностей, практик тощо від прабатьків до онуків

Суттєвий вплив на розвиток дитини здійснюють також позиція сиблінгів, або взаємини між братами, сестрами у сім'ї. Стосунки між сиблінгами є важливими не лише для братів та сестер, а й для сім'ї в цілому. Важливим аспектом між ними є результат взаємодії, що формує специфічний досвід спілкування, яке виникає на підставі мотивів і потреб, що відрізняються від тих, які дитина задовольняє у стосунках з іншими.

Брати/сестри (сиблінги) є носіями для наслідування, набуття власної ідентифікації. Через спілкування із сиблінгами дитина отримує емоційний досвід, засвоює та розвиває емпатійність, повагу, розуміння з іншими. Проте сиблінгова взаємодія не проявляється доти, допоки структура та організація в сім'ї не сприятиме цьому.

Взаємини між сиблінгами описуються як амбівалентні, для братів та сестер властиві конкуренція, співпраця,

змагання між собою, антагонізм, ревності через хибну думку, що батьки вважають кращою одну дитину за іншу тощо. Чимало сиблінгів між собою можуть навіть боротися за прості речі, увагу, батьківську любов. Вдаються до сварок, бійок між собою. Ставлення сиблінгів один до одного формується через ставлення батьків до власних дітей.

Запитання до теми

1. Товариські відносини: дружба жіноча, чоловіча, між чоловіками і жінками.
2. Опишіть зміни товариськості у процесі життя.
3. Як ви розумієте термін «сиблінг-відносини»?
4. Розкрийте шлюб у контексті традицій та постмодерну.
5. Розтлумачте, що таке влада в шлюбі, відносини в шлюбі, зміни гендерних ролей.
6. Материнство: образи материнства у динаміці суспільних змін.
7. Чи змінює материнство ідентичність жінки?
8. Розкажіть про досвід материнства. Хто такі матері-одиначки?
9. Як ви бачите майбутнє материнства?
10. Розтлумачте сутність батьківства.
11. Що ви знаєте про культуру і постпостмодерну родину?

Література

1. Дружба – психологічні аспекти. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5959-druzhba-psihologichni-aspekti/>
2. Все про дружбу, або Надзвичайна сила соціальних зв'язків. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5306-vse-pro-druzhbu-abo-nad-zvychnaya-syla-sotsialnykh-zv'iazkiv>
3. Френдзона: чи існує насправді дружба між чоловіком і жінкою. URL: [HTTPS://WWW.BBC.COM/UKRAINIAN/VERT-FUT-49667269](https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-49667269)
4. Укрінформ. Жінки здатні просто дружити з чоловіками, тоді як останні хочуть від дружби більшого – дослідження. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/1378441-ginki_zdatni_prosto_drugiti_z_cholovikami_todi_yak_ostanni_hochut_vid_drugbi_bilshogo__doslidgennya_1744212.html
5. Дружба – психологічні аспекти. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5959-druzhba-psihologichni-aspekti/>

6. Друзі чи родина: що важливіше? URL: <https://uainfo.org/blog-news/1497965292-druzi-chi-rodina-shcho-vazhlivishe.html>
7. Чому відносини між братами і сестрами не ладяться і як це виправити: відповідь психолога. URL: <https://molbuk.ua/news/184030-chomu-vidnosyny-mizh-bratamy-i-sestramy-ne-ladyatsya-i-yak-ce-vypravyty-vidpovid-psykhologa.html>
8. Отто Кернберг: Відносини любові. Норма і патологія. URL: <https://stylus.ua/uk/otto-kernberg-otnosheniya-lyubvi-norma-i-patologiya-p486333c12505.html>
9. Федоришин Г. Сиблінгова позиція як предмет психологічного аналізу. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/3154>
10. Любов і відносини. URL: http://psychologis.com.ua/lyubov_i_otnosheniya.htm
11. Чепелева Н. І. Чинники формування уявлень жінки про материнство та трансформація образу матері в період народження дитини. *Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія*. Випуск 45. 2023. С. 278–283. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.45>
12. Перун М. Б. Типологія материнської ідентичності жінок на ранньому етапі материнства : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Львів, 2015.
13. Костишин Е., Шевців Ю. Практика самотнього материнства в сучасному соціумі. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності* : збірник тез доповідей І науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Львів, 20–21 жовтня 2022 року. Львів : ЛДУБЖД, 2022. С. 215–218.
14. Правила «вічного кохання» від вченого, який проаналізував 1100 досліджень про стосунки. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/10/226350/>

Тема 6
СТАТЕВО-РОЛЬОВІ НАСТАНОВИ

План

- 6.1. Традиційний кар'єрний успіх: як ми його бачимо.*
- 6.2. Стать і сучасна трудова діяльність: приховані тенденції.*
- 6.3. Кар'єра, модерні кар'єрні очікування і стать.*
- 6.4. Особливості статевих різностей у лідерських підходах.*
- 6.5. Менеджмент у зв'язці зі статтю. Тракткування понять «ліпка підлога», «скляна стеля» і «швидкісний ескалатор».*

6.1. Традиційний кар'єрний успіх: як ми його бачимо

Поняття «кар'єра» трактується як успішне просування у певних видах діяльності, професіях. У науковій парадигмі вивчення кар'єри в психології здійснюється у трьох напрямках: соціально-психологічному, управлінсько-менеджерському, соціально-економічному. Представники цих напрямів по-різному аналізують питання вивчення кар'єри особистості. Так, на думку представників соціально-психологічного напрямку, під кар'єрою слід розуміти просування в організаційній ієрархії, поступовість занять упродовж життєдіяльності та показник індивідуального життя людини в професії, умова досягнення бажаного статусу та рівня життя, визнання та слави.

Представниками управлінсько-менеджерського напрямку кар'єра описується як певна сукупність посад, займаних працівником у цей час та у майбутньому. Кар'єра розглядається як ланка, що пов'язує прагнення та потреби людини та соціальні системи.

А прибічники соціально-економічного напрямку вважають, що кар'єра – динаміка освіти та компетентності працівника впродовж професійного життя, пересування посадами, поведінка, що пов'язується із реалізацією людського надбання та потенціалу впродовж трудового життя.

Узагальнюючи тенденції сучасних наукових трактувань, поняття кар'єри дозволяє вважати її життєвим показником соціальних та професійних досягнень людини у сфері організації та структури.

Розробці типології кар'єри присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених. Кар'єра може розглядатися як:

- інтегрована модель, що містить три складові;
- зовнішня та внутрішня моделі;
- динамічний аспект руху «вперед-назад», «угору-вниз»;
- ситуативний феномен.

Кожна людина із особистісною концепцією, талантами та спонуканнями, мотивами та цінностями здійснює вибір кар'єри. Через здобуток життєвого досвіду кожна людина формує власну систему ціннісних переконань та установок, зокрема і до роботи та кар'єри. Тому суб'єкт у професійному аспекті розглядається як система індивідуальних диспозицій, бачень, ціннісних орієнтацій, установок, інтересів до діяльності. Цим поняттям відповідає власне поняття «кар'єрні орієнтації».

У виборі кар'єри особистість прагне реалізувати та втілити власний сенс, до якого входять індивідуальні поєднання і послідовні атитюди, що залежать від досвіду та активності особистості у сфері її праці впродовж усього життя [1].

Попри динамічні зміни та трансформацію погляду на світ професій у сучасних реаліях, часто помічаємо дію та вплив стереотипів. Власне, керуючись стереотипами, особистість часто обирає пріоритети у житті та бачення. Стереотипне мислення властиве більшості людей. Вони виникають упродовж усього життя на підставі життєвих подій, під дією виховання та особистих спостережень.

Щодня ми спостерігаємо вплив стереотипів на життя людини. Серед різноманіття стереотипів вирізняють також гендерні стереотипи – соціальні, культурні бачення на якості та норми поведінки, властиві для чоловіків та жінок.

Згідно з припущенням Е. Іглі, детермінантою виникнення стереотипів є диференціація чоловічих та жіночих

соціальних ролей. Традиційний чоловічий образ містить набір якостей та рис, що властиві професійній компетенції, раціональному мисленню та активній життєвій позиції, а традиційний жіночий образ містить соціальні та комунікативні навички, душевну теплоту та емоційну підтримку.

На сучасному етапі професійної кар'єри найбільшою цінністю для працюючих є прагнення до досягнення, де традиційно об'єднуються як фемінні, так і маскулінні переваги. Зокрема, наприклад, серед жінок-військослужбовців порівняно із чоловіками цієї ж професії одночасно виявляються високорозвинені товариські якості, сміливість та самоконтроль. Дослідження у сфері гендерної психології набули значущості внаслідок динамічних соціально-економічних умов життя. Особливі зміни спостерігаються у економічно розвинених країнах, де перспективним для вивчення є власне явище мінливості професійного вибору.

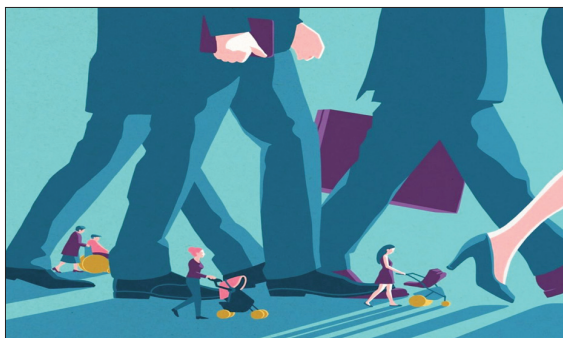
Прагнучи з'ясувати вплив гендерних стереотипів на вибір майбутньої професії, важливо інтрепретувати вплив стереотипів детальніше.

Стереотипи – несвідомі зразки поведінки, що проявляються у негативному значенні в ситуаціях, де необхідна повна інформація та об'єктивна оцінка; також стереотипами часто називають ригідну конструкцію, що сприяє виникненню деяких упереджень до нового, вияв неприязності.

Стереотипи, а особливо соціостатеві, важко піддаються миттєвим змінам. Стереотипи змінюються дуже повільно, чим пояснюється їх величезна впливовість і трансляція з покоління в покоління [2].

6.2. Стать і сучасна трудова діяльність: приховані тенденції

Професія – основа визначення активності людини, параметр її зайнятості, опис робочого місця, а тому у центрі уваги – професійна сегрегація за статевою ознакою, що належить до одних із найбільш стійких аспектів на ринку праці. Частина робочої сили вилучена із переліку професій, тому втрачаються людські здібності, а ринок праці функціонує неповно та неефективно. Гендерна сегрегація формується у горизонтальній

та вертикальній площинах, негативно відображається на стані працівників, їхньому заробітку та вкладенні у людський ресурс та капітал.

Аналізуючи гендерну професійну структуру працівників в Україні, можна спостерігати значні відмінності між заняттями, властивими для чоловіків та жінок.

Чоловіки і жінки різні: деяким чоловікам краще вдається проявляти опіку та турботу над дітьми, а жінки часто виявляють раціональність, прагматичність, схильність до покращення матеріального становища в сім'ї. Тому саме такий стереотипний розподіл призводить іноді до гендерної дискримінації. Наприклад, у деяких країнах світу, якщо жінка претендує на престижну вакантну посаду, її праця буде часто менше оплачуватись та заробітна платня суттєво відрізнятиметься від зарплати чоловіка на тій же посаді. У різних суспільних устроях існують стигми, що жінка закономірно не здатна належним чином працювати і виконувати посадові обов'язки, оскільки для неї вагомою частиною буття залишиться опіка про родину.

Є певні форми гендерної дискримінації, як-от про те, що жінка не спроможна належно і якісно виконувати роботу, особливо якщо їй притаманні довготермінові відрядження, оскільки природної енергії у неї менше, ніж у чоловіків, а психоемоційне вигорання настає швидше. І тоді їй не вистачатиме цілеспрямованості та мотивації в професії, тому оцінка її коефіцієнту корисної дії в професії суттєво відрізняється від чоловічої.

На підставі таких суспільних стереотипів мислення формується гендерна сегрегація праці та різниця в оплаті:

жінки іноді заробляють на 25% менше, ніж чоловіки. Переважно у суспільствах такі тенденції приховуються, а інформація не поширюється.

Розуміння працедавцем проблемності у прийнятті рішення про призначення на посаду не повинно спиратися на традиційні гендерні стереотипи. Подолання такого феномена дозволило б здійснювати обґрунтованіший та більш раціональний вибір. **Гендерна сегрегація** є однією з характеристик ринку праці та означає нерівномірність розподілу чоловіків та жінок за видами діяльності, професіями, посадами. Гендерна сегрегація праці – дуже поширена та актуальна проблема. Сегрегація (лат. *segregatio* – відділення) – різновид дискримінації, який ґрунтується на відокремленні одних суспільних груп від інших на основі расових, гендерних, соціальних, релігійних, мовних ознак та обмеженні їхніх прав на законодавчому рівні.

Це своєрідний поділ професій за ознакою чоловік чи жінка. У найвищій суспільній ієрархії організації переважно перебувають чоловіки, займаючи посади політиків, бізнесменів тощо. Середній рівень займають теж чоловіки, які переймають різні рівні фізичної праці. Жінкам здебільшого пропонують займати вакансії, пов'язані із торгівлею та обслуговуванням, наданням адміністративних, консультативних послуг, тощо.

Вертикальна дискримінація (гендерна сегрегація): сьогодні жінки не отримують однакової з чоловіками роботу у високооплачуваних і престижних сферах (чоловіки домінують у владі, політиці, бізнесі, промисловості й мистецтві, жінки переважають у сфері обслуговування й соціальній).

Горизонтальна сегрегація: у межах однієї професії чоловіки займають більше управлінських і вищих позицій, а жінки стикаються зі «скляною стелею» у побудові кар'єри.

Оплата праці чоловіків та жінок

Гендерна нерівність проявляється також при аналізі рівня заробітної плати в межах однієї професійної діяльності, що є прямим результатом у сфері зайнятості. Такий аспект указує на гендерний розрив в оплаті. Для жінок такаж характерна менша здатність до контролю власного робочого часу. Зрештою, подвійність зайнятості є основною характеристикою жіночої праці, оскільки працюючі жінки активніше беруть участь у домашньому господарюванні та виховують дітей.

Варто вказати, що важливим аспектом гендерної сегрегації є аналіз звернень по освітні послуги, де серед педагогічних працівників – в основному жінки. У музичній діяльності та сфері зайнятості наявна аналогічна ситуація, де посада концертмейстра передбачає фемінітив чоловіка, працюють більше теж жінки. Проте сегрегація очевидна і там, де основні керівні посади в освітній сфері займають власне чоловіки.

Чоловічі та жіночі пропозиції щодо працевлаштування також значною мірою відрізняються у різних аспектах: як у кількісному, так і в якісному сенсі. Найбільше жінок за видами діяльності в Україні спостерігаємо в освітній та у сфері охорони праці. Така тенденція вказує, що ці сфери є найбільш фемінізованими із різноманіття сфер праці та лише ці дві характерні галузі праці є місцем для кар'єрного розвитку та працевлаштування жінок.

Подібна тенденція зумовлена власне дією традиційних гендерних стереотипів, які призводять до схильності вважати, що жінки найкраще справляються у навчанні та піклуванні про здоров'я, але сучасний світ найперше керується оплатою на ринку послуг праці. Тобто пропозиція викликає попит.

Наприклад, на лідерських позиціях у США у галузі охорони праці перебувають тільки чоловіки, адже це і статусна, престижна і достойно оплачувана професія.

Тому закономірність пропозиції та оплати праці має залежати не від традиційних стереотипів чи біологічних відмінностей, а ґрунтуватися на індивідуальних здібностях претендента, незалежно від статевої ознаки – чоловік це чи жінка.

Відповідно, за таких обставин виникають труднощі у розвитку кар'єри. Асоціації жінок з материнством та прихильність до сім'ї значно сповільнює та ускладнює шлях розбудови кар'єрного росту. Гендерна нерівність за сучасних умов життя неприпустима, особливо тоді, коли жінка проявляє незалежність та самостійність. Пропозиції на займання посадових місць та умови праці за сучасних умов розвитку суспільства мають бути позбавлені елементів гендерної сегрегації та дискримінації, тим паче в умовах оплати праці [3].

6.3. Кар'єра, модерні кар'єрні очікування і стать

Доречність традиційних гендерних ролей набула відображення у науковому обґрунтуванні концепції природного взаємодоповнення статей за Т. Парсонсом та Р. Бейлзом. Згідно з цими дослідженнями, чоловіки і жінки мають виконувати різні ролі: підтримувати зв'язок із зовнішнім світом – інструментальна – та турбуватися про дітей та взаємини у родині – експресивна. Автори дотримуються думки, що жінки, володіючи здатністю до народження, визначаються у її експресивній ролі, а чоловіки виконують інструментальні ролі.

Проте наступні дослідження вказали, що основним у розмежуванні ролей на інструментальні та експресивні є не лише природні, а й соціальні норми. Саме тому відповідність традиційних гендерних ролей сучасним вимогам зазнала сумніву, де чимала кількість науковців вказувала, що традиційні ролі можуть стримувати розвиток та самореалізацію людини. Такий підхід відобразився у працях Ш. Берна, С. Голода, М. Палуди та ін.

Немає повноцінної лише чоловічої та лише жіночої ролі. Кожна людина виконує репертуар з різних ролей (наприклад, жінка – матір, керівник), які потребують використання маскуліних та фемінних якостей. Гендерні ролі реалізуються відповідно до стереотипів. Раніше ми наголошували, що гендерні стереотипи – це стандартні уявлення про модель поведінки чи характеру, які властиві чоловіку та жінці.

Виокремлюють декілька груп гендерних стереотипів, стереотип маскуліності та фемінності – одна з них. До маскуліності прийнято відносити активно-творчі якості, до фемінності – пасивні, репродуктивні характеристики.

Наступну групу гендерних стереотипів утворює розподіл сімейних та професійних ролей серед чоловіків та жінок. Жінкам у цьому аспекті виділяють турботу про дім, дітей, сім'ю. Тоді як професійні ролі вважаються менш важливими для жінки. Вивчення професійності жінки та її зростання дає змогу виокремити три основні види кар'єри для неї:

- Ведення домашнього господарства – лінійна кар'єра.
- Переривчаста кар'єра – жінка тимчасово припиняє працювати, а згодом повертається до праці.

– Ведення домашнього господарства та робота – паралельна кар'єра.

Також виокремлюють відмінність у мотивації, властиву для чоловіків і жінок. Для жінок найбільш типовою є велика відмінність мотивів, тоді як чоловіки керуються частіше мотивом досягнення та реалізації вищих потреб. Задоволення потреб у самореалізації у жінок часто призводить до виникнення внутрішнього розчарування, що, своєю чергою, впливає на прийняття жінкою рішення не виходити на роботу через захворювання чи інші причини...

Низка досліджень вказують, що жінок найбільше у професійному визначенні приваблює нагода для спілкування, соціальна взаємодія, відносини. Спрямованість на особисті відносини в організації компенсує жінкам незадоволення заробітною оплатою праці чи несприятливими сімейними відносинами.

Американський психолог Г. Крайг наголошує, що для частини жінок наявність міжособистісних взаємин на роботі сприяє самовизначенню Я-професійного. Також наявність соціальної підтримки на роботі зменшує виникнення депресивних станів та фізичних недомагань у жінки. Наступне за значущістю посідає матеріальна нагорода праці, і лише на третьому місці – цікавість професією.

Чоловіки, обираючи кар'єру, мають на меті реалізації підприємницької активності, менеджерських нахилів, змагання, прагнуть задоволення потреб у створенні нового продукту, послуг або організації. Жінки частіше в роботі спрямовані на автономію, стабільність, почуття безпеки, компетентність у професії.

Серед важливих мотивів вибору професії у жінок преважають умови праці, санітарно-гігієнічні умови діяльності, організація праці. Жінки сприймають кар'єру як особистий розвиток, самореалізацію, а чоловіки орієнтовані на кар'єру як перспективну та престижну посаду. Чоловіки звертають увагу на просування про службі, а жінки схильні розділяти кар'єру і виконувати роботу. Також, що стосується оцінки праці, то жінка спрямована на похвалу або оцінку від інших учасників професійної діяльності. Попри те, важливим для жінки є отримання оцінок її особистих характеристик, переваг і недоліків.

Серед чоловіків переважає оцінка їхньої професійної діяльності. Для жінок подібне прагнення переживання успіху в кар'єрі часто має суперечливий характер. Через вроджену тривожність у них частіше виникає хвилювання та тривога, чи задоволення їхньою працею керівництв організації, а також сумніви у якості власної жіночності та можливості реалізації ролі матері та дружини. Культурні переконання схильні підсилювати тривожність, що здебільшого формує дихотомію у прийнятті рішень жінкою щодо роботи та сім'ї.

Науковці також приділяли увагу питанню характерних ділових та особистісних якостей чоловіків і жінок. Такі дослідження дають змогу здійснити порівняльну характеристику таких якостей.

Уміння та якості жінок	Уміння та якості чоловіків
уміння жити сьогоденням, «тут і зараз»	вміння відчувати себе вільним і отримувати вигоду в межах прийнятих обмежень і правил
вміння йти на компроміс, гнучко вести переговори, враховуючи позиції інших сторін	вміння ефективно використовувати здібності і уміння інших людей
впевненість у собі і своїй місії	впевненість у собі і своїй місії
вміння діяти в ситуації конфлікту і загрози ризику	вміння протистояти тиску і натиску, обстоюючи свою позицію
постійна готовність до змін, нововведень	постійна готовність до змін, до нововведень
здатність швидко вибирати	вміння за необхідності нав'язувати свою позицію
вміння ефективно використовувати здібності і уміння інших людей	вміння використовувати чужі ідеї для реалізації своїх цілей
адекватне ставлення до нововведень, здоровий консерватизм	вміння діяти в ситуації конфлікту і загрози ризику
вміння протистояти тиску і натиску, обстоювати свою позицію	вміння справляти враження, налагоджувати і підтримувати відносини з іншими людьми

Таким чином, для чоловіків та жінок характерно переживання однакових емоцій, але реагують та проявляють їх вони

по-різному. Важливим у суспільстві залишається диференційований підхід до професійної діяльності чоловіків та жінок.

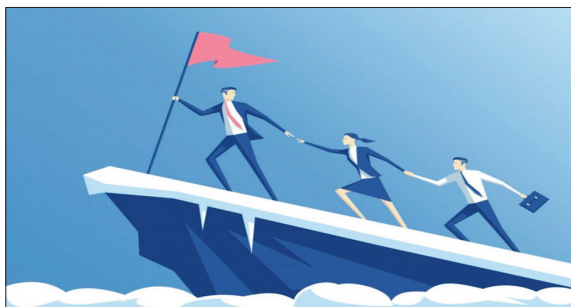
На генедерний аспект у кар'єрі здійснюють вплив значні зовнішні фактори, які викликають чимало перешкод та обмежень щодо гендерних ролей та суспільних стереотипів. «Жіночі труднощі» у кар'єрі включають: неналежне оцінювання їх праці у матеріальному еквіваленті, нижчий статус і незначні владні впливи, поруч із завантаженістю домашніми та сімейними турботами. До «чоловічих труднощів» належать: недостатність соціальної підтримки, фізичні недуги через виснаження та втому на роботі в умовах ризикованої поведінки.

Такі обмеження вказують на необхідність змін у ролях. Важко ще говорити у сучасному суспільстві про абсолютну гендерну рівність, проте в деяких умовах необхідно все ж враховувати у взаємодії із жінками та чоловіками їх статеву психологію [4].

6.4. Особливості статевих різностей у лідерських підходах

Побудова кар'єри становить науковий інтерес серед багатьох дослідників, особливо заслуговують на увагу гендерні аспекти у кар'єрному зростанні. Згідно з американськими дослідженнями, жінки у середньому менеджменті займають більшу частину місць, тобто займають посади із середнім рівнем доходів, і лише одна третина жінок досягає статусу мільйонерів. Дослідження у сфері соціально-психологічної галузі демонструють, що серед жінок теж властивий, не менший ніж у чоловіків, мотив та інтерес до просування у службовій кар'єрі та підвищення освіченості, жінки спрямовані на престиж та гідну заробітню платню, мають високий рівень відповідальності.

У професійних ситуаціях жінка асоціюється із набором сильних якостей для керівних посад, прагне до пізнання нового, проявляє чутливість, турбується про людей, захищає людські інтереси та права в організації, спрямована на взаємодію із підлеглими. Саме такі якості властиві для ефективного сучасного менеджменту.

Стиль управління жінкою частенько вважають як «м'яким примусом» або «перетворювальним». Його характеризують: підтримка працівників та повага до них; активна співпраця з підлеглими; надання допомоги у стресових ситуаціях; створення сприятливого психологічного клімату; профілактика конфліктів та негараздів; підтримка здоров'я та проведення спільного дозвілля; ретельне планування; розумна ризикова поведінка; прагнення до нового; розвинена інтуїція; віра у себе та оптимізм.

У наукових дослідженнях жіночої кар'єри науковці виокремлюють психологічні, юридичні, культурні та освітні перешкоди побудови жінкою кар'єри. Автори виділяють такі чинники, які перешкоджають жіночій кар'єрі:

- гендерний поділ професійної діяльності;
- високий рівень мотивації;
- високий рівень прояву емоційності, особливо у переживанні невдач і поразок;
- страх успіху;
- невпевненість у собі, що ускладнює допускання ризику чи творчий підхід до вирішення ділових завдань.

О. Чуйко, Х. Стецюк, досліджуючи чинники до мотивації кар'єрних орієнтацій, властивих для сучасних жінок, визначили, що мотив досягнення в кар'єрі та професійні орієнтації не є для сучасної жінки сенсом її життя, проте залишаються важливими для неї. В основі мотиву досягнення в кар'єрі лежить потреба у саморозвитку та вдосконаленню, покращенні матеріального становища, прагненні займатися цікавою роботою, бути професійно компетентною, професійно самореалізовуватися, приносити суспільну користь і спілкуватися в колективі.

Серед основних кар'єрних орієнтацій вирізняють: стабільність у роботі, незалежність і служіння.

Вітчизняними дослідниками розглядалися гендерні особливості кар'єрних орієнтацій, характерних для молоді. Результати таких наукових спостережень указують, що серед дівчат характерні вибори, які відповідають жіночим стереотипам поведінки та кар'єрного спрямування, хоча нетрадиційні для жінок моделі дівчатами вибиралися не суттєво рідше, ніж хлопцями. Для хлопців властиві орієнтація на незалежність, управління, прояв виклику. Також науковці зазначають, що чим більше в молоді (юнаків та дівчат) виражається маскуліність, тим ймовірніше вони обиратимуть кар'єру, орієнтовану на інтеграцію стилів життя, управління та виклик. У хлопців виявляється переконання на служіння людським інтересам і суспільній користі.

У хлопців також із маскуліністю виявляється установка на служіння людським інтересам. Із фемінністю пов'язують також кар'єрні орієнтації із вибором служіння людству, уникання незалежності та індивідуальної відповідальності.

Сьогодні кар'єра розглядається як важлива ознака розвитку особистості, спрямованість на особистісний та професійний потенціал. Успіх у конкретній кар'єрі вважається зразком успішності, що виник на основі суспільної думки. Кар'єра також є ознакою індивідуального та професійного життя людини, у якому виділяють особливості кар'єрного процесу: поступовість займаних посад людиною та суб'єктивне людське сприйняття власної кар'єри та своєї ролі в ній [5].

Ще одне важливе питання, яке цікавило науковців, – це організація лідера та комплекс дій, що з ним пов'язано. Актуальні проблеми щодо лідерства активно закріпилися у вивченні науковцями у психологічній галузі. Є чималий перелік підходів та концепцій лідерства, яке розглядають і як вроджені якості, так і здатність людини до її формування і розвитку лідерства, що предствалені у теорії розвитку емоційного інтелекту.

Якщо розглядати лідерство з позиції гендерного підходу, можна зауважити, що саме цей аспект має широку перспективу для дослідження, проте існують швидше фрагментарні дослідження, ніж комплексний підхід до гендерного лідерства.

Актуальність гендерного дослідження лідерства зумовлена існуючими суперечностями про бачення реальної поведінки лідера жінки та лідера чоловіка до наявних запитів жіночого та чоловічого лідерства. Наукова дискусія вимагає емпіричного дослідження цих даних та потреб, створення системного підходу до жіночого лідерства, яка б відповідала вимогам сучасності.

Віднедавна у сфері бізнесу, політики чи управлінської діяльності зростає кількість жінок, які перебувають на керівних посадах. Сучасні жінки беруть активну участь у діяльності органів законодавчої влади, виконавчих послуг, у політичних рішеннях та управлінні.

Жінки переважають не лише кількісно, але й домінують у загальній кількості працюючого населення. Така перевага жінок спостерігається у сфері медицини та охорони здоров'я, освіти, соціальної роботи, культури, сфери послуг та інформації. Проте жінок водночас менше у вищих та середніх ланках управління. Дослідження в сфері гендерних аспектів лідерства можна поділити на такі сегменти: гендерний аспект – головний; лідерським якостям надається перевага; ці аспекти розглядаються рівноправно.

До першого сегменту входить концепція гендерного потоку, запропонована Б. Гутек, яка вважала фактор статі домінуючим. Відповідно до цієї концепції, сприйняття лідера підлеглими залежить насамперед від його та їхньої статі.

Теорія гендерного відбору лідерів розроблена Дж. Боуменом та С. Суттон з припущення, що люди і в організаціях, і в приватному житті висувають різні вимоги до лідерів різної статі. Щодо жінок ці вимоги такі: щоб отримати керівну посаду, жінка повинна продемонструвати набагато більшу компетентність. Оскільки це важко, визнаних жінок-лідерів менше.

У концепції токенізму Р. Кентер припускає, що на групову динаміку значний вплив здійснює пропорція представників різних категорій (у нашому випадку – за статевою ознакою) у групі. Члени групи, що є більшістю, були названі домінантами, а меншість – «токенами» (символами). Токени помітніші через свою нечисленність, їх характеристики перебільшуються, вони сприймаються стереотипніше [1].

Описані в концепції токенізму механізми заважають жінці зайняти рівну позицію з іншими домінантами організації, ускладнюють її плідну діяльність. Е. Джоунс, Р. Лайден і Т. Мітчелл запропонували методи інграціяції, як способи подолання негативних побічних явищ, пов'язаних зі стереотипністю і перебільшенням у сприйнятті ділових і особистісних якостей токенів.

Ідея андрогенії пояснює відсутність відмінностей між лідерами різних статей. Дж. Спенс розглядає андрогінність як поєднання показників високої маскулінності і високої фемінності. С. Бем розглядає андрогінність як баланс між маскулінністю та фемінністю.

Ці теорії мають і значні обмеження. У суспільному середовищі маскулінність займає домінуючу позицію порівняно з фемінністю, з цим пов'язане прагнення жінок проявляти маскулінну поведінку. Навяність маскулінних та фемінних якостей здатне провокувати внутрішній конфлікт.

Згідно з фрейдизмом, жіноче лідерство належить до ненатурального прояву маскуліної гендерної ролі. Розглядаючи жіноче лідерство, вказується на «неповноцінність» жінки у контексті заздрості до чоловіка. Звісно, віднедавна подібні погляди зазнали змін та трактуються дещо по-іншому. Так, Я. Джорстад дослідив схильність до нарцисичної поведінки, властивої чоловікам-лідерам і жінкам-лідерам. Згідно з його дослідженнями, частина лідерів в організаціях – як чоловіків, так і жінок – проявляли однакові ознаки нарцисичної тривожності та професійної заангажованості.

Наступним напрямом гендерного лідерства є ситуаційно-посадовий підхід, представниками якого є Р. Хауз, Дж. Хант, які на перше місце виводили не стать, а посаду, на якій людина працює. Чоловіки та жінки, які займають схожі посади та успішно справляються із лідерськими ролями, не мають відрізнятися ні за поведінкою, ні за показниками ефективності.

Статусна теорія Дж. Бергера ототожнює сприйняття особистості групою зі статусом цієї людини у соціумі. Якщо статус чоловіка в соціумі вищий, ніж жінки, то і сприйняття жінки групою нижче, а у чоловіка, відповідно, вище. Саме тому жінка витрачає більше зусиль для кар'єрного зростання у досягненнях, що відповідатимуть на рівні успіхам чоловіка.

Імовірнісна модель лідерства Ф. Фідлера та К. Шнейєра вказує на відмінність лідерства чоловіка і жінки лише через обраний ними різний лідерський стиль. Проте емпіричного підтвердження стильових гендерних відмінностей не виявилося. Такі дослідження лише проявили більшу спрямованість керівників на виконання управлінських завдань порівняно з членами групи.

Третьому напрямку вивчення стереотипів у сприйнятті ролі лідерів-чоловіків та жінок присвячена більша увага. Е. Іглі та Б. Джонсон, досліджуючи питання гендеру та стилю керівництва, виявили негативні установи суспільства до лідерів жінок, які займають керівні посади. На цій підставі виникла ідея у розробці соціально-рольової теорії гендерних відмінностей лідерів. Щоб бути успішним у суспільстві, чоловіки-лідери та жінки-лідери повинні відповідати гендерним стереотипам.

Звісно, роль лідера теж висуває деякі вимоги до особистості. Відповідно до стереотипу, роль лідера є маскулінною, тому жінки-лідери переживатимуть конфлікт між гендером та роллю лідера. Такий ролевий конфлікт зумовлює зниження самооцінки, викликає невпевненість жінки-лідера у собі, що в результаті призводить до зниження ефективності у праці. Тому чоловіки-лідери мають суттєві переваги порівняно із жінками.

Ще одна концепція гендерного менеджменту вивчає захисні стратегії та техніки, які пов'язані із дефіцитом влади та нестачею лідерства, що використовують жінки у процесі становлення лідером.

Виняткові дослідження окреслювали індивідуальні характеристики та диференціації, які сприяють розвитку потенційних та реальних жінок-лідерів. З'ясувалося, що жінки для власного лідерства витрачають значно більше часу та енергії, ніж чоловіки в таких самих ролях та умовах праці. Дослідження вказують на те, що жінки проявляють тенденцію до чоловічих захоплень, які сприятимуть успіху в орієнтуванні у чоловічому корпоративному світі.

Згідно зі статистичними даними та аналізом динаміки кар'єрного зростання директорів організацій та компаній найбільш успішних та рейтингових у США, інтеграція жінок до лав директорів збільшує ймовірність призначення жінки генеральним директором. І з іншого боку, ради директорів

компаній, які налічують лише чоловіків, схильні призначати на займані керівні посади теж лише чоловіків.

Чимало досліджень гендерного менеджменту наголошують на відсутності диференціацій між чоловіками та жінками-лідерами, ефективності керівництва за цим аспектом немає, проте в деяких умовах та ситуаціях чоловіки виявляються ефективнішими, ніж жінки.

Жінки в управлінні та організаціях частіше використовують демократичний або ліберальний стиль управління, чоловіки – авторитарний та демократичний. У прийнятті рішень жінка використовує чіткий розподіл функцій виконання, вміння співпрацювати на надавати допомогу. Контролюючи процес виконання рішень, у жінки спостерігається поетапність проміжних перевірок та контролю, запобігання або недопущення небажаної ситуації.

Керуючи персоналом, жінка-лідер чи жінка-керівник спрямовує свої дії частіше на відносини у колективі, вона більше стурбована міжособистісними взаєминами, ніж чоловік-керівник. Жінка чутлива до клімату в колективі та реагує морально. Із зовнішнім середовищем жіночий стиль управління характеризується проявами гнучкості, здатністю до адаптивності змінених обставин. Діяльність жінки-лідера орієнтована на поступовість перетворення результату, а не орієнтування на миттєві досягнення [6].

6.5. Менеджмент у зв'язці зі статтю. Трактування понять «липка підлога», «скляна стеля» і «швидкісний ескалатор»

Питання «скляної стелі» і «липкої підлоги» досі залишаються актуальними і значимими у сучасній професійній діяльності у галузях освіти, медицини, де й досі керуються подвійними стандартами просування чоловіків та жінок у кар'єрі. Гендерний підхід використовує поняття «ескалатор» для ілюстрації прискореного темпу без відповідної професійної креативності з метою просування працівників саме чоловічої статі. Щодо жінок, які прагнуть просування у кар'єрному зростанні чи збільшенні матеріальної заробітної плати, використовують специфічний термін «липка підлога», як штучний спосіб

утримувannya їх унизу. Раніше подібну соціальну несправедливість запобіганню та утриманню кар'єри жінок, надаючи перевагу чоловікам, пояснювали міфами та стереотипами щодо жіночої недостатньої інтелектуальності та чоловічої відповідальності на користь у зв'язку з утримуванням сім'ї [6; 7].

Проте сучасні дослідження в галузі нейробіології демонструють розвиненіші лобові долі (керівні) у жінок, їх мозок влаштований гармонійніше та надає більше переваг для жінки, навіть у питаннях захисту здоров'я. Крім того ж, у стресових ситуаціях чоловіки схильні самоусуватися від несення відповідальності за нащадків, тоді як жінки насамперед прагнуть захистити та підтримати дітей. Таким висновком відповідає теорія Голдбберга про «контекстно-залежну» поведінку чоловіків та «контекстно-незалежну» поведінку жінок. Таким чином, закономірні природні та соціальні, економічні задачі більше відповідають типу мислення жінки, які прагнуть зберегти люські, життєво важливі ресурси.

Термін «скляна стеля» трактується як невидима перешкода, бар'єр, що перешкоджає людині просуватися, професійно розвиватися та займати високі позиції у сфері політики чи бізнесу. До таких працівників здебільшого належать жінки. Протилежним «скляній стелі» є своєрідне поняття «ескалатор», що дозволяє у короткі терміни досягати кар'єрного зросту. Несправедливість такої ситуації виявляється у такому: якщо «скляна стеля» часто виникає у жінок, котрі працюють у галузях, що належать чи вважаються чоловічими (наприклад, фінанси чи банківська справа), «ескалатор» просуває молодих працівників, які надали перевагу кар'єрі у тих професіях, які типово властиві для жінок (наприклад, перукарські послуги, педагоги чи лікарі) [7].

Дослідження виявляють та доводять, що для жінок властивий більший репертуар управлінських стратегій порівняно із чоловіками-керівниками і вони користуються ними більш помірковано, обираючи захист та підтримку нащадків. Також йдеться про економічні витрати, фінансові та людські (смертність, хвороба дитин), якщо жінкам створюють штучні ситуації, умови «скляної стелі» та «липкої підлоги», щоб утримувати від займання ними керівних посад чи високої заробітної плати.

Термін «липка підлога» часто вживають нарівні із поняттям «скляна стеля», хоч ці поняття і використовуються у подібних ситуаціях – неможливість просування по службі, трактується вони в різних значеннях та контекстах. «Скляна стеля» – це перешкода (бар'єр) досягнення престижних та статусних посад, а «липка підлога» буквально означає «прилипання» (фіксація) до посади найнижчого рівня прибутку та престижу, без можливого просування службою. Такий феномен більшою мірою стосується жінок таких професій, як покоївки, няні, медсестри, вчителі та офісний персонал. Жінки, здебільшого закінчуючи навчальні заклади, мають менше виборів та шансів на ринку праці порівняно з чоловіками. Працедавці не охочо приймають молодих жінок, пояснючи це тим, що жінки згодом підуть у декрет. Також не дуже надають перевагу жінкам зрілого віку, тому що, на їхню думку, вони вже занадто старі, не здатні відповідати вимогам сучасності, що висуваються компаніями, які динамічно розвиваються.

Працедавці також дотримуються переконання, що діяльність сімейної жінки, яка має дітей та родинні обов'язки, негативно відображається на ефективності роботи компанії.

Американські дослідники Етоу та Портнер установили, що сімейний стан жінки та наявність у неї дітей впливає на думку про неї інших людей і її службову позицію, не беручи до уваги її сумлінність чи відданість роботі. Якщо жінка – хороший працівник, але також є матір'ю, її вважатимуть менш здібною та фаховою, аніж ту, яка дітей не має.

Зауважимо, що жінки працюють старанніше, ніж чоловіки. Тому, якщо виникають ситуації, коли жінка через родинні турботи працює трохи гірше, то це лише засвідчує, що її ефективність роботи знизилася до рівня типового чоловіка без родинних зобов'язань. Вивчаючи такі дані, науковець Б. Білбі іронічно зауважає, що жінки працюють явно краще, відтак працедавці мали б помітити це та більше дискримінувати чоловіків. Отож, важливо пам'ятати, що жінки, котрі несуть відповідальність за родинні обов'язки, користуються меншою владою в організаціях, ніж чоловіки.

Якщо у жінки дітей немає, якщо її чоловік допомагає їй у веденні домашніх справ або родина може знайти помічників із догляду за будинком, жінці однаково буде складно

просуватися службою через бар'єр «скляна стеля» [7]. Окрім феномена «скляної стелі», яка сповільнює та ускладнює просування жінок у вертикальному напрямі, виникає паралельне явище «скляний ескалатор». Дедалі більше професії з'являється для чоловіків, у яких раніше домінували в основному жінки, наприклад, у сфері освіти чи сестринській справі. Відтак чоловіки швидко прямують повз жінок та займають найвищі посади, наче підіймаються на ескалаторі, допоки жінки здійснюють свій рух сходами.

Чоловіки отримують більше пропозицій щодо підвищення, ніж жінки, хоча останні працювали теж важко та сумлінно, однак їм і надалі не пропонують такі можливості, як чоловікам у схожих ситуаціях. Докторка Керолін К. Бронер наводить приклад «скляного ескалатора», надаючи перевагу чоловікам у більшості жіночих професій, наприклад, у школі. Жінки в той час займають посади учителів, а чоловіки – директора чи декана в галузі освіти [6; 7].

Тому проведені дослідження кар'єри чоловіків у жіночих професіях здебільшого вказують на отримання чоловіками фінансової переваги через гендерний статус.

Згідно з даними дослідження, сегрегація за статевую ознакою, наприклад, у сестринстві, не відповідала зразку «скляного ескалатора» вертикального розподілу. Навпаки: жінки та чоловіки тяжіли до різних напрямів у цій професії, де медбрати проявляли орієнтацію на ті сфери діяльності, які сприймалися як мужні, чоловічі. Чоловіки також борються із соціальним впливом та тиском, що орієнтує їх на те, аби утриматися від опанування жіночих професій, оскільки жіночі професії частіше сприймаються як більш підтримуючі, емоційні, з мотивом служіння, які соціально для чоловіків сприймаються як занадто жіночі. Це формує уявлення про чоловіків з приналежністю до гомосексуалів чи сексуальних маньяків.

Запитання до теми

1. Опишіть особливості традиційної кар'єри та сучасні стереотипи щодо кар'єри.
2. Розкрийте статі та сучасні види діяльності.

3. Як ви розумієте терміни: «професійна сегрегація», «стереотипи», «дискримінація», «фінансова нерівність»?
4. Що ви знаєте про кар'єру, кар'єрні очікування, кар'єрні можливості та бар'єри у чоловіків та жінок?
5. Розтлумачте статеві відмінності в стилі лідерства.
6. Що ви думаєте про простір «стать і менеджмент»?
7. Як ви розумієте терміни: «липка підлога», «скляна стеля» і «швидкісний ескалатор»?

Література

1. Березовська Л. І., Тангел А. А. Психологічні особливості кар'єри особистості. *Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць*. Київ : НУОУ, 2015. № 1(44). С. 212–217.
2. Дніпрова О. А., Єрмолаєва Т. В., Черняк Н. О. Гендерні стереотипи та вибір професії. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2018. № 2 (16). С. 46–51.
3. Андрусишин Т. Б. Індикатори гендерних стереотипів в мистецькій кар'єрі (аналітичний дискурс). *Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць*. 2020. Вип. 38. С. 14–19.
4. Синякова В. Б. Гендерні аспекти кар'єри. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Випуск 24 (II том). К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 231–236.
5. Весельська А. Л. Гендерний аспект лідерства: теоретичний аналіз. *Наука і освіта*. № 5. 2014. С. 19–24.
6. Чуйкова О. В. «Скляна стеля» і «липка підлога» як прояв гендерної нерівності в кар'єрі: нейробіологія про жіночий потенціал керівника. С. 252–256.

Тема 7
СТАТЬ І НАСИЛЬСТВО

План

7.1. Особливості трактування статевого насильства назагал і домашнього насильства. Види насильства у домашньому просторі та його стадії.

7.2. Образи та портрети жертви і агресора.

7.3. Як передбачити гендерне насильство?

7.4. Булінг і його характеристики. Кібербулінг.

7.5. Насильство спрямоване на дітей. Сексуальне насильство дітей.

7.6. Згвалтування: міфи та сценарії. Фізичні і психологічні наслідки.

7.1. Особливості трактування статевого насильства назагал і домашнього насильства.

Види насильства у домашньому просторі та його стадії

Загалом під насильством розуміють примус чи тиск на людину, щоб вона робила щось проти своєї волі. Серед різновидів насильства виділяють: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне та соціальне насильство. Та як основну умову ймовірного насильства вказують нерівність сил і статусу.

Пропонуємо проаналізувати основні види насильства.

Статевим насильством прийнято називати будь-яку форму прояву насильства, що виникає внаслідок гендерної ідентичності. Під час міжнародної доповіді ООН у 2024 році щодо насильства над дітьми було вказано, що від гендерного та сексуального насильства і знущань викладачів-чоловіків та хлопчиків-однокласників потерпають дівчатка, а також особи, котрі належать до нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Дискримінування людей за сексуальною орієнтацією належить до порушень фундаментальних прав людини. Це дискримінація за ознакою раси, кольором шкіри, інвалідністю та іншими ознаками теж вважається дискримінацією.

Сексуальним насильством називають примушування особи до сексуальних відносин проти її волі та бажання.

Серед різновидів сексуального насильства виділяють такі:

- Згвалтування – статеві відносини із загрозою та застосуванням насильного примусу.

- Сексуальне насильство, що виявляється через натяжки, неоднозначні сексуальні погляди, образи, демонстрацію

статевих органів, підглядання, примушування до займання проституцією чи сексуальної близькості без згоди, або через залякування, шантаж, демонстрація порнографії.

- Сексуальне насильство проти дітей – змушування до оголення, дотиків до частин тіла іншої людини, що мають сексуальний характер, втягування дітей у дорослі сексуальні ігри.

- Сексуальне домагання – притискання у транспорті чи інших місцях громадського користування, вуличні вигуки, чіпляння, неоднозначні заклики та знаки уваги від незнайомих людей у таксі, купе потяга, непристойні чи вульгарні жарти;

- Сексуальна експлуатація – примус до надання сексуальних послуг безгоди на це людини, проституція.

Серед основних видів домашнього насильства розрізняють, згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашнього насильства», фізичне, психологічне, економічне, сексуальне насильство.

Домашнє насильство – це не лише спричинення побоїв, до нього належать чимало форм насильницької поведінки. Проте усі різновиди домашнього насильства мають спільні ознаки: зневага до іншої людини, прагнення влади та контролю над іншою людиною, бажання керувати рішеннями та діями.

Домашнє насильство може бути орієнтоване на дружину, чоловіка, дітей, а також інших родичів родини – братів, сестер, бабусь та дідусів, на колишнього партнера подружжя, наречених чи осіб, що спільно проживають, прийомних дітей, батьків, опікунів.

Проте подібна ситуація не є лише внутрішньою сімейною справою і не виникає внаслідок властивого родинного спілкування. Домашнє насильство – це протиправні дії, про які не варто мовчати, їм немає жодного виправдання. Є такі види насильства: фізичне, психологічне, економічне, сексуальне.

Фізичне насильство – навмисне спричинення тілесних ушкоджень та побоїв, що здатне призвести до отримання травм, порушень у фізичному та психічному здоров'ї, завдання шкоди людській честі та гідності, в деяких випадках може призвести до смерті.

Серед проявів фізичного насильства вирізняють:

- 1) штовхання чи побиття;
- 2) утримання у домі чи навмисне обмеження волі;

3) погрози чи створення таких ситуацій, які можуть загрожувати безпеці чи здоров'ю;

4) примус до вживання алкогольних напоїв чи психоактивних речовин;

5) позбавлення задоволення базових потреб у їжі, сні, відпочинку;

6) переміщення особи в межах однієї держави проти її волі та згоди на це.

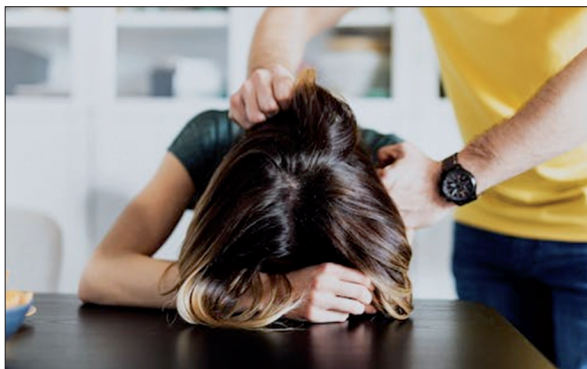
Прояви потерпілих від насильства

У людини, яка зазнала насильства, регулярно з'являються на тілі синці, рани, які вона пояснює травмуванням через власну необережність; приховує синці та набряки на обличчі, носить сонцезахисні окуляри, які не скидає навіть у приміщеннях, у ліфті, ввечері чи за хмарної погоди; людині характерний нездоровий стан та колір шкіри; нетипова худорлявість; прояв лякливості та тілесного здригання через дрібні дотики до її тіла; така людина часто носить об'ємний одяг, прикриваючи руки, навіть у жарку пору.

Під психологічним насильством називають здійснення впливу на психіку людини через систематичні словесні образи чи погрози, переслідування, залякування, які викликають емоцію невпевненість, неспроможність протидіяти кривднику та захистити себе, внаслідок чого особа зазнає порушень у психічному здоров'ї.

Серед проявів психологічного насильства виділяють:

- регулярні приниження та маніпуляції;
- словесні образи та негативні жести мімікою;

- переслідування, контроль і погрози;
- зневагу та ігнорування потреб, бажань і почуттів;
- знецінювання та систематичну критику;
- шантаж;
- дискримінацію особистих переконань, віросповідання чи інших приналежностей.

Прояви потерпілих від насильства

Людина, що потерпає від домашнього насильства, постійно повинна перебувати на зв'язку із своїм партнером або родичем, змушена звітувати про кожний свій крок; їй часто властиві панічні атаки, характерна невпевненість у собі; страждає безсонням, частою зміною настрою, відчуває пригніченість, роздратованість; усамітнюється та ізолює себе від соціальних контактів.

Економічним насильством називають навмисне позбавлення житла, їжі, одягу чи іншого майна та коштів, на які особа має передбачене законом право.

Серед проявів економічного насильства вирізняють:

- 1) обмеження у коштах чи заборона використовувати власні кошти на свої потреби;
- 2) пошкодження майна;
- 3) позбавлення або перешкоджання у доступі до житла, їжі тощо;
- 4) обмеження у працевлаштуванні, заборона навчатися чи працювати;
- 5) шантаж і примус до жебракування.

Прояви потерпілих від насильства

Особа, що потерпає від домашнього насильства, змушена випрошувати у свого партнера кошти, збирає чеки та квитанції за будь-яку купівлю товарів чи послуг для звітування витраченого, часто запитує дозвіл на власні дії в інших членів сім'ї, часто ляклива, напружена, пригноблена, схильна усамітнюватися та бути непомітною, щоб не дратувати когось із близьких.

Сексуальним насильством називають протиправне посягання однієї особи або групи осіб на статеву недорканість іншої людини, а також посягання та вчинення сексуальних дій до неповнолітньої/ого.

Серед проявів сексуального насильства такі:

- зґвалтування;
- примус до небажаних сексуальних контактів;
- торкання до інтимних частин тіла без згоди на це та проти волі;
- примус до сексу з іншими людьми;
- примус до збочених форм сексуальних стосунків;
- примус до порно чи секс-бізнесу;
- примус до вагітності чи аборту;
- примус до спостереження за статевими ласками кривдника.

Прояви потерпілих від насильства

Людина, що зазнає сексуального насильства, починає бути замкненою та обмежує себе в соціальних контактах; на тілі спостерігаються синці; властиві депресивні та апатичні стани; виникає огида та несприйняття власного тіла та сексуальності; ляклива, здригається у відповідь на дотики або звернення;

схильна до самолікування та рідко звертається до лікарні по медичну допомогу [1].

Стадії домашнього насильства

У насильницьких чи аб'юзивних стосунках часто можна спотерігати цикли насильства, які чергуються: найперше наростає напруга у взаєминах, відтак відбувається сам акт насильства, пізніше настає період примирення та спокою.

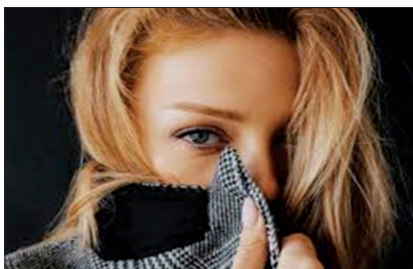
Постраждалі чи жертви можуть втягуватися у таку пастку шляхом ізоляції, що сприяє насильницьким діям, насильницькій владі та контролем, токсичною, травмованою прив'язаністю до своїх агресорів (кривдників), суспільним одобренням насильства, дефіцитом фінансових можливостей, страхом, соромом, що часто межують із звинуваченням самої жертви, прагненням захистити та уберегти дітей [2].

Ознаки емоційного насильства:

- 1) над вами знущаються, глузують;
- 2) вами маніпулюють;
- 3) відсутність емпатії до вас;
- 4) контроль над грошовими витратами;
- 5) ви прагнете до усамітнення [3].

7.2. Образи та портрети жертви і агресора

Жертвою насильства може стати будь-хто, те саме стосується і жертви мобінгу. Для цього достатньо опинитися в слабшій позиції чи, як кажуть, перейти комусь дорогу. Проте найчастіше до таких жертв належать саме діти, які вирізняються від своїх однолітків різними проявами: успіхи у навчанні,

фізичні дані, матеріальні можливості, характер. А для того, щоб стати жертвою старших дітей, не потрібно й цього, достатньо вже бути молодшим від свого кривдника.

Домашнє насильство також проявляється через піклування та турботу про майбутнє дитини. Якщо батьки вимогливі до дитини через оцінки, знецінюють чи конфліктують з нею через неуспішність чи погані результати навчання, встановлюють заборони у проведенні дозвілля чи у ласощах, створюють жорсткі умови занять, позбавляючи вільного часу для відпочинку та пустощів, дитина буде поводити себе так само і в школі. Її агресія буде орієнтована більше на суперників. Проте більш слабких учнів діти теж зневажають.

Низька самооцінка. Найчастіше жертвами стають діти, які незадоволені собою, або ті, які мають почуття провини. Особливо це виявляється у дітей із особливостями розвику: гіперактивність, синдром дефіциту уваги, затинання тощо. У зоні ризику також перебувають хлопці та дівчата, у яких відсутні довірливі стосунки із сім'єю чи яких належно не підтримують у родині.

Висока агресивність. До жертв належать також діти, котрі характеризуються як забійкуваті, емоційно та болісно переживають будь-яке зауваження чи прохання. Агресивність проявляється як реактивна реакція і виникає від високої збудливості та стану беззахисності.

Психологічні та соціальні проблеми. Серед типових передумов того, що дитина може стати жертвою у школі, виділяють: самотність, стан соціального неблагополуччя, схильність до депресій та депресивних станів, невміння налагоджувати соціальні контакти із ровесниками, почуття неповноцінності, уявлення про світ як негативний,

переживання насильства у власній родині. Боязливість, сензитивність, недовіра як індивідуальні властивості дитини та її характеру роблять її беззахисною, «приваблюючи» агресора.

Портрет агресора

Близько 50% шкільних агресорів також є жертвами насильства – фізичного чи психологічного. Вони потерпають від жорстокого поводження у власній сім'ї. Наприклад, хлопчики, яких б'є чи бив батько, у школі відіграються на слабших однокласниках.

Також характерною ознакою всіх булерів є нарцисичні риси:

Самозакоханість, невірноваженість. Будь-які стимули, що впливають на зниження думки про себе, сприймаються як особиста загроза та потребують негайного реагування. Власний авторитет підвищується не через особисті досягнення, а через приниження інших. Дівчата найчастіше схильні діяти приховано, не прямо, підмовляючи інших. Вони не проявляють емпатії до страждань інших і так просто розважаються. Часом булінг для них є інструментом боротьби із суперницями, а сама жертва необов'язково має кидати виклики відкрито. Для цього достатньо бути більш успішною, красивішою.

Надмірна злість, ворожість, потреба у стусанах чи «почесати кулаки». Агресор – завжди прихильник сили, насилля та «закону джунглів». Характерні соціальні правила та норми для таких необов'язкові до виконання. Відчувають презирство до слабших. Зазвичай такі нападники фізично розвинені, іноді навіть вище норми. Будь-які спірні питання вирішуються через конфлікт, крик, шантаж, фізичні погрози та побої. Схильні брехати, їм притаманні садиські схильності.

Підвищений статус у суспільстві. Булери зачасто мають високий соціальний авторитет. Вони впевнені у собі та власній зовнішності, не відчують себе нещасними, якщо чогось не мають. Батьки схильні потурати усім їхнім бажанням та примхам, до інших ставляться зневажливо та у приступності дитини можуть виявляти презирство до інших. До світу ставляться меркантильно, а людей використовують у споживацьких цілях. Такі діти не знають, що таке відмова, на будь-які витівки батьки не зважають, частіше відкуповуються дорогими подарунками чи грошима, аніж проведенням спільного часу. Дитина швидко звикає до цього та розуміє, що все купується та продається [4].

7.3. Як не потрапити у гендерне насильство?

В історичній довідці Міжнародного дня боротьби проти насильства над жінками вказано: 25 листопада 1960 року сестри Патрія Мерседес Мірабаль, Марія Аргентина Мінерва Мірабаль та Антонія Марія Тереза Мірабаль з Домініканської Республіки були вбиті за наказом диктатора Рафаеля Трухільо.

Сестри були побиті та задушені через протести режиму Трухільо, а потім їх спустили з автівки з гірської дороги з метою створення смерті як нещасного випадку. Згодом активісти з прав жінок почали вшановувати пам'ять загиблих сестер із 1981 року та відзначали день боротьби проти насильства.

17 грудня 1999 року Генеральна Асамблея ООН офіційно проголосила 25 листопада Міжнародним днем боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. У червні 1991 року Центр глобального лідерства жінок разом з учасниками та учасницями першого Глобального жіночого інституту з проблем жінок, насильства та прав людини закликали до створення глобальної кампанії «16 днів активних дій проти гендерного насильства». Відтоді такі акції проводяться щорічно та присвячені певній темі. Наприклад, «Розфарбуй світ у помаранчевий колір: покоління рівності виступає проти згвалтувань» – це була тема 2021 року.

Символіка також виконує певну роль: заходи, присвячені Міжнародному дню боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок, координуються Жіночим фондом Організації Об'єднаних Націй (United Nations Development Fund for Women).

Логотип цієї організації містить аббревіатуру «UNIFEM». Літери «U» та «N» світло-синього кольору, а літери «I», «F», «E» та «M» – більш темного відтінку цього кольору. Праворуч від слова – зображення голуба серед оливкових гілок. Зображення голуба – це міжнародний символ жінки або жінок. Усередині також простежується дзеркало Венери – символ, який поєднує обручку (коло) над знаком «плюс».

Згідно з актуальними даними ООН щодо оцінки інформації про насильство над жінками, у світі проживають близько 736 мільйонів жінок, де кожна третя жінка зазнавала насилля від сексуального партнера, або стороннього партнера хоча б раз у житті (30% жінок віком від 15 років та старше). Згідно зі звітом ООН за 2024 р., найбільше вбивств жінок від рук партнерів та інших членів сімей зафіксовано в Африці – там убили 21 700 жінок. На другому місці – Азія, де вбили 18 500 жінок, а на третьому – Америка, де жертвами стали 8 300 жінок. Таким чином, відомо, що кожні 10 хвилин у світі вбивають жінку. Однак чимало жінок, які вижили, не озвучують досвід насилля.

Необхідно говорити і про наслідки випадків статевих домагань. Маємо дані щодо частоти депресій, наявності тривожних розладів, незапланованої вагітності, інфекцій, що передаються статевим шляхом, ВІЛ тощо – ці показники вищі у жінок, що потерпали від насильства, порівняно із жінками, які подібного не переживали. Також чимало інших недуг і проблем, пов'язаних зі здоров'ям, зберігаються і після припинення насильницьких дій.

У деяких країнах світу спостерігається тенденція до збільшення жертв насильства, кількість дзвінків на гарячі лінії збільшилася у п'ять разів. Світова пандемія COVID-19 посприяла збільшенню кількості зареєстрованих випадків насильства з боку сексуального партнера. Обмеження у пересуванні, соціальна ізоляція, економічна незахищеність збільшують вразливість жінок перед домашнім насильством.

Менше 40% жінок-жертв насильства звертаються по допомогу. А ті, які все ж звертаються по допомогу до друзів чи членів родини, небагато, і лише 10% жінок звертаються до офіційних установ (поліція, служба охорони здоров'я).

Крім цього, 15 мільйонів дівчаток у віці 15–19 років у світі зазнавали примусу до сексу. У більшості країн світу власне юні дівчата найбільш уразливі до ризику сексу за примусом з боку колишнього чи теперішнього хлопця. За даними 30 країн, лише 1% осіб зверталися до спеціалістів по допомозі.

Для України статистика теж невтішна. Згідно з даними Мінсоцполітики та Нацсоцслужби, щороку від насильства в Україні потерпає більше 150 тисяч жінок. Лише за півроку 2021 року надійшло 86 955 звернень від жінок щодо домашнього насильства, а також 14 564 звернення – від чоловіків, 1778 – від дітей. На сьогодні за час широкомасштабної війни росії в Україні ми маємо розбіжності у статистиці, оскільки частина територій України є тимчасово окупованою, та дослідження там не проводяться.

Рекомендації щодо превенції гендерного насильства

Говоріть з дітьми та підлітками про культуру згоди. Дорослі на власному прикладі демонструють молодшому поколінню ставлення до прав людини та ставлення до гендерних питань. Важливо з раннього віку розповідати дітям про гендерні ролі та спростовувати традиційні визначення жіночих та чоловічих ролей та обов'язків. Розповідайте дітям про стереотипи, з якими вони зіштовхуються щоденно, руйнуйте ці стереотипи, заохочуйте думку – бути різними та іншими нормально. З особами підліткового та юнацького віку частіше розмовляйте про тілесну автономію. Навчайте говорити «ні» та вміти приймати відмову.

Слухайте постраждалих і вірте їм. Якщо жінка поділилася з вами про пережите насильство, створіть для неї безпечний простір – у жодному разі не осуджуйте, не задавайте некоректних запитань. Пам'ятайте, що причиною насильства не можуть бути одяг, макіяж чи поведінка жінки. Причина лише єдина – кривдник та його поведінка.

Дізнайтеся про різновиди насильства та його ознаки. Серед основних видів насильства вирізняють: фізичне, психологічне, економічне, статеве (інформація про які міститься вище).

Збережіть і запам'ятайте, куди можна звернутися у випадку насильства. Найперше необхідно звернутися до поліції за номером 102. Також можна скористатися телефоном

дзвінком до Національної гарячої лінії протидії торгівлі людьми та консультування мігрантів за номером 0 800 500 501, або 527 (безкоштовно з мобільного). По психологічну допомогу необхідно звернутися до центру соціальних служб, дітей та молоді. Якщо у сім'ї є діти, що постраждали від насильства або стали свідками насильства, важливо звернутися до служби у справах дітей. Також юридичну допомогу можна отримати у Центрі з безкоштовної правової допомоги.

Протидійте культурі насильства. Поняття культури згвалтування належить до соціального середовища, у якому можна нормалізувати та виправдати статеve насильство, що живиться гендерною нерівністю та ігноруванням сексуального виховання. Щоденно працюйте над руйнуванням власних переконань, що жінка самостійно може спровокувати гвалтівника та бути винною у цьому. Культура насильства власне розпочинається з таких упереджень і переконань, тому важливо їх викоринити.

Закликайте інших до відповідальності. Насильство набуває такого різноманіття, що може виникати як на робочому місці, так і в публічних місцях, зокрема що стосується статевого насильства. Якщо ви стали свідком подібного, не мовчіть, заявляйте про це, звертайте увагу інших. Наприклад, можна зробити зауваження колезі щодо сексистських реплік колезі; припинити жарти щодо гендерних стереотипів; довести до відома роботодавця про домагання на робочому місці тощо.

Вмійте розпоряджатися даними. Щоб зупинити статеve насильство, необхідно володіти знаннями щодо його прояву та як протидіяти. Це не так уже й просто, зважаючи на приблизну кількість постраждалих, статистичних даних і законодавчих аспектів. Якщо ви здатні аргументовано довести свою позицію та думку, то ймовірніше інша людина задумається над цим проблемним питанням і також буде протидіяти [5].

7.4. Булінг і його характеристики.

Кібербулінг

Булінг – це дії або бездіяльність суб'єктів освітнього процесу, які виявляються у різних формах насильства, зокрема із використанням засобів електронних комунікацій,

що вчиняються проти малолітньої чи неповнолітньої особи та/або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, через що може бути завдана шкода психічному та фізичному здоров'ю постраждалого

Серед основних ознак булінгу (цькування) вирізняють: наявність кривдника (булера), потерпілого (жертва булінгу), спостерігачі; систематичність повторення дій; наслідки психічної чи фізичної шкоди.

Кібербулінг

Кібербулінг – здійснення булінгу шляхом використання цифрових технологій. Такий може відбуватися у соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та через мобільні телефони. До кібербулінгу належить акт неодноразової поведінки, яка орієнтована на залякування, гнів, приниження, пліткування про тих осіб, на який він орієнтований. До кібербулінгу також належить:

- Поширення брехні чи розміщення фото, які здатні скомпроментувати когось через засоби соціальних мереж чи інтернет.
- Надсилання погроз та повідомлень образливого характеру або таких, які можуть заподіяти шкоди.
- Надсилання повідомлень від чужого імені.

Між булінгом і кібербулінгом наявний тісний взаємозв'язок. Проте через дії кібербулінгу залишаються цифрові сліди – записи, які можуть стати доказами щодо цькування.

7.5. Насильство, спрямоване на дітей.

Сексуальне насильство дітей

Сексуальним зловживанням щодо дітей (англ. *child sexual abuse*) називають форму сексуального насильства, де дорослий або особа підліткового віку вчиняє акти над

дитиною для отримання власного сексуального задоволення, стимулюючи або використовуючи дитину для сексуальної стимуляції.

Українська дослідниця С. В. Романцова детально досліджувала тему запобігання сексуального насильства щодо дітей в Україні [12]. Вона зазначала, що до сексуального зловживання щодо дітей належать сексуальні відносини дорослої особи та розбещення малолітньої дитини. Під розбещенням слід розуміти: непристойне оголення дитини чи для дитини (геніталій, інших частин тіла), для задоволення сексуальних бажань; залякування або налагодження навмисно довіри з сексуальними намірами; примус або прохання дитини до сексуальної діяльності; порнографія або використання дитини для її виробництва.

Сексуальна спокуса – це використання дитини дорослою особою чи іншою дитиною з метою задоволення сексуальних потреб або отримання насолоди чи вигоди. До сексуальної спокуси належить:

- зґвалтування (природним та неприродним способом);
- ласки дитини, з дитиною (орально-генітальні ласки);
- використання дитини для сексуальної стимуляції дорослого;
- дитяча порнографія або залучення до проституції;
- розбещення дитини;
- демонстрація статевих органів (надсилання дитині оголених фото/відео, спостереження за дитиною у ванній кімнаті);
- еротизована любов та ласка (поцілунки в губи з дитиною, коли дорослі сплять разом в одному ліжку з дитиною, купання дорослих дітей).

Онлайн-грумінг становить взаємодію дорослої особи або групи осіб з дитиною для схиляння її до сексуального контакту далі, а сексторшен утворюють такі ж дії дорослих, що спрямовані на отримання еротичних фото чи відео від дитини. Після таких скоєних випадків можуть виникати шантажні дії від кривдника, який в підсумку руйнує дитячу психіку – це може бути вимога отримання грошей або повторення таких дій.

Наслідками сексуального насильства над дітьми є виникнення глибокого почуття сорому та самозвинувачення, депресія та депресивні стани, посттравматичний стресовий розлад, проблеми з самоцінністю, самоповагою, виникнення сексуальної дисфункції, хронічного тазового болю, наркоманія, самоушкодження, характерні суїцидальні думки та схильності, розвиток та формування межового розладу особистості, схильність до віктимізації у зрілому віці.

Сексуальне насильство над дітьми також провокує ризик спроб до самогубства. Деякі дослідження демонструють, що сексуальне насильство над дитиною є передумовою вчинення насильства з боку інтимного партнера у чоловіків.

Велика частина загрози, заподіяна потерпілим, стає явною через роки після насильства. Щодо наркоманії, то дослідження Рігера та інших фахівців припускають, що несприятливі життєві події збільшують жагу до наркотиків та виявляють зв'язок між підвищеною лімбічною реакцією на кокаїн [8].

Як уберегтися від сексуального насильства

Для зниження ризику сексуального насильства над дітьми та підлітками допоможуть такі поради:

- Знайомте батьків із своїми друзями, завжди повідомляйте їм, куди і з ким ви йдете.
- Не проводьте час із людиною, коли вам некомфортно та неприємно поруч.
- Двозначні погляди, дотики чи натяки можуть викликати враження згоди на інтимні відносини.
- Відвертий одяг чи розкута поведінка провокують нездоровий інтерес, тому намагайтеся уникати подібного.
- Утримуйтеся від їзди автостопом, уникайте малознайомих чи нетверезих людей, не беріть від них гроші чи подарунки. За жодних обставин не погоджуйтесь зайти додому до малознайомої вам людини.

– Уникайте пропозиції друга чи подруги провести час із незнайомими молодими людьми у когось на квартирі.

– Уникайте спільного проїзду в ліфті з малознайомою людиною, утримуйтесь від розмов на вулиці з малознайомими людьми, не сідайте до авто до незнайомців, навіть якщо за кермом жінка.

– оминайте неосвітлені вулиці, безлюдні місця;

– у випадку переслідування вас на вулиці намагайтеся бігти між людей і просіть про допомогу;

– якщо вас схопили, переконайтеся, що нападник не озброєний, кличте на допомогу, чиніть опір. У таких ситуаціях краще викрикувати «Пожежа!!!». Таке швидше привертає увагу перехожих. Якщо ж вам затуляють рот – кусайте за руку, намагайтеся вирватися та втекти.

Сексуальні домагання: на роботі, в родині, серед однолітків

Домагання на робочому місці, харасмент на роботі (англ. *workplace harassment*) – форма приниження або загрозливою поведінки, що орієнтована на конкретного працівника (працівницю) чи вразливу групу осіб у робочому середовищі. Від такого домагання потерпають працівники, що належать до вразливих груп: жінки, расові меншини, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, особи з інвалідністю, релігійні меншини.

З 1980-х років явище та проблема домагань на робочому місці активно аналізується в площині правозахисту та урядів. Широкий суспільний резонанс, дослідницький та медичний інтерес не залишають осторонь цю проблему. Насильницькі дії та насильство на робочому місці є джерелом виникнення стресу та психічних розладів. Згідно із законом про охорону праці та безпеки у всьому світі, цькування та домагання на робочому місці належать до основних психосоціальних загроз. Надмірний контроль, постійна критика та перешкоди у просуванні в кар'єрі – домагання на робочому місці.

Щодо цькування чи домагання у родині, то у деяких сім'ях з метою дисципліни схильні використовувати різні форми фізичного покарання: ляпasi, прочуханки, запотиличники, використання ременя. Важливо усвідомлювати, що фізичне насильство є фізичним нападом (катуванням),

що супроводжується вербальними образами та викликає психічну травму.

Психологічне (емоційне) насильство – різновид насильства, що здійснює постійні або періодичні словесні образи дитини з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, братів чи сестер, приниження людської гідності, звинувачення дитини за будь-що, неприязнь до дитини та нелюбов. До такого різновиду насильства також належить брехня та обман дитини, від чого вона втрачає довіру до дорослого, а також висування вимог до дитини, невідповідних її віковим чи потенційним можливостям.

Соціальні умови насильства. Психологічні наслідки насильства

Постійна критика, знущання, погрози призводять до зниження рівня самооцінки, почуття власної неповноцінності та меншовартості, сприяють розвитку депресії та тривожним розладам, розвивається посттравматичний стресовий розлад. Психологічне насильство також негативно відображається на психосоціальному стані потерпілих.

7.6. Зґвалтування: міфи та сценарії. Фізичні і психологічні наслідки

Міфами про зґвалтування називають упереджені, стереотипні та часто помилкові бачення щодо сексуального насильства, гвалтівника та жертви. Такі міфи часто виконують функцію виправдання сексуальної агресії, створюючи вороже ставлення до потерпілих і упереджене ставлення кримінального процесу та провадження.

Міфи про зґвалтування впливають на думку присяжних, слідчих органів, суддів, злочинців та жертв. Хибні погляди на зґвалтування спричиняють звинувачення жертви, сором зґвалтованих, сумніви у чесності постраждалих та інших проблем. Доказ провини кривдника і назначення йому покарання за скоєні сексуальні злочини також за часту потрапляють під дію таких упереджень.

Міфи про зґвалтування походять від культурних стереотипів, зокрема і від гендерних ролей, прийнятих міжособистісним насильством і нерозумінням походження

сексуального насильства. Вперше міфи про зґвалтування були темою для досліджень у 1970-х роках, в час, коли чимало досліджень і праць були спрямовані на аналіз цього поняття.

У 1974 році, наприклад, феміністка Сюзан Браунмільлер знеславила «чоловічі міфи про зґвалтування», які «нависно приховують справжній характер зґвалтування», у своїй книзі «Проти нашої волі: чоловіки, жінки і зґвалтування». Того ж року криміналістами Джулією та Герман Швендінгерами (*Schwendinger*) було вивчено поширені переконання про зґвалтування, ніби зґвалтування було неможливим – якби жінка дійсно хотіла б попередити зґвалтування; жертва зґвалтування сама «напросилася»; чоловіки вчиняють зґвалтування через неконтрольовану пристрасть.

Науковці подібні ідеї вважають оманами та «сексистськими міфами», що позначаються на лікуванні потерпілих жінок. Ці наукові роботи продемонстрували, що міфи про зґвалтування укорінюють чоловіче насильство над жінками, применшують провини нападника на жертву, виправдовується гвалтівник і мінімується або виправдовується акт зґвалтування.

У 1980 році Мартою Барт було опубліковане перше велике дослідження прийняття погодження щодо міфів про зґвалтування. Авторкою визначаються міфи як «упереджені, стереотипні і помилкові переконання про зґвалтування, жертв зґвалтування та гвалтівників», які створюють «клімат, несприятливий для жертв зґвалтування».

1994 року Кімберлі Лонсвей та Луїза Фітцджеральд наголошували про міфи про зґвалтування як «ставлення і переконання, які в основі є помилковими, проте широко і наполегливо поширюються і служать, щоб заперечувати і виправдовувати чоловічу сексуальну агресію проти жінок».

Учені-чоловіки, як-от Gerd Bohner та Heike Gerger, навпаки протестували проти загальних визначень та пропонували альтернативні трактування міфів про зґвалтування, але в яких згадки про чоловіків як джерело агресії не було характерним: «описові чи розпорядчі переконання про зґвалтування (чи їх причини, умови, наслідки, винних, потерпілих та їх взаємодії), які слугують для того, щоб заперечувати, применшувати чи виправдовувати сексуальне насильство щодо жінок».

Лонсвей, Фітцджеральд та Діана Пейн (*Diana L. Payne*) у 1999 році писали, що термін «міф про зґвалтування» не означає, що представлений у міфі сценарій ніколи не відбувається, адже, наприклад, «є певний відсоток жінок, які зробили помилкові повідомлення про зґвалтування». Проте масштаб цього відсотка, порівняно з кількістю реально зґвалтованих жінок, є мізерним. Тому міфи про зґвалтування за природою «в цілому неправдиві», і їх функція полягає у тому, щоб відкидати і виправдовувати віктимізацію жінок.

Міфи про зґвалтування можуть відрізнятися від особливостей культури та суспільства, проте загальний контекст дослідників вказує на основні чотири типи міфів:

1. Сумнів або невіра жертві про повідомлення зґвалтування.
2. Звинувачення постраждалої у тому, що її зґвалтували.
3. Виправдання нападника (ґвалтівника).
4. Припущення про те, що ґвалтують лише певний тип жінок.

Міфи про зґвалтування жінок

Здебільшого жертвами зґвалтування є жінки, тому міфи про зґвалтування здебільшого стосується жінок та ґвалтівників чоловіків. Серед найпоширеніших міфів є:

- Жінки брешуть про зґвалтування.
- Одяг потерпілої може призвести до сексуального насильства над жінкою і це вина жертви, а не нападника (злочинця).
- Жертва, а не злочинець, несе відповідальність за вчинене зґвалтування у випадку нетверезого стану жертви.
- Більшість зґвалтувань вчиняються незнайомцями. Проте насправді більшість випадків зґвалтувань вчинено друзями, членами родини, знайомими потерпілої жінки чи дівчини.
- Якщо чоловік оплачує побачення, зустріч чи вечерю, то жінка теж має відплатити сексом.
- Зґвалтовані жінки заслуговують цього (особливо, якщо вони сіли в авто до незнайомця, чи зайшли в дім до чоловіка; неначе такі дії прирівнюються до згоди на секс).
- Зґвалтування не вважається таким доти, доки жертва фізично протистоїть чи відбивається, або поки жертва

фізично нескута чи неущокодена. Насправді чимало кількiсть згвалтувань не виключають фізичного примусу.

- Жінка має вміти уникнути згвалтування чи відбитися від нападника, і сама жінка відповідальна за те, щоб так зробити.

- Деякі жінки мріють бути згвалтованими.

- Неможливо згвалтувати дружину чи сексуальну партнерку.

- Згвалтування – це не злочин, а небажаний секс.

- Жінка сама напросилася на згвалтування через флірт, зваблення, відвертим одягом, алкоголем чи розкутістю у поведінці.

- Жінки відповідальні за згвалтування, оскільки чоловіки не можуть впоратися із сексуальним збудженням та не можуть контролювати себе в цей час.

- Згода на поцілунки – згода на статевий акт.

- Жінки неправдиво свідчать про згвалтування, навіть неіснуючі. Вказують на прагнення помсти, зі злості, для приховування небажаної вагітності, привернення уваги тощо. Насправді менше 2% згвалтованих жінок повідомляють про це у поліцію.

- В основі мотиву згвалтування лежать лише сексуальні мотиви. Проте чимало науковців вказують, що мотив влади чи гніву є основним мотивом до згвалтування.

- Більшість гвалтівників – психічно нездорові.

- Згода на один сексуальний акт включає погодження і на наступні. З цього зрозуміло, що неможливо назвати згвалтуванням, якщо жертва та злочинець раніше мали сексуальні відносини за згодою.

- «Справжні» жертви згвалтування повідомляють про це негайно.

Жертви згвалтування часто переживають унаслідок міфів про згвалтування чи нав'язаних навколишніми почуття провини та сорому, і саме ці почуття стримують їх повідомляти про вчинений злочин. З тих самих причин близькі та друзі потерпілої відмовляють її від звернення до поліції та притягнення кривдника до відповідальності. Фінальним у ланцюгу приховування та безкарності вчинених згвалтувань є і відмови поліцейських приймати заяви щодо згвалтування

та розслідувати його. Працівники правоохоронних органів нерідко теж керуються цими міфами про зґвалтування, і тим самим звинувачують, соромлять, а іноді і принижують потерпілу жінку, щоб та не вимагала провадження та розслідування.

Міфи про зґвалтування чоловіків

Незначні дослідження щодо зґвалтування чоловіків вказують, що здебільшого чоловіків ґвалтують інші чоловіки, жінки – вкрай рідко. Серед поширених міфів про зґвалтування чоловіків такі:

- Зґвалтування чоловіка іншим чоловіком асоціюється із втратою маскуліності.

Чоловіки, зґвалтовані іншими чоловіками, повинні бути геями.

- Чоловіки не можуть діяти сексуально, якщо вони не є сексуально збудженими.

- Чоловіків не можна змусити до сексу проти їх волі.

- Чоловіки менше страждають від сексуального насильства, ніж жінки.

- Чоловіки перебувають у стані постійної готовності скористатися будь-якою сексуальною нагодою.

- Чоловік має вміти захистити себе від сексуального насильства.

До цих міфів також належать переконання:

1. Заперечення: зґвалтування чоловіків не існує.

2. Звинувачення: зґвалтування чоловіків – вина жертви.

3. Травма: чоловіки менш травмуються через зґвалтування.

Запитання до теми

1. Розкажіть про стать і насильство.

2. Розкрийте сутність поняття міжстатевого насильства і домашнього насильства.

3. Опишіть прояви домашнього насильства (фізичне, сексуальне, емоційне, психологічне, економічне насильство).

4. Які ви знаєте стадії домашнього насильства?

5. Опишіть ознаки емоційного насильства.

6. Розкрийте портрети жертви і агресора.

7. Що ви знаєте про насильство, спрямоване на дітей?

8. Розкажіть про запобігання гендерному насильству.
9. Булінг і його характеристики. Кібербулінг.
10. Сексуальні домагання: на роботі, в родині, серед однолітків.
11. Проаналізуйте соціальні умови насильства.
12. Опишіть психологічні наслідки насильства.
13. Зґвалтування: міфи та сценарії. Фізичні і психологічні наслідки.

Література

1. Постраждали чи жертви можуть втягуватися. URL: <https://rozirvykolo.org/vidi-nasilstva/seksualne-nasylstvo>
2. Жертви насильства. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Ознаки емоційного насильства. URL: <https://www.google.com/search?q=>
4. Також характерною ознакою всіх булерів є нарцисичні риси. URL: <https://womo.ua/psihologichniy-portret-uchasnikiv-bulinga/>
5. Вмійте розпоряджатися даними. URL: <https://explainer.ua/yak-protidiyati-genderno-zumovlenomu-nasilstvu/>
6. Булінг. URL: <https://pnogt.gov.ua/news/konsultatsiya14>
7. Кібербулінг. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>
8. Сексуальне насильство над дітьми. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
9. Сексуальні домагання: на роботі, в родині, серед однолітків. URL: <https://uk.wikipedia.org/wik>
10. Психологічне (емоційне) насильство. URL: <https://naurok.com.ua/poperedzhennya-nasilstva-zhorstokosti-v-sim-ta-v-dityachomu-kolektivi-69411.html>
11. Міфи про зґвалтування. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
12. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1804/dismukanovr.pdf>

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Венінгер О. Стать і характер. Харків : Фоліо, 2016. 480 с.
2. Гапон Н. Соціальна психологія : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.
3. Гендер: традиції і сучасність. Збірник статей з гендерних досліджень / за редакцією С. Р. Касимової, 2005.
4. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін. ; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
5. Грей Д. Чоловіки з Марса, жінки з Венери. Київ : КМ-БУКС, 2019. 229 с.
6. Діденко С. В., Козлова О. С. Психологія сексуальності : підручник. Київ : Академвидав, 2009. 304 с.
7. Дзенняк-Пуліна Д. Показові ігри в статті. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2008. Вип. 2. С. 252–265.
8. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 405 с.
9. Католик Г. В., Калька Н. М. Психологія особистості у презентаціях, схемах і таблицях : навчальний посібник. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2022. 161 с.
10. Кікінежді О., Рожанська В. Становлення гендерної ідентичності у підлітковому віці. *Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів : УКУ, 2016. С. 104–108.
11. Коцур Н. І., Гармаш Л. С. Психогігієна : навчальний посібник. Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. 380 с.
12. Луценко О., Гавриляка Н. Особливості усвідомлення власного життєвого шляху жінками з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. *Соціальна психологія*. 2012. № 3. С. 125–133.
13. Палій А. А. Диференціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
14. Психологічні основи розвитку особистості : монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, за ред. М. А. Дергач. Запоріжжя : Просвіта, 2018. Т. 4. 324 с.

15. Психологічні основи розвитку особистості : монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, за ред. Ю. В. Стрюкової. Запоріжжя : Просвіта, 2021. Т. 7. 420 с.
16. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навчальний посібник. Одеса : Code, 2009. 575 с.
17. Седих К. В. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Полтава : Вид. Шевченко Р. В., 2013. 225 с.
18. Семків І., Захарко О. Творення глибинної жіночності: на шляху від Психеї до Афродіти. *Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів : УКУ, 2016. С. 166–168.
19. Ткачук Т. А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. 284 с.
20. Теоретичні та практичні основи соціальної роботи : монографія / Г. Ю. Баршацька, В. В. Дударьов, В. О. Коваль, В. В. Кузьмін, М. О. Кузьміна, В. М. Попович (керівник авт. кол.), О. О. Турба, С. С. Щербина. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. 101 с.
21. Теоретичні та практичні основи соціальної роботи : монографія / В. М. Попович, В. О. Таран, О. М. Балухтіна та ін. ; під заг. ред. В. М. Поповича. Т. 2. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. 258 с.
22. Тюріна Ю. В. Стан дослідження проблеми статі і гендеру в психологічній науці. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. Хмельницький. 2018. № 1. С. 226–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarpv_pn_2018_1_19

Додаткова

1. Баррій В. В., Легка А. І. Формування цінності материнства у сучасному світі. *Eurasian scientific discussions : The 3rd International scientific and practical conference (April 10–12, 2022)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 2022. 351 p. P. 175–179.
2. Богачевська-Хом'як М., Гундорова Т., Орлов В., Агеева В., Кобелянська Л., Скорик М. Основи теорії гендеру : навч. посібник. К. : К.І.С., 2004. 536 с. URL: http://gender.at.ua/_ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf
3. Боровцова М. С. Гендер як неповторна репрезентація статі. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17, вип. 5. С. 6–12.
4. Гендер. Словники України online / Український мовно-інформаційний фонд НАН України.

5. Гендер. Словник української мови : у 20 т. К. : Наукова думка, 2010. 2022.
6. Калька Н. М., Гриців Н. С. Історичний аспект дослідження андрогінності як моделі гендерного континууму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2013. С. 33–41.
7. Калька Н. Психологічна характеристика Я-концепції андрогінних особистостей. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2013. С. 95–105.
8. Калька Н., Кузьо Л. Статеві-віковий аспект емоційних переживань в умовах воєнних дій в Україні: арттерапевтична техніка «чорний квадрат». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. 2023. № 1. С. 30–38.
9. Карпенко Є. В. Взаємозв'язок адаптації із самоактуалізацією: віковий та гендерний аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2013. Вип. 1. С. 42–52.
10. Католик Г. Психологічний портрет серійного вбивці в інтрасуб'єктивному сприйнятті пересічного громадянина. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції. 2022. С. 9–11.
11. Katolik, Galina Viktorivna; BINNEBESEL, Józef. Психологічний портрет серійного вбивці в інтрасуб'єктивному сприйнятті пересічного громадянина. *Psihologija Osobistist*. 2022. № 2 (22).
12. Козира П. В., Легка А. І. Теоретико-методологічні засади вивчення цінностей готовності до материнства. *Молодий вчений*. № 4 (104). Квітень 2022. С. 55–60.
13. Ліза Дені. Гендерні питання у поліції. Женева : DCAF, 2019. 75 с.
14. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. К., 2000. 320 с.
15. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки : навч. посібник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2002.
16. Малкіна-Пих І. Г. Гендерна терапія. Довідник практичного психолога. 2003. URL: medbib.in.ua.
17. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Офіційний переклад.
18. Пфайфер С. Психосоматика. Як ми можемо розуміти мову тіла? Львів : Свічадо, 2019. 55 с.
19. Словник гендерних термінів. ЧНУ ; Центр гендерних досліджень і комунікацій, 2016.

- 20.Титаренко Т. М. Поняття «стать» у психології особистості. У Психолога. URL: <https://upsihologa.com.ua/tytarenko7.html>
- 21.W. Ray Crozier Individual Learners. Personality differences in education. Individual Learners. Google Books.
- 22.Koehler Lisa. The People You May See. 2016. URL: www.google.com.ua/search?q=Диференційна+психологія&
- 23.Разом досягнемо змін. Неповносправність і гендер : методичний посібник ; за ред. Галини Герасим і Миколи Сварника. Львів : Апріорі, 2004. 80 с.
- 24.Реалізація гендерної політики в управлінні освітою : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Протасової Н. Г. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 176 с.
- 25.Чуйко Г., Гуляс А., Колтунович Т. Екзистенційна психологія : навч. посіб. Чернівці : Прут, 2009. 420 с.
- 26.Шон Берн. Гендерна психологія. Прайм-Єврознак, 2004. С. 320.

КАТОЛИК Галина Вікторівна –
професор кафедри практичної психології
Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, професор;

ЛЕГКА Андріана Іванівна –
викладач кафедри практичної психології
Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ

Психологія статі

Навчальний посібник

Редагування *Андріана Кузьмич-Походенко*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Іван Хоминець*

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 10,70.

Зам № 82-24.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Католик Г. В., Легка А. І.

К 29 Психологія статі : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 184 с.

Проаналізовано поняття статі. Вивчено питання ідентичності й соціалізації в психології статі, а також статево-рольові характеристики особистості. Розтлумачено психологію статево-рольових відносин, статево-рольові настанови, поняття статі і насильства. Розкрито психологічні відмінності між чоловіками та жінками щодо когнітивних, емоційних, мотиваційних і поведінкових сфер буття.

Для здобувачів вищої освіти психологічних напрямів, психологів і представників суміжних професій.

The textbook analyzes the definition of the concept of gender; the issue of identity in the psychology of gender; the issue of socialization in the psychology of gender; gender-role characteristics of the individual, the psychology of gender-role relations, gender-role guidelines, gender and violence. Psychological differences between men and women in cognitive, emotional, motivational and behavioral spheres of life are revealed.

The study guide is aimed at giving students of higher education the basic knowledge of the history of the development of the psychology of gender, the modern understanding of the psychology of gender.

УДК 159.922.27